

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**986-988/1578-1580 TARİHLİ ÇİRMEN ŞER'İYYE
SİCİLİNİN HUKUKSAL ANALİZİ**

Fatma UYANIKOĞLU

ŞANLIURFA – 2023

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**986-988/1578-1580 TARİHLİ ÇİRMEN ŞER'İYYE
SİCİLİNİN HUKUKSAL ANALİZİ**

Fatma UYANIKOĞLU

Danışman

Prof.Dr. Recep ÇİĞDEM

ŞANLIURFA -2023

ÖZET

986-988/1578-1580 Tarihli Çirmen Şer‘iyye Sicilinin Hukuksal Analizi

UYANIKOĞLU, Fatma

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Recep Çiğdem

(Kasım 2023, 99 sayfa)

Bu tezde, 1578-1580(986-988) tarihli Çirmen şer‘iyye sicili hukuksal açıdan analiz edilmiştir. Osmanlı hukukunun kaynağı olan İslam hukukunun, yargıçların kararlarına etki edip etmediğinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda sicilde yer alan tüm konular incelenmiş, bazı önemli olaylar ise analiz edilmiştir.

Çalışmada evlenme, boşanma, alışveriş, kiralama, karz ve vakıf konuları ile ukûbat alanında zina, zina iftirası, hırsızlık, öldürme, yaralama, gasp, itlaf, ihrâk ve belgede sahtecilik suçları ile ilgili kayıtların sicilde yer aldığı tespit edilmiştir. Kadınların, mehir hakları için mahkemeye başvurdıkları, mahkemeye getirilen boşanmalardan biri dışında tamamının muhâlea şeklinde gerçekleştiği yani kadının mehir ve nafaka haklarından feragat ederek kocasından ayrıldığı belirlenmiştir. Para vakıflarında muâmele-i şer‘iyyenin %10 olduğu, gerekli görüldüğünde bu oranın artırıldığı, borcun geri ödenmesinin ise kefil ve rehin ile garanti altına alındığı tespit edilmiştir. Sicilde yer alan davalarda genelde kadı’nın kararları yer almamış, daha çok olayın tespiti ile yetinilmiştir. Bazı ceza davalarında davalıların vovvoda (yönetici), muhzır (mübaşir) ve subaşı (polis) gibi görevlilere teslim edildikleri, yargılama tedbiri olarak kefâlet ve hapis uygulamalarına başvurulduğu belirlenmiştir. Zina davasına ait bir kayıta zinayı itiraf eden zimmîye had vurulduğu bilgisi yer almıştır.

Müslüman ile gayr-i Müslimler arasında satım ve kiralama gibi yollarla hukuki ilişkiler kurulduğu yani Müslüman ile gayr-i Müslim ilişkilerinde bir sorun olmadığı tespit edilmiştir. Zimmîlerin kendi davalarını mahkemeye taşıdığı, bu davalarda da İslam hukukunun uygulandığı belirlenmiştir.

Bazı oryantalistlerin İslam hukuku uygulama alanı bulamamıştır iddiasının aksine İslam hukukunun uygulandığı, mahkemenin kararlarında Hanefi fikhını takip ettiği, zimmîlerin Müslümanlar aleyhine şahitliğinde ise Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvasına uygun işlem tesis ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler, Şer'îyye sicilleri, Çirmen, mahkeme, kadı, yargılama

ABSTRACT

A legal analysis of the register of the law court of Çirmen dated 986-988/1578-1580

UYANIKOĞLU, Fatma

M.A. Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Prof. Dr. Recep Çiğdem

(Kasım 2023, 99 sayfa)

In this thesis, the Çirmen court record dated 1578-1580 (986-988) was legally analyzed. It aimed to find out whether or not the Islamic law, the source of Ottoman law, effected the decision of the judge. For this reason, the cases in the register were examined and some important cases were analyzed.

The study has found out that the register consists of cases regarding marriage, divorce, sale, rent, loan and waqf (endowment), adultery, slander of adultery, theft, murder, wounding, usurpation, destruction, burning and forgery of documents. It has also been underlined that woman applied to the court for their dower, and all divorce cases except for one ended with muhalaa in which they gave up their rights to mahr (dower) and alimony in return for separation from their husbands. In addition, it has been underscored that the rate of al-muamala al-sharia (legal transactions in which the prohibition on usury is bypassed) in cash waqfs was 10%, this rate was increased when necessary, and the repayment of the debt were ensured with bail and pawns. The decision of the judge was not recorded in the register but rather the case was registered. It has been observed that in some criminal cases, the defendants were handed over to officials such as vovvoda (provincial governor), muhzır (the one who summons in the court) and subaşı (a kind of police), and bail and imprisonment were used as a trail precaution. In a record of the adultery case, it was stated that a dhimmi who confessed adultery was punished (hadd).

It has also been disclosed that there were legal transactions such sale or rent between Muslims and non-Muslims meaning that there was no problem in the

relations between Muslims and non-Muslims. It has been further ascertained that dhimmis brought their own cases to court and Islamic law was applied in these cases.

Contrary to the claim of some orientalists that Islamic law was not applied in the courts, it has been determined that Islamic law was applied, and the court followed the Hanafi law in its decisions, and regarding the testimony of dhimmis against Muslims, the court followed the fatwa of Sheikh al-Islam Ebussuud Efendi.

Key words: Court registers, Çirmen, law court, judge, trial

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	III
ORİJİNALLIK RAPORU ve BEYAN FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
A. Tezin Konusu	2
B. Tezin Amacı	2
C. Tezin Önemi	2
D. Tezin Yöntemi	2
E. Tezin Kapsamı	3
F. Tezin Kuramsal Çerçevesi	3
<i>F.1.Hüccet</i>	5
<i>F.2.İ'lâm</i>	6
<i>F.3.Arz-Ma'rûz</i>	7
<i>F.4.Ferman-Berat</i>	8
<i>F.5.Fetva</i>	8
G. Sicillerle İlgili Yapılan Çalışmalar	8
H. Yararlanılan Kaynaklar	12

BİRİNCİ BÖLÜM

YARGILAMA

1.1. KADI	14
1.2. DAVA	15
1.2.1. Şahitlik	18
1.2.2. Yazılı Delil	21
1.2.3. Bilirkişi	23

1.2.4. Şuhûdü'l-hâl	24
1.3. SULH	24
1.4. VEKÂLET	26
1.5. KEFÂLET	28

İKİNCİ BÖLÜM MUÂMELAT

2.1. AİLE HUKUKU	30
2.1.1. Nikâh	30
2.1.2. Mehir	31
2.1.3. Boşanma	35
2.1.4. Mal Paylaşımı	38
2.1.5. Nafaka	39
2.2. BORÇLAR HUKUKU	40
2.2.1. Satım	40
2.2.2. Hibe	45
2.2.3. İcâre	46
2.2.4. Karz	47
2.2.5. Hizmet	49
2.2.6. Emanet	52
2.2.7. Havâle	52
2.2.8. Vakıf	54
2.2.8.1. Para Vakıfları ve Muâmele-i şer'iyye	56
2.2.8.2. Müteveli	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM UKÛBAT

3.1. HAD SUÇLARI	64
3.1.1. Zina	64
3.1.2. Zina İftirası	68
3.1.3. Hırsızlık	71
3.2. CİNAYETLER	77
3.2.1. Katl	77

3.2.2. <i>Yaralama</i>	83
3.3. TA‘ZÎR	86
3.4. GASP VE İTLÂF	90
3.4.1. <i>Gasp</i>	90
3.4.2. <i>İtlâf</i>	94
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR

EŞS: Edirne şer‘iyye sicili

No.: Numara

Haz.: Hazırlayan

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

MŞH. : Meşihat

ŞSC.: Şer‘iyye sicili

Nşr.: Neşreden

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Thk.:Tahkik eden

T.s: Tarihsiz

V. : Vefatı

GİRİŞ

Şer‘iyye sicilleri, *Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterler*’dir.¹ Sicillerde kadı tarafından yazılan belgeler ile merkezden veya başka bir makamdan gelen çeşitli konularda belgelere rastlamak mümkündür.²

Osmanlı’da sicillerin ilk ne zaman tutulmaya başlandığı bilinmemekle birlikte kataloglarda Ankara 8 no.lu ve 10 no.lu defterler ile İzmir 2 no.lu defterde 830/1426 ve 833/1429 yıllarına ait kayıtların olduğu bilgisi yer almaktadır. Şer‘iyye sicili katalogları içerisinde 15 ve 16. yüzyıllara ait erken dönem sicillerinin sayısı sınırlıdır. Akgündüz ve ekibi tarafından hazırlanan şer‘iyye sicilleri kataloğundaki yaklaşık 17 bin defter içerisinde 15 ve 16. yüzyıllara ait defterlerin sayısı yaklaşık 546 olup katalogda yayınlanan toplam defter sayısına oranı %3’tür. Türkiye dışından sicillerin de yer aldığı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) dijital kataloğunda 29.129 defter içerisinde 15-16. yüzyıllara ait erken tarihli sicillerin sayısı da yaklaşık 700 adet olup oranı %2,5 olmaktadır. Erken döneme ait siciller ağırlıklı olarak İstanbul, Bursa, Kudüs ve Edirne gibi merkezlere aittir.

Edirne şer‘iyye sicilleri arasında yer alan ancak Çirmen’e ait olduğu tespit edilen 986-988/1578-1580 tarihli 15 numaralı şer‘iyye sicili, günümüze ulaşan erken tarihli sayılabilecek sicillerden biridir. 16. yüzyılda Rumeli eyaletine bağlı bir sancak olan Çirmen, günümüzde Bulgaristan-Yunanistan sınırında yer alan küçük bir yerleşim birimidir. Defterin kaydedildiği dönem itibariyle Edirne, askeri bakımdan Çirmen’e bağlıdır. 1829 yılından itibaren Çirmen, Edirne’ye bağlanmıştır.³ Bu bölge demografik açıdan Müslüman, zimmî, çingene gibi unsurların bir arada yaşadığı bir merkezdir.

¹Yunus Uğur, “Şer‘iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 39:8.

²Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku: Osmanlı Devri uygulaması* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1986) 1.

³Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar’da Osmanlı Düzeni: 15.-16. yüzyıllar* (Ankara: Bosna Hersek Dostları Vakfı, 2005), 32.

A. Tezin Konusu

Bu tezin konusu 986-988/1578-1580 yıllarında kaydedilmiş olan Çirmen şer'iyeye sicilidir. Çirmen'e ait tek şer'iyeye sicili olduğu bilinen bu sicil, 15 no.lu Edirne şer'iyeye sicili olarak arşivde yer almaktadır. Bu sicil 188 varaktan oluşmaktadır. Ancak Devlet Arşivleri ve İSAM'ın dijital kataloglarından temin edilen görüntülerde varakların tamamının görüntülerinin mevcut olmadığı görülmüştür. İstanbul'da bulunan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden defterin görüntülerinin yeniden çekilmesi istenmiştir. Yeni görüntülerde defterin tamamına ulaşılmıştır.

Defterdeki 1 ve 2 numaralı varaklar dışında kayıtların tarihi Cemâziyühâr 986/Eylül 1578 ile başlayıp Ramazan 988/Kasım 1580 tarihinde bitmektedir. İlk iki varakta kayıtlar Cemâziyülevvel-Ramazan 990/Haziran-Temmuz 1582 tarihlidir. Muhtemelen bu kayıtlar deftere sonradan eklenmiştir. Defterin kaydedildiği dönem itibariyle Osmanlı padişahı III. Murat (1574-1595)'tir. Dönemin şeyhülislamı da Kadızâde Ahmet Şemseddin Efendi (ö. 988/1580)'dir.

B. Tezin Amacı

Tezin amacı, Çirmen şer'iyeye sicilinde yer alan kayıtların hukuksal açıdan incelenmesidir. Halkın mahkemeye ulaşım imkanlarının görülmesi, mahkemeye yansıyan olayların türlerinin (aile hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku vb.) tespiti ile yargı kararlarının dönemin hukukuna (İslam hukuku, örfi hukuk) uygunluğunun belirlenmesi hedeflenmektedir.

C. Tezin Önemi

Çirmen'e ait erken tarihli sicilin analizini yapmak, bu dönemde Çirmen'deki hukuksal hayat hakkında somut bilgiler edinilmesi ve İslam hukukunun uygulama alanının tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir.

D. Tezin Yöntemi

Tezde betimleyici yöntem kullanılacaktır. Sicilde yer alan kayıtlar hukuksal açıdan analiz edilecektir. Mahkemenin verdiği kararların dönemin hukuku ile uyumlu olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

E. Tezin Kapsamı

Tezin kapsamı 986-988/1578-1580 yıllarında kaydedilmiş olan Çirmen şer'iyye sicilinde yer alan kayıtlardır. Sicilde yer alan kayıtların tamamı analiz edilmeyecektir. Analize dahil olan kayıtlar, hukuki işlemler ve davalarla ilgili olanlardır. Sefer, vergi, tayin ve ferman gibi doğrudan hukuki bir konuya dahil olmayan kayıtlar incelenmeyecektir.

F. Tezin Kuramsal Çerçevesi

Tezin kuramsal çerçevesini Osmanlı'da hukuk, i'lâm, hüccet gibi kavramlar ile olayların mahkemedeki çözümlerinin İslam hukuku açısından analizi oluşturacaktır.

Çirmen şer'iyye sicilinde farklı belge türleri bulunmaktadır. Bu belgeler kadı tarafından yazılan ve başka bir makamdan gelmiş olan belgeler olmak üzere iki kısımdır. Kadı tarafından i'lâm, hüccet, arz, gibi belgeler düzenlenmiştir. Ferman ve berat gibi belgeler ise merkezden gönderilenlerdir.⁴

Sicilde 1616 kayıt incelenmiştir. Bunlardan 22'si kenar notları veya tamamlanmamış yazılardır. Bir adet de fetva bulunmaktadır. Kalan 1593 kayıta; 846 hüccet, 573 i'lâm, 111 tereke dökümü, 56 ferman, 6 berat ve 1 arz tespit edilmiştir. Sicilde yer alan belgelerin dağılımı ile ilgili tablo aşağıda verilmiştir:

Belgelerin Dağılımı		
Belge Türü	Sayı	Oran
Hüccet	846	53%
İ'lâm	573	36%
Tereke	111	7%
Ferman-Berat-Arz	63	4%
Toplam	1593	

⁴Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, 3.

Defterde yer alan hüccet ve i'lâmlar dikkate alındığında 915 kayıtta Müslüman erkekler, 316 kayıtta zimmî erkekler, 129 kayıtta Müslüman kadınlar ve 59 kayıtta da zimmî kadınların mahkemeye başvuran taraf oldukları tespit edilmiştir. Mahkemeye başvuranların %87'si (1231) erkek, %13'ü (188) kadındır.

Müslüman-Zimmî Mahkemeye Başvurma (Hüccet ve İ'lâm)		
Müslüman erkek	915	65%
Zimmî erkek	316	22%
Müslüman kadın	129	9%
Zimmî kadın	59	4%

Hüccetlerin 577'sinde sadece Müslüman, 169'unda sadece zimmî, 100'ünde ise Müslüman ve zimmîler bir arada bulunmaktadır. Müslüman ve zimmîlerin bulunduğu hüccetlerde mahkemeye başvuran taraf 55'inde Müslüman, 45'inde ise zimmîdir. İ'lâmların 337'si Müslümanlar arasında, 138'i zimmîler arasındaki meselelere aittir. Müslüman ve zimmîlerin taraf oldukları toplam 98 i'lâmda mahkemeye başvuran taraf 75'inde Müslüman, 23'ünde zimmîdir. Toplamda 505 kayıtta en az bir zimmî bulunmaktadır. Bu sayı hüccet ve i'lâmların toplamı dikkate alındığında kayıtların %35,5'ine tekabül etmektedir. Kayıtların tamamına oranı ise %31 olmaktadır. Bu oranlar Çiğdem tarafından incelenen İstanbul Şer'iyye sicili ve Çiçek tarafından incelenen Kıbrıs sicilindeki orandan az, Jennings tarafından analiz edilen Kayseri sicilindekinden fazladır. İstanbul sicilinde en az bir zimmînin bulunduğu kayıtların oranı %44,5,⁵ Kıbrıs sicilinde ise %40 olarak tespit edilmiştir.⁶ Kayseri sicillerinde de kayıtların %20'sinde zimmî olduğu bilgisi yer almıştır.⁷

⁵Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*, 38.

⁶Kemal Çiçek, *Zimmîs (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia court: 1110/39 AH/1698-1726 AD* (Doktora Tezi, Birmingham Üniversitesi, 1992), 14.

⁷Ronald C. Jennings, "Zimmîs (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3/21 (1978), 250.

Hüccet-Şahıs Dağılımı		
Müslüman-Müslüman	577	68%
Zimmî-Zimmî	169	20%
Müslüman-Zimmî	55	7%
Zimmî-Müslüman	45	5%
Toplam	846	

İ'lâm-Şahıs Dağılımı		
Müslüman-Müslüman	337	59%
Zimmî-Zimmî	138	24%
Müslüman-Zimmî	75	13%
Zimmî-Müslüman	23	4%
Toplam	573	

F.1.Hüccet

Hüccet için “*hâkimin hükmünü ihtiva etmeyen, hâkimin mührü ve imzası ile tarafların iddia ve ikrarlarının yer aldığı belge*”⁸ veya “*bir hükmü içersin veya içermesin kadı tarafından hukuki bir olayla ilgili düzenlenen belge*”⁹ ve “*mahkemeye intikal etmiş bir mesele hakkında kadı tarafından tanzim edilen, imza ve mühür ile tasdik olunmuş ve şahidler tarafından da tasdik edilmiş hukukî belge*”¹⁰ tanımları yapılmıştır. İmza ve mühür şahıslara verilen nüshalarda yer alır, ancak defterde yer

⁸Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, 12.; Ahmet Akgündüz, *Şer‘iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988) 1:21.

⁹Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993) 1:865.

¹⁰Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009) 105.

alan kayıtlarda imza ve mühür yer almaz. Zira kadı, göreve başladığı zaman mührünü deftere basar, bir daha mühür kullanmaz. Bu nedenle, hüccet *hâkimin hükmünü* ihtiva etmeyen, bir tarafın ikrarını veya doğum, ölüm gibi bir olayın kaydını içeren belgeler şeklinde tanımlanabilir.

Hüccet örneği:

132/3-¹¹ *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i 'Alemdar'da sâkin olan Derviş meclis-i şer'a hâzır olub Ahmed mahzarında takrîr-i kelâm idüb dedi ki karye-i mezbûrada bir küt'a 'inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd olan bağımı bey' idüb teslim-i mebi ve kabz-ı semen eyledim dedikde mezbûr Ahmed talebiyle sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Ramazân sene 986 (Kasım 1578).*

Şuhûdü'l-hâl:

*Selvi Hoca, Abdullah bin Mahmûd, Memi bin Veli.*¹²

F.2.İ'lâm

İ'lâm, “Şer'i bir hükmü ve altında kararı veren hâkimin imza ve mührünü taşıyan yazılı belge olarak tanımlanmıştır.”¹³ Yukarıda açıklandığı üzere, defterdeki kayıtlarda hâkimin imza ve mührü yer almamaktadır. Bazı i'lâmlarda kadının hükmü de yer almamaktadır. Bu nedenle i'lâm, kadının hükmünü veya tarafların iddia ve cevaplarını içeren belgeler şeklinde tanımlanabilir.¹⁴

Hâkimin kararını ihtiva eden i'lâm örneği:

37/4- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Habibçi'den Ali bin Şa'ban nâm kimesne meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub karye-i Kâdı'dan Umur bin Satılmış nâm kimesne mahzarında takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Umur'un öküz bahasından dörd yüz akçe hakkım vardır taleb iderim dedikde mezkûr Umur dahi b'l-muvâcehe i'tirâf idüb dörd yüz elli akçeye hükm olunub sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Ramazânî'l-mükerrem sene 986 (Kasım 1578).*

Şuhûdü'l-hâl:

¹¹Bu numaralandırma, 132 sayfa, 3. kaydı göstermektedir.

¹²Edirne Şer'iyeye Sicili(986-988), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No. MŞH.ŞSC.d.3883,132/3.

¹³Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, 3;Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, 1:29.

¹⁴Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613*, 47, 320.

İyas Veli, Mustafa İsmail, Demur Han ve Kâtibu'l-hurûf.

Hâkimin kararını ihtiva etmeyen i'lâm örneği:

3/9-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Ahmed bin İskender Pervâne bin Abdullahı meclis-i şer'î şerîfe ihzâr idüb takrîr-i da'vâ idüb dedi ki benim mezkûr Pervâne'de yüz altmış akçem vardır didikde mezkûr Pervâne'ye suâl olundukda ğıbbu's-suâl bi'l-muvâcehe ikrâr idüb ikrârı hayyizi kabulde vâki' olub bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Receb sene 986 (Eylül 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed Edhem, Mehmed Musa, Sadık Sefer, Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum.

F.3.Arz-Ma'rûz

Arz ve ma'rûzun aynı tür belgeler olduğunu ileri süren Akgündüz, ma'rûzu şöyle tanımlamıştır: “Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını ihtiva etmeyen ve hüccet gibi hukuki bir durumun tespiti açısından yazılı delil olarak kabul edilemeyen ve sadece kadının icra makamlarına idari bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçeleri”dir.¹⁵ Çiğdem tarafından yapılan tanımlamaya göre ma'rûz, kadının icra makamlarına veya halkın kadıya şikâyetlerini bildirdiği kayıtlardır.¹⁶

Çirmen sicilinde yer alan bir adet arz aşağıda verilmiştir:

164/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki sultânım hazretlerinin hân-ı bâ-i şerîflerine, arz-u hâli benden hakları budur ki Cîsr-i Mustafa Paşa kazâsında vâki' olan cingâneler ki ferman olunan maktû'alarını zamânında ihzâr idüb tahsil itmesine Tali? nâm kimesne-i çeri başı ta'yîn olunub hıdmeti mukâbelesinde neferâtından vâki' olan cürm-i ğalîz-i ve bâd-ı hevâsı mîri için zabt olunub cürm ve cinâyet ve resm-i arûsâneleri nâzır ve emin-i mezbûrun yedlerinde olan berat şartları mûcibince mahsul virilmegin mezkûr çeri başı bendenüz [den] hükm ve sıdka buyrulması bâbında gayet ricâ olunur bâki fermân sa'âdetlu sultanımıdır.

¹⁵Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, 1:37.

¹⁶Çiğdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*, 322.

F.4.Ferman-Berat

Fermanlar padişaha ait emirlerin genel adıdır. Beratlar da padişaha ait tayin, tahsis ve imtiyazlara ve vergi muafiyetlerine ait belgelerdir.¹⁷ İncelenen kayıtlar içerisinde 56 ferman ve 6 adet berat tespit edilmiştir. Uğurlu tarafından yapılan yüksek lisan tezinde ferman ve beratların diplomatik analizleri yapılmıştır. Bu nedenle, burada ferman ve berat örnekleri verilmeyecektir.

F.5.Fetva

Fetva, İslam hukuku alanında uzman bir kişi tarafından verilen hukuki bir görüştür.¹⁸ Çirmen sicilinde yer alan bir adet fetva, dönemin şeyhülislamı Kadızâde Ahmed tarafından fâil-i meçhul bir cinâyette bölge halkının sorumluluğu hakkında verilmiştir.

155/3-Sâk mine 'l-Fetvâ el-Müftî Kadızâde Efendi

Zeyd bir kâim-i karyeye avaz işidilur yerde mecrûhan maktûl bulunub kâtil-i ma'lûm olmasa diyeti cümle karye ehline mi lüzum olur yoksa akreb karye ehline mi beyân buyurulub mûsâb? oluna.

El-cevâb: Akreb karye ehline lâzım olur.

Hurrira mine 'l-fakîr Ahmed 'ufiye 'anh.

G. Sicillerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Şer'iyce sicilleri başta sosyal, iktisat ve yerel tarih olmak üzere birçok alanda çalışmalara konu olmuştur. Hukuk alanında yapılan çalışmalarda Osmanlı yargılama, ceza, aile ve vakıf hukukuna ilişkin konular şer'iyce sicilleri bağlamında incelenmiştir. Abdülaziz Bayındır tarafından 1984 yılında yapılmış olan *Şer'iyce Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usulleri* isimli doktora tezi sözü edilen çalışmalara örnektir. Çalışmada her ne kadar farklı dönemlere ait şer'iyce sicilleri örnekleri verilse de teoride büyük oranda Mecelle ve geç dönem Hanefî fıkıh kaynaklarına bağlı kalınmıştır. Şer'iyce sicillerinin hukuksal analizinin yapıldığı ilk doktora çalışması tespit edebildiğimiz kadarıyla 1995 yılında Nasi Aslan tarafından

¹⁷Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*, 317,319.

¹⁸Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*, 319.

Kayseri sicilleri üzerinde yapılan *Kayseri Şer'iyeye Sicillerindeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlili* isimli çalışmadır. Bu çalışma üç bölümden oluşmuştur. İlk iki bölümde sicillerin transkripsiyonu ve belge özetleri verilmiştir. Üçüncü bölümde konularına göre kayıtların İslam hukuku açısından analizi yapılmıştır. Konular, özel ve kamu hukuku olarak ayrılarak incelenmiştir.

Tahsin Özcan tarafından 1997 yılında hazırlanmış olan “*Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*” isimli doktora tezi ile 1998 tarihli Ömer Menekşe tarafından hazırlanan *XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası*” isimli doktora tezi de para vakıfları ve hırsızlık cezalarının şer'iyeye sicilleri bağlamında incelendiği çalışmalardır.

Diğer bir doktora tezi de Recep Çiğdem tarafından Manchester Üniversitesi'nde 2001 tarihinde *The Register of The Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis* başlığıyla yapılmıştır. Çalışma girişle birlikte altı bölümden oluşmuştur. Yargılama, aile, borçlar ve ceza hukuku başlıklarından oluşan bölümlerde sicildeki hüccet ve i'âm kayıtları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Son bölüm ise sicilde bulunan fermanların analizine ayrılmıştır.

Hadi Sofuoğlu tarafından 2010 yılında *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iyeye Sicilleri (1625-1650)* isimli bir doktora çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada Manisa'ya ait birden fazla şer'iyeye sicili incelenmiştir. İncelenen siciller erken sayılabilecek bir döneme aittir. Çalışma üç bölüm olarak düzenlenmiş, ilk bölümde kaza ve kadılık müessesesi teorik olarak incelenmiş, ikinci ve üçüncü bölümde sicildeki aile ve ceza hukukuna ait kayıtlar analiz edilmiştir. Sicilin analizi modern çalışmalar ve farklı mezheplere ait klasik fıkıh kitapları bağlamında yapılmıştır.

Bursa, Urfa, Konya, Erzincan, Muğla, Eğin, Kırşehir ve Trabzon sicillerinin hukuksal analizini konu alan yüksek lisans çalışmaları mevcuttur. Bir şer'iyeye sicilini hukuk disiplini ile analiz eden en eski tarihli tez çalışmasının 1989 yılında Şevket Barcadurmuş tarafından yapılan *Bursa Şer'iyeye Sicillerindeki Hicri 1117 - 1121 tarih ve B 189 / 412 Nolu Defterin İslam Hukuku açısından tahlili* isimli yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Bir defter üzerinde yapılan bu çalışma üç

bölümden oluşmuş, birinci bölümde Bursa şer‘iyye sicilleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde sicil analiz yapılmış, üçüncü bölümde de indeks verilmiştir. Sicil analiz büyük oranda Hanefî mezhebinin klasik kaynaklarına göre yapılmıştır.

Fatma Bağmancı tarafından 2006 yılında *216 Numaralı 1315-1317/1897-1899 Tarihli Urfa Şer‘iyye Sicilinin Hukuksal Analizi* adıyla Urfa 216 numaralı sicili üzerinde yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Nurullah Faydalı tarafından 2010 yılında yapılan *18 Numaralı Kırşehir Şer‘iyye Sicili'nin (H.1325-1326, R.1323, M.1907-1908) Transkripsiyonu, İslâm Hukuku Açısından Tahlil ve Değerlendirmesi* isimli yüksek lisans tezi de benzer bir çalışmadır. Her iki çalışmada da geç dönem sicilleri incelenmiş ve Mecelle, Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu gibi geç dönem Osmanlı hukuk kaynakları ile modern çalışmalar ışığında analiz yapılmıştır. Sicillerdeki konular aile, miras ve vekalet konuları ile sınırlı olduğundan çalışmalarda da bu konulara yoğunlaşmıştır.

Ali Turan tarafından 2014 yılında yapılan *1815 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi* isimli tez ile yine aynı yıl Salih Korkmaz tarafından yapılan *Trabzon 1816 Numaralı Şer‘iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi* isimli yüksek lisans tez çalışmalarında incelenen siciller 964-965/1556-1558 ve 968/1560-1561 yıllarını kapsamaktadır. Her iki çalışma da erken döneme ait olmakla birlikte analizde modern çalışmalar dikkate alınmıştır. Ayrıca özel-kamu hukuku ayırımına gidilmiştir.

Nihat Fırat tarafından 2017 yılında yapılan *Erzincan C 55 Nolu Şer‘iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi (1916-1919)*, Sefa Çelik tarafından 2018 yılında yapılan *11 Nolu Eğin Şer‘iyye Sicili Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi (1285-1286/1868-1870)*, Emine Önder tarafından 2019 yılında yapılan *Muğla 203 No'lu Şer‘iyye Sicili Defteri (1332-1334) ve Hukuki Analizi* ve aynı yıl Mustafa Can tarafından *24 Nolu Eğin Şer‘iyye Sicili Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi (1301-1302 / M. 1883-1885)* isimli yüksek lisans tezlerinin tamamında geç dönem sicilleri incelenmiş olup bunlar da Urfa ve Kırşehir sicilleri üzerinde yapılan çalışmalar ile benzer özelliktedir.

Seyit Muhammed Enes Pınarbaşı tarafından 2019 yılında yapılan *H.1313-1315 Tarihli C-147 Numaralı Bursa Şer‘iyye Sicilinin 1-50 Varaklarındaki Kayıtların*

Fıkıh İlmi Açısından Tasnif ve Tahlili adlı tez ve aynı yıl Habibullah Habib tarafından yapılan *H.1008-1009/M.1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer'iyeye Sicilinin Tasnifi ve Fıkıh İlmi Açısından Tahlili* başlıklı tez ile Ömer Yılmaz tarafından 2020 yılında yapılan *H.1313-1315 Tarihli C-147 Numaralı Bursa Şer'iyeye Sicilinin 49-97 Varakları Arasındaki Kayıtların Fıkıh İlmi Açısından Tahlil ve Tasnifi* isimli tez geç dönem Bursa Şer'iyeye sicilleri üzerinde yapılan analiz çalışmalarıdır. Tez başlıklarında yer aldığı üzere çalışmalar fıkıh tasnifi esas alınarak yapılmıştır.

Jon E. Mandaville¹⁹, Ronald Jennings²⁰ ve Haim Gerber²¹ gibi yabancı araştırmacıların da şer'iyeye sicilleri ile ilgili hukuksal çalışmalarının yanında para vakıfları, faiz ve şirket hukuku gibi konuları şer'iyeye sicilleri bağlamında ele alındığı çalışmalar da mevcuttur.

Son olarak Çirmen bölgesi üzerine yapılan çalışmalara da kısaca değinilmesi gerekir. Bu çalışmalardan en eskisi tespit edebildiğimiz kadarıyla TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki Çirmen maddesini yazan Yusuf Halaçoğlu tarafından telif edilen 1956 tarihli “*XVI. Asırda Çirmen Sancağı'nın Sosyal ve Demografik Tarihi*” başlıklı makaledir. Çirmen üzerinde yapılan en geniş kapsamlı çalışma Sıddık Çalık tarafından yapılan *Çirmen Sancağında İskân ve Nüfus (1466-1595)* başlıklı doktora tezidir. Başta tahrir defterleri olmak üzere Çirmen'e ait arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan çalışmada Çirmen'in 15 ve 16. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumu ortaya çıkarılmıştır. Çirmen ile ilgili yapılan diğer bir çalışma da Yaşar Uğurlu tarafından 2008 yılında yapılan *16. Yüzyıl Sonunda Merkez Taşra İlişkilerinde Çirmen Örneği (15 Nolu Çirmen Şer'iyeye Sicilinde Padişaha Ait Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)* başlıklı yüksek lisans tezidir. Uğurlu çalışmasında sicildeki padişaha ait ferman ve beratları transkribe etmiş ve bunları diplomasi bilimi bağlamında analiz etmiştir. Çirmen ile ilgili başka bir çalışma da Vedat Turgut tarafından yapılmıştır. Turgut, *Yitirilen Mirasımız: Çirmen*

¹⁹Jon E. Mandaville, “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, 10/3 (Ağustos, 1979), 289-308.

²⁰Ronald Jennings, “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 16/ 23/ (Aralık 1973), 168-216.

²¹Haim Gerber, “The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records”, *Studia Islamica*, 53 (1981), 109-119.

Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. yüzyılın Sonlarına Kadar) isimli kitabında Çirmen vakıflarını incelemiştir.

Hukuksal analiz çalışmalarının daha çok geç dönem sicilleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik dönem sicilleri üzerinde yapılan çalışmalarda çoğunlukla analizler modern kaynaklara göre yapılmıştır. Çirmen’le ilgili çalışmalar ise şehir ve iktisat tarihçiliği bağlamındadır. Dolayısıyla erken dönem Çirmen bölgesine ait bir sicilin hukuksal analizinin yapıldığı bir çalışma yoktur. Bu çalışmamızda 16. yüzyıl Çirmen mahkemesindeki kayıtları dönemin hukuk anlayışına bağlı kalarak ele alacağız. Bu çalışma ile 16. yüzyıl Osmanlı Çirmen’inde yaşanan olaylara yargının yaklaşımının tespit edilmesi ve kararların dönemin hukukuna uygunluğunun araştırılması hedeflenmektedir.

H. Yararlanılan Kaynaklar

Defterin hukuksal analizinde Osmanlı hukukunun kaynakları olan fıkıh kitapları, fetvalar ve kanunnâmeler kullanılmıştır. Başta *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtetî*²², *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*²³ ve *Mülteka’l-ebhur*²⁴ isimli kitaplar olmak üzere Hanefî mezhebine ait fıkıh kitaplarına başvurulmuştur. Kısaca *el-Hidâye* diye meşhur olan eser Burhânüddîn el-Merginânî’ye ait (ö. 593/1197) olup, Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplardandır.²⁵ Bir Osmanlı hukukçusu olan Molla Hüsrev (ö. 885/1480) tarafından telif edilen *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm* ile İbrahim el-Halebî’ye (ö. 956/1549)ait olan *Mülteka’l-ebhur* da yine Osmanlı’nın medreselerinde okutulan meşhur eserlerdir.²⁶ Bunlar dışında daha sistematik bir klasik olması dolayısıyla Alâüddîn el-Kâsânî (ö. 587/1191)’ye ait *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*²⁷ isimli eserden ve *el-Hidâye*’nin bazı şerhlerinden yararlanılmıştır.

²²Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtetî* (Beyrut: Dâru ihyâ-u turâsi’l-Arabî, ts.).

²³Mehmed b. Ferâmurz Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978).

²⁴İbrahim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka’l-ebhur* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2019).

²⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014) 51.

²⁶Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 51.

²⁷Alâüddîn b. Mes’ûd el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, (Kâhire:Dâru’l-hadîs, 2005), 3:343.

Fıkıh kitapları dışında şeyhülislam fetvalarına da başvurulmuştur. M. Ertuğrul Düzdağ tarafından Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin (ö. 982/1574) fetvalarının derlendiği *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*²⁸ isimli çalışmadan ve Pehlül Düzenli tarafından neşredilen Ebussuud'un *Ma'rûzât*'ından yararlanılmıştır.²⁹

Tezde yararlanılan diğer kaynaklar da kanunnâmelerdir. Ahmet Akgündüz tarafından neşredilen *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*³⁰ isimli çalışmanın Fatih döneminden III. Murat dönemine kadar olan 1-8. ciltleri kullanılmıştır. Uriel Heyd'in klasik dönemde tatbik edilen ceza hukukuyla ilgili olan *Studies in Old Ottoman Criminal Law*³¹ isimli çalışmasında neşrettiği Kanuni dönemi kanunnâmeleri de dikkate alınmıştır.

²⁸Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012).

²⁹Muhammed el-İmâdî Ebussuûd, *Ma'rûzât*, nşr. Pehlül Düzenli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013).

³⁰Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992-1994).

³¹Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal law* (Oxford: The Clarendon Press, 1973).

BİRİNCİ BÖLÜM

YARGILAMA

Bu bölümde İslam hukuku ve Osmanlı'da kadılık, muhâkeme usulü, şahitlik, dava takibi bağlamında vekâlet ve yargılama tedbiri bağlamında kefâlet konuları ele alınacaktır. Osmanlı yargısında önemli olan şuhûdü'l-hâl hakkında bilgi verilecektir.

1.1. KADI

Kadı, yargılama sürecinin önemli bir unsurudur. Davanın geçerli olabilmesi için kadı-hâkim huzurunda gerçekleşmesi gereklidir. Hanefî mezhebine göre bir kişinin hâkim olabilmesi için şartlar şunlardır: Akıllı, ergin, Müslüman, ilim sahibi, âdil, iffetli ve kazf suçundan had cezası almamış olmak ve görme engelli olmamaktır.³² Müslüman olmayanın Müslümanlara kadılığı kabul edilmemiştir.³³ Hâkimin müçtehit olması istenmiş ancak müçtehit olmadığı durumda mezhebin veya bir müçtehidin içtihadını uygulama ehliyeti yeterli görülmüştür.³⁴

Osmanlıda kadı olabilmek için medrese tahsili, önemli bir merkezin kadı mahkemesinde staj ve bir yıl da mülâzemet³⁵ denilen adaylık süresi gerekliydi. Kadılık şartlarını taşıyan adaylar padişah beratıyla göreve tayin edilmişlerdir. Görev süreleri ortalama iki yıl olmuştur.³⁶

Defterdeki kadıya gönderilen fermanlarda kadının unvanı şöyle yer almıştır: *Kıdvetü'l kuzâti ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Mevlanâ Çirmen Kadısı*. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, kadının yargısal faaliyetler dışında vergileri kontrol etme, merkeze gidecek cizye ve âdet-i ağnam vergilerini toplama ve kayıt altına alma, donanmanın ihtiyacı için avâriz vergisi toplama ve savaş için askere malzeme

³²Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* (Lübnan: Dâru'l-fikr, 1970) 7:253.

³³Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:404.

³⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:101.

³⁵Göreve tayin edilebilmek için belirli süre ilgili deftere adını kaydettirirlerdi. Münhal olan kadrolara bu defterdeki sıraya göre atama yapılırdı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 55. Mehmet İpşirli "Mülâzemet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV, 2020), 31:536. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstîlâhları Kâmûsu* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018), 897.

³⁶İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2016), 25.

sağlama, eşkıyalık yaparak fesat çıkaranların bölgedeki kolluk kuvvetleriyle birlikte engellemesi gibi idari görev ve sorumlulukları vardır.³⁷

1.2.DAVA

Dava sözlükte yönelmek, dua etmek, çağırmak, seslenmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak dava, “*bir hakkın istenildiğinde ve ispat edildiğinde alınabildiği mecliste talep edilmesidir*”.³⁸ Davanın geçerli olabilmesi için hâkim huzurunda olması, tarafların veya temsilcilerinin³⁹ mahkemede hazır bulunması ve dava konusunun malum olması gereklidir.⁴⁰ Tarafların veli, vasi veya vekilleri davada temsilcileri olabilirler.⁴¹ Dava konusunun malum olması için konu eğer bir mal ise mahkemeye getirilmesi veya işaret edilerek belirtilmesi, bir borç ise miktarının söylenmesi, taşınmaz ise dört tarafının tarif edilmesi gereklidir.⁴²

Şartlarına uygun olarak açılan davada ilk olarak hâkim, davalıya müddeinin iddiasının doğruluğunu sorar. Davalı, iddiayı ikrar ederse dava aleyhine sonuçlanır.⁴³ Davalı iddiayı inkâr ederse, davacıdan delil istenir. Davacı iddiasını ispat etmekle yükümlüdür. Bu kural “*beyyine davacıya aittir, inkâr edene yemin etmek düşer*” hadisine⁴⁴ dayanmaktadır. Davacı delil getiremezse davacının talebi üzerine hâkim, davalıya yemin teklif eder. Davalı yemin ederse davacının iddiası düşer, yeminden kaçınırsa davalının nükûlüne hükmedilir. Nükûle hükmedilen davada, Hanefilere göre ayrıca davacıya yemin teklif edilmez ve dava onun lehine sonuçlanır.⁴⁵

Sicilde yer alan dava kayıtlarında yukarıda aktarılan yargılama prosedürüne uyulmuştur. Davalının ikrarı davanın sonuçlanması için yeterli olmuştur. Davalının iddiayı inkâr etmesi durumunda davacıdan delil istenmiştir. Mahkeme kayıtlarında

³⁷Yaşar Uğurlu, 16. yüzyıl Sonunda Merkez Taşra İlişkilerinde Çirmen Örneği (15 nolu Çirmen Şerhi Sicilinde Padişaha ait Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi), (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2008), 30. 68, 75, 78-79, 87, 100, 106.

³⁸19.12.2023 11:56:00

³⁹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:329 .

⁴⁰Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000), 9:313.

⁴¹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:330.

⁴²el-Merginânî, *el-Hidâye*; 3:154-155.

⁴³el-Merginânî, *el-Hidâye*; 3:155.

⁴⁴Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Merkezu hicr li'l-buhûs ve'd-dirâse, 2011), "Da'vâ ve'l-beyyinât", 21239.

⁴⁵el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:156.

davacılar beyyine olarak genelde şahit getirmişlerdir. Şahitler dışında iddianın ispatı için yazılı belge veya bilirkişiye başvuru davalarda da olmuştur.

31/4 no.lu kayıta yer alan alacak davası davalının ikrarı ile sonuçlanmıştır:

31/4- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki nefis-i Çirmen'den Muslı Çelebi⁴⁶ nâm kimesne meclis-i şer'i şerîfe nefis-i Körpri'den Hasan bin Yûsuf nâm kimesne-i ihzâr idüb takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Hasan'da bin iki yüz akçe hakkım vardır taleb iderim dedikde mezkûr Hasan dahi ikrâr i'tirâf itdikde edâya hükm olunub bi't-taleb sicil olundı tahrîrân fî evâhir-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed Beg, Hüseyin Beg, Ali Çelebi Ahmed Beg, Veli bin Ali el-Muhzır, Hasan Yûsuf el-Muhzır,⁴⁷ Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum.

Aktarılan bu kayıta, Mustafa Çelebi isimli şahıs Hasan isimli şahıstan bin iki yüz akçe alacağı olduğu gerekçesi ile davacı olmuştur. Davalı durumundaki Hasan, Mustafa'nın iddiasını kabul etmiştir. Davalının ikrarı üzerine, mahkeme tarafından borcun ödenmesine hükmedilmiştir.

60/4 no.lu kayıta yer alan davada, davalı kendisi hakkındaki iddiayı kabul etmemiş ve davacıdan delil talep edilmiştir. Kayıt şöyledir:

60/4- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Buldi'den Cennet binti Osman meclis-i şer'i şerîfe hâzıra olub karye-i mezbûreden Dede bin Mustafa mahzarında takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Dede üzerinde öküz bahasından iki yüz elli akçe hakkım vardır taleb iderim dedikde mezkûr Dede inkâr ile cevâb virecek müddeiye-i mezbûranın da'vâsına mutâbık beyyine talep olunub şuhûdu 'udûl-i müsliminden Hüseyin bin Hoca Ali ve Mahmûd bin Hasan ve Ali bin Feruh nâm kimesneler şehâdet idüb şehâdetleri hayyizi kabulde vâki' olub bi't-taleb sicil olundı tahrîrân fî evâsit-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

⁴⁶Osmanlı'da 15. yüzyıla kadar padişahın oğulları için daha sonraki dönemlerde ise saygınlık ifadesi olarak kullanılmıştır. Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*, 46.

⁴⁷Davacı ile davalıları mahkemeye çağıran memurdur. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2:572.

Hasan bin Ali, Mustafa Ali, Muhammed Çelebi Musa, Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum.

Bu davada Cennet isimli kadın Dede isimli şahısta iki yüz elli akçe alacağı olduğu gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Davalı Dede, Cennet'in iddiasını reddetmiştir. Davacı Cennet'ten iddiasının ispatı için delil istenmiştir. Davacı beyyine olarak üç şahit getirmiştir. Şahitler davacının lehine şahitlik etmişlerdir. Şahitlikleri mahkeme tarafından kabul edilmiştir. Her ne kadar kayıta mahkemenin hükmü yer almasa da şahitlerin şehadetini kabul ettiğine göre, davalının borcu ödemesi gerekmektedir. Bu konuyla alakalı başka kayda rastlanmadığına göre davalı borcunu ödemiştir.

5/10 no.lu kayıta davalılar iddiayı inkâr etmiş ve yemin etmişlerdir. Kayıt şöyledir:

5/10-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Salarlu'dan Hüsâm bin Nasuh meclis-i şer'i şerîfe Mehmet bin Bâyezid'i ve Muhammed bin Hakîm nâm kimesneleri ihzâr idüb dedi ki mezkûran benim bir ineğimi yaralamışlar hakkımı aliverin dedikde mezkûrana suâl olundukda gıbbu's-suâl inkâr idüb yemîn etdikleri sebt-i sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Şa 'bâni'l-muazzam sene 986 (Ekim 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

İbrahim Musa, Muhammed Musa, Veli Ali ve Kâtibu'l-hurûf.

Bu kayda göre, Hüsâm isimli şahıs Mehmet ve Muhammed isimli şahısların ineğini yaraladıklarını iddia etmiştir. Davalılar Hüsâm'ın iddiasını inkâr etmişlerdir. Prosedüre göre davacının bu durumda delil getirmesi gereklidir. Ancak kayıta bundan bahsedilmemiştir. Muhtemelen davacının şahitleri yoktur. Bu durumda davalıların yemin etmesi gerekir ve davalılar da yemin etmişlerdir. Hanefî mezhebine göre bu durumda dava sonlanmakta ve dava reddedilmiş olmaktadır.⁴⁸

153/10 no.lu kayıta davacı yemin talebinde bulunmuş ancak davalı yeminden nükûl etmiştir. Kayıt şöyledir:

⁴⁸el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:156.

153/10-*Vech-i tahrîr-i sicil* oldur ki karye-i Köse Evhadlu'dan Pervâne bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer'a karye-i mezbûradan Pîrî bin Hızır'ı ihzâr idüb benim tarlama mâni' olur dedikde ol dahî babam tarlasıdır dedikde mezkûr Pervâne babasının idi amma hâli hayâtında değıştirilmediğine yemin etsun dedikde yeminden nükûl idecek mezkûr Pervâne talebiyle kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Zi'l-hicce sene 987 (Ocak 1580).

Şuhûdü'l-hâl:

İyâs bin Veli, Câ'fer el-Muvazzaf, Mehmed bin Hüseyin.

Kayıtta yer alan bilgilere göre Pervâne isimli şahıs Piri isimli şahıstan kendisine ait olan tarlaya engel olduğu gerekçesiyle davacı olmuştur. Davalı Piri ise “babamın tarlası” diyerek iddiayı reddetmiştir. Pervane ise Piri'nin babasının tarlası olduğunu kabul etmekle birlikte bunun değıştiğini iddia etmiş ve “amma hâli hayâtında değıştirilmediğine yemîn etsun” diyerek Piri'nin yemin etmesini istemiştir. Ancak Piri yemin etmemiştir. Yani zımnen davayı kabul etmiştir. Her ne kadar mahkemenin kararı yazılmamışsa da Hanefî fıkına göre bu durumda davacı lehine karar verilmesi gerekmektedir.⁴⁹

1.2.1. Şahitlik

Şehâdet, “hüküm/kazâ meclisinde şehâdet lafzını kullanarak doğru haberi vermek” anlamına gelmektedir.⁵⁰ Molla Hüsrev, şahitliği “birinin başkası üzerindeki Allah hakkı veya kul hakkını haber vermek” şeklinde tanımlamıştır.⁵¹

Şahidin akıllı, ergin, hür, işitme, görme,⁵² anlama ve hıfz kabiliyeti olan birisi olması gerekir.⁵³ Müslüman olmayanın Müslümanın aleyhine şahitliği kabul edilmez. Bununla birlikte Hanefîler, Müslüman olmayanların birbirlerine şahit olmalarını kabul etmişlerdir.⁵⁴

Davanın ispatı için gerekli olan şahit sayısı, dava konusuna göre farklılık göstermektedir. Zina davasında gerekli şahit sayısı dört erkek, diğere ceza davalarında

⁴⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:156.

⁵⁰Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:371.

⁵¹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:370.

⁵²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:121.

⁵³el-Bâbertî, *el-İnâye*, 7:365.

⁵⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:123.

iki erkek, ceza dışındaki davalarda ise iki erkek veya bir erkek iki kadındır.⁵⁵ Erkeklerin muttali olamayacakları bazı konularda ceza davası da olsa kadının şahitliğine başvurulabileceği belirtilmiştir.⁵⁶

Çirmen mahkemesinde davacılar genelde şahit getirmişlerdir. Kayıtlarda hâkimin hükmü açıkça yer almasa da şahitliklerin geçerli olduğunu gösteren *şehâdetleri hayyizi kabulde vâki' olub* ifadesi davacı lehine ispat külfetinin yerine getirildiğine işaret etmektedir. Şahitler için “*şuhûdü'l-'udûl*” “*'udûl-u müslimîn*” gibi nitelendirmeler yapılmıştır. Adaletli anlamındaki âdil sözcüğünün çoğulu olan 'udûl, şahitlerin, şahitlik şartlarından olan adalet şartını taşıdıklarını göstermektedir. Kayıtlarda yer alan *ba'de ta'dil-i şehâde* veya *ba'de't-tezkiye-i ş-şehâde* gibi ifadelerden tezkiye denilen araştırmanın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tezkiye, şahitlerin şahitlik vasfını taşıyıp taşımadıklarının araştırılmasıdır.⁵⁷

Tarafların Müslüman olduğu davalarda şahitler Müslüman, zimmî olduğu davalarda şahitler zimmî olmuştur. Davalının Müslüman olduğu davada şahitler zimmî olamaz. Ancak özel durumlarda şahitlikleri kabul edilmiştir.

47/7 no.lu kayıтта Müslüman olan devlet görevlisi aleyhine şahitliklerine itibar edilmiştir:

47/7-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki İlyat Beno?⁵⁸ nâm zimmî meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub Karabağ zâbiti olan Hâci Hüseyin mahzârında takrir-i kelâm idüb mezkûr Hâci Hüseyin yirmi bir keçimi yâvedir⁵⁹ deyu zabt itdi keçi benimdir taleb iderim dedikde şâhid taleb olundukda şuhûd-u zimmîden Tabıkcı veledi Estoyan ve Marko veledi Estoyan nâm zimmîler şehâdetleri ile hükm olunub sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Şevvâli'l-mükerrem sene 986 (Aralık 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

İyâs Veli, Veli Ali, Hacı Hüseyin, Mehmed Çelebi Musa, Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum.

⁵⁵el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:116.

⁵⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:116-117.

⁵⁷ Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:373.

⁵⁸Okunuşundan emin olunmadığı için soru işareti konulmuştur.

⁵⁹Sahipsiz olarak bulunan hayvan hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3:607.

Bu kayıtta davacının iddiası keçilerinin haksız yere devlet görevlisi tarafından yâve denilerek alınmasıdır. Davacıdan iddiası için şahit istenmiş ve iki zimmî şahitlikte bulunmuştur. Şahitlerin şahitliği kabul edilerek malların iadesine hükm olunmuştur. Teoride zimmîlerin Müslümanlar aleyhine şahitliği geçerli değildir. Ancak Osmanlı’da bazı durumlar için geçerli sayılmıştır. Ebussuud’un Ma’rûzât’ında yer alan bir fetvada, zimmîlerin şahitliklerinin istihsânen geçerli olabileceği belirtilmiştir. Fetva şöyledir:

Mes’ele: Bir zimmî fevt olub, malı beytülmal emîni elinde zabt olunub, vâris gelüb, verâsetine zimmî şâhitler getürse kıyâsen makbûl değildir, istihsânen makbûldur. ‘Âmme-i beytülmal emîni elinde zabt olan emvâlde kudât-ı vilâyet-i mahmiyye bunun ile amel edüb hükm edüb hüccet veregelmişlerdir. Amma dokuz yüz elli senesinde Dubrovnik tâcirlerinden birinin hususunda pâye-i serîr-i a’lâya arz olundukda “Müslim şâhidler var mı tetebbû’ olunsun” deyû fermân-ı âli vârid olmuş idi. Ol ecilden istihsân ile ‘amel olunmağa izn-i hümayun verilmek fehm olunmamağın Bu hususta kudâtın zimmî şâhidler ile hükm edüb verdükleri hüccet sahih midir? deyu getürdüklerinde sıhhatine ‘alâmet vaz’ olunmayub istiftâ olundukda kat’i cevab verilmeyüb istihsân ile ‘amele me’mûr olan hâkim amele kâdirdir” deyu cevâb verilüb bu hususta istihsân ile amele kudâta izin var mıdır?

el-Cevâb: İstihsân ile ‘amel olunur. “Müslim şâhid getürün” denilmek Duvrovnikli’ye mahsusdur. Ol da’vâda tezvir fehm olunmağın “Müslim şâhid görülsün” denilmiştir, deyû buyuruldu.⁶⁰

Ebussuud’un bu fetvasına göre zimmî lehine verasetin ispatında Müslüman devlet görevlisinin aleyhine zimmîlerin şahitliği geçerlidir. Fetvada, bu cevazın belirli bir yer ve dönem ile sınırlı olmadığı belirtilmiştir. Hanefî fikhında da verâsetin ispatı dahil bazı durumlar için zimmîlerin, Müslüman aleyhine şahitlikleri kabul edilmiştir.⁶¹

⁶⁰Ebussuûd, *Ma’rûzât*,147.

⁶¹Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzü ‘uyûni’l-beşâ’ir alâ mehâsini’l-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, (Beyrut: Dâru’l-mektebeti’l-‘ilmiyye,1985), 356-358.

1.2.2. Yazılı Delil

Yazı, klasik İslam hukuku kaynaklarında beyyine olarak ifade edilen ispat yolları arasında sayılmamıştır. Bununla birlikte şahitliğin nakli bahsinde kadılar arası yazışma bazı şartlarla birlikte kabul edilmiştir. Kadılar arasında yazışmada yazının kabul edilmesi, şahitlerin bulunması, mektubu gönderenin, alanın, davanın konusu ve tarafların malum olması şartlarına bağlanmıştır.⁶² Ebû Yûsuf'tan (v.182/798) bir rivayete göre, şahit olmaksızın yazılı delil kabul edilebilir.⁶³

Sicilde yer alan bazı davalarda kadı veya devletin diğer makamları tarafından düzenlenmiş olan hüccet, temessük,⁶⁴ tezkire⁶⁵ ve emr-i şerif gibi yazılı belgeler yeri geldiğinde mahkemeye delil olarak sunulmuştur.

25/5 no.lu kayıтта sipâhinin bazı kimselerin sorumlu oldukları vergileri ödemediklerinden şikayetçi olması üzerine iddiasının doğruluğunu tespit etmek üzere deftere bakılmıştır:

25/5- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Silbegün? sipâhisi olan Kadir bin Beyazıd? Çelebi nâm kimesne meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub takrir-i kelâm idüb defterimizde resm otlak ve resm kışlak ve 'uşru sâir nebâtın hâlen mukayyet lâkin ba'zı kimesneler muhâlefet ider edâ itmezler dedikde deftere nazar olunub fî'l-vâki' mezkûrûn takriri deftere mutâbık oldukda talebiyle kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâhir-i Zi'l-ka'de sene 986 (Ocak 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Veli bin Ali el-Muhzır, Muhammed Çelebi Musa, Yûsuf Abdullah, Kâtibu'l-hurûf.

Bu kayda göre, Kadir isimli sipâhi sorumlu olduğu bölgedeki bazı kişilerin ödemekle yükümlü oldukları vergileri ödemedikleri gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Sipâhinin iddiasının doğruluğu, deftere bakılarak tespit edilmiştir. Söz

⁶²Aynî, *el-Binâye* 9:36; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 7:290-291.

⁶³İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 7:291.

⁶⁴Temessük, bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senedir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994), 281.

⁶⁵Tezkire, Osmanlı bürokrasisinde kalemler ve kişiler adına yazılmış özet belgelerin adı. Mübahat S. Kütükoğlu, "Tezkire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:TDV, 2012), 41:73.

konusu defter, sipâhiye yapılan tımar tahsisinin kaydedildiği tımar defteri⁶⁶ olmalıdır. Sipâhinin iddiası deftere bakılarak doğrulanmıştır. Ayrıca şahit istenmemiştir.

123/8 no.lu kayıta temessük delil olarak sunulmuştur:

123/8- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen müsellemlerinden Ramazan bin Yûnus meclis-i şer‘a hâzır olub Hasan bin Hüseyin mahzarında takrir-i merâm idüb karye-i Diken‘de? fermân olunan sefer-i hümayunda Kars suyunda kal‘a bina eyleme emrolunub yerime mezkûr Hasan‘ı bedel idüb hıdmeti pâdişâhi edâ eyledugine elimde Çirmen Beg‘inden temessüküm vardır dedikde nazar olunub bi‘t-taleb sicil olundu fî‘l-merkûm [fî evâil-i Receb sene 987 (Ağustos 1579)].*

Şuhûdü‘l-hâl:

es-Sâbikûn⁶⁷ [Mustafa Beg Abdullah, Ahmed Beg Mustafa, Hasan bin Abdullah,..., Memi Hacı, Hasan Kasım].

Bu kayda göre, Çirmen müsellemi olan Ramazan, sorumlu olduğu sefer hizmetini yerine getirmek üzere Hasan isimli şahsı yerine gönderdiğini ve onun da görevi yerine getirdiğine dair temessük belgesini mahkemeye sunmuştur. Mahkeme de temessükü dikkate almış ayrıca başka delil istenmemiştir.

Başka bir kayıta mahkemeye delil olarak tezkire sunulmuştur. Kayıt şöyledir:

149/4- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki nefis-i Edirne‘de âmme-i beytü‘l-mâline yerine? iltizâm⁶⁸ emîni olan İbrâhim Çelebi tarafından mektûb ile Mirza nâm havâle gelub kazâ-i Çirmen‘de bu vech-i iltizâm yâve emîni olan Hüsâm bin Ali mahzarında meclis-i şer‘a ihzâr idüb muvâcehesinde dedi ki mezkûr zimmetinde mirî akçe vardır mezbûr İbrâhim Çelebi taleb eyler dedikde mezkûr Hüsâm dahî ibtida iltizam 987 senesinin Muharremi‘nden bi‘d-defâ‘at mezkûr İbrâhim Çelebi‘ye üç bin dokuz yüz teslim etdim elimde mûmza‘ tezkiresi vardır nazar olundu vech-i meşrûh üzere bulunub bi‘t-taleb kayd-ı sicil olundu [fî evâhir-i Şevvâl sene 987] (Aralık 1579).*

Şuhûdü‘l-hâl:

⁶⁶Murat Şener vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010) 137.

⁶⁷Önceki kayıtlarda yer alan şuhûdü‘l-hâl.

⁶⁸İltizâm, özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması demektir. Mehmet Genç, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000) 22:154.

Abdurrahman el-Hatîb, Sıbâk Halîfe, Muhammed bin Sinân.

Bu kayda göre, beytü'l-mâl adına mültezim olan İbrâhim Çelebi, Mirza adlı şahsı mahkemeye göndererek yâve emîni olan Hüsâm adlı kişinin devlete mirî akçe yani vergi borcu olduğunu iddia etmiştir. Davalı Hüsâm borcunu ödediğini ve bu ödemeyi gösteren elinde imzalı tezkire olduğunu belirtmiştir. Mahkeme tezkireyi incelemiş ve kabul etmiştir. Yani mahkeme tezkireyi yeterli delil olarak değerlendirmiştir.

1.2.3. Bilirkişi

Ehl-i vukuf veya ehl-i hibre olarak da isimlendirilen bilirkişi, belirli alanda uzman olan veya belli bir konuya tam vukûfiyeti olan kişiyi ifade eder.⁶⁹ Hanefî fıkında ayıplı malda ayıbın tespiti, bazı organları yaralama suçlarında diyet/erşin belirlenmediği durumlarda tazmin miktarının belirlenmesi bilirkişilerin tespitine bırakılmıştır.⁷⁰ III. Murad Umûmi Kanunnâmesi sipâhi tarafından tapuya verilecek arazinin değerinin tespitinin *ehl-i hibre ve o yerin kadısı* tarafından yapılması gerektiğini düzenlemiştir.⁷¹

112/10 no.lu kayıta ehl-i hibre tarafından yapılan tespit yer almaktadır:

112/10-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kara sâkini olan Estiko'nın arpası zararına Yûsuf ve Turgud üstüne beş kile arpa ehl-i hibre hükmiyle ta'yin olundu bi't-taleb kayd-ı sicil olundu fî evâsit-i Rebî'l-âhir sene 987 (Mayıs 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Mustafa Hoca Koçaş, Ağa Kethüda, Hasan Kethüda, Yahya Subaşı.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre, Estiko isimli şahsın arpasında zarara uğratmaları dolayısıyla Turgut ve Yusuf isimli şahısların bu şahsa beş kile arpa ödemesi gerektiği bilirkişi kararı ile tespit edilmiştir.

⁶⁹Ali Şafak, “Ehl-i Vukuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994) 10:531.

⁷⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:170, 4:466; İbnü'l- Hümmâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:357; Şafak, “Ehl-i Vukuf” 10:531.

⁷¹Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:123.

1.2.4. Şuhûdü'l-hâl

Şer'iyce sicillerinde hemen her kaydın sonunda şuhûdü'l-hâl başlığı altında bazı şahısların isimleri bulunmaktadır. Şuhûdü'l-hâl için mahkemede müşâvere, denetleme, verilen hükme ve düzenlenen belgeye şahitlik etme, arabuluculuk⁷² bilirkişilik⁷³ gibi görevler sayılsa da bunların asıl işlevlerinin mahkemenin aleniyetini sağlama ve mahkeme tarafından verilen kararlar ve düzenlenen belgelere şahitlik yapmak olduğu söylenebilir.⁷⁴

Sicilde yer alan kayıtlardaki şuhûdü'l-hâl incelendiğinde, en az sayılarının iki⁷⁵ olmak üzere sayılarının genellikle üç ve daha fazla olduğu görülmüştür. Sağdan sola doğru birkaç isim yazıldıktan sonra sonunda ve diğerleri anlamında *gayruhum* veya hazır bulunan diğerleri anlamında *gayruhum mine'l-hâzirin* ifadesi yer almıştır. Zimmîler, tarafların zimmî olduğu kayıtlarda şuhûdü'l-hâl içerisinde yer almışlardır. Müslümanlar ise hem Müslüman hem zimmî davalarında şuhûdü'l-hâlde yer almışlardır. Muhzır, kâtip gibi mahkeme görevlileri de zaman zaman şuhûdü'l-hâl içerisinde bulunmuşlardır.

1.3.SULH

Sulh, “*nizâ'yı ortadan kaldırmak için yapılan bir akittir.*”⁷⁶ Sulh, tarafların icap ve kabulü ile gerçekleşir.⁷⁷ Had cezaları dışında cezalar da sulha konu olur.⁷⁸ Sulhta bedel, bir mal veya bir menfaat olabilir.⁷⁹ Sulhun gerçekleşmesi ile dava sona erer.⁸⁰

Sicilde yer alan kayıtlara göre bazı davalar sulh yoluyla çözümlenmiştir. Sulh anlaşmasını taraflar, kendi rızaları ile veya muslihûn denilen arabulucular vasıtası ile

⁷²Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*,.

⁷³Ahmet Kılınç vd., “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l Hâl'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği”, *Adalet Dergisi* 62-63 (2019), 39.

⁷⁴Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki Şuhûdü'l-Hâl Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (2008), 31; İsmail Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları* 53/53 (2019), 39.

⁷⁵*EŞS*(986-988,8/2, 13/1, 20/5, 36/5, 41/5, 96/9, 99/1, 99/8, 104/1, 109/7, 120/3, 124/1, 130/7, 139/17, 141/1, 141/2, 142/13, 145/7, 147/4, 149/9, 153/1, 155/4.

⁷⁶İbnü'l- Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 8:403.

⁷⁷Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:395.

⁷⁸Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:396.

⁷⁹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:396.

⁸⁰Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:396.

yapmışlardır. Sulhtan sonra kullanılan “mâbeynimizde nizâ ‘i fezâ ‘ kalmadı”⁸¹ “da ‘vâ edersem lede’l-hükkâm mesmû‘ olmaya”⁸² ve “bir akçe hakkım kalmadı”⁸³ gibi ifadeler sulhun ileride açılacak davaları engellediğini göstermektedir.

114/10 no.lu kayıta bir gümüş bıçak karşılığında seksen akçeye sulh olunmuştur:

114/10- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki beytü’l-mâl emîni olan Mirza Çelebi meclis-i şer‘a hâzır olub İbrâhim bin Pîri ile bir gümüş bıçak husûsunda da‘vâ ve nizâ ‘ eylemişdim hâliyen seksen akçeye ıslâh olduk es-sulhu cerr ile amel eyledik dedikde İbrâhim dahi kabûl idüb bi’t-taleb kayd-ı sicil olundu fî evâsiti Cemâzi’l-âhir sene 987 (Ağustos 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

Mehmed Ahmed, Hasan Yûsuf, Ahmed Sinân.

Bu kayda göre, Mirza adlı şahıs bir gümüş bıçak konusunda İbrahim adlı şahısla davalık olmuş daha sonra seksen akçeye sulh olarak davasından vazgeçmiştir. Böylece dava sonlanmıştır.

174/7 no.lu kayda göre dövme olayı aracılardan vasıtası ile sulh ile sonuçlanmıştır:

174/7-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kulaklu’dan Kaya bin Mustafa meclis-i şer‘a gelub dedi ki beni Muhammed bin İbrâhim ve Muslı bin İbrâhim döğdüler deyu taleb eyledikde mezkûrlar suâl olundukda biz döğmeduk deyu inkâr eyleduklerinde mezkûr Kaya’dan beyyine taleb olunub beyyineden â‘ciz olmağın mâbeynlerini mevlic ıslâh idüb eger şimdiden keri da‘vâ idersem istimâ’ olunmaya dedugi sebt-i sicil olundu [fî evâhir-i Cemâzi’l-âhir sene 988 (Temmuz 1580)].*

Şuhûdü’l-hâl:

Mahmûd Hoca ibni Hazar, Veli Hoca, Mustafa bin Abdullah, Abdi bin Yûsuf, Abdi bin Dede ve ğayruhum.

⁸¹EŞS(986-988),8/3.

⁸²EŞS(986-988, 25/7.

⁸³EŞS(986-988,184/2.

Kaya isimli şahıs Mehmet ve Mustafa isimli şahısların kendisini dövdüğünü iddia etmiş, davalılar da inkâr etmiştir. Bunun üzerine davacıdan kanıt istenmiş ancak kanıt getirememiştir. Bunun üzerine aracılar araya girerek sulh yapmışlar, böylece davacı davasından vazgeçmiştir.

1.4.VEKÂLET

Vekâlet, “*bir kimsenin tasarruflarda başkasını yerine ikâme etmesidir.*”⁸⁴ Müvekkil; akıllı, ergin ve vekâlet verdiği işi yapmaya ehliyetli olmalıdır. Müvekkil adına hareket edeceğinden vekilin akıllı olması yeterlidir.⁸⁵ Müvekkilin mecliste olmadığı durumda hadd ve kısas davalarında vekâlet geçerli değildir. Bunun dışında kişi kendisinin yapabileceği her konuda vekâlet verebilir.⁸⁶

Sicilde başta dava olmak üzere, alım-satım, kabz, mahkemeden hüccet alma ve vergileri toplama gibi konularda vekâlete başvurulmuştur. Dava vekâletinde, davacı olan tarafın vekâlete başvurduğu görülmüştür. Vekilin bulunduğu davalarda vekil, müvekkil gibi hareket etmiştir. Davacı tarafın vekâletini alan vekil, davayı açmış, gerektiğinde delil getirmiş ve müvekkilin alacağını teslim almıştır.

3/3 no.lu kayıta yaralama davasının takibi için vekâlet verilmiştir:

3/3-Vech-i tahrîr-i sicil olur ki Cîsr-i Mustafa Paşa'da vâki' olan câmi'-i şerîfin imâmı Ali Çelebi bin İskender meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub takrîr-i da'vâ idüb dedi ki müvekkilim olan Memi Şah mecrûh olub da'vâ ve husûmetine vekîl-i mutlak kıldı dedikde da'vâsına mutâbık beyyine taleb olunub 'udûl-u müslimînden Halîl bin Mehmed, Abdülkerim bin Murad nâm kimesneler edâ-i şehâdet-i şer'i idüb dediler ki mezbûr mecrûh olan Memi Şah mezkûr imâm Ali Çelebi'yi cem'i kendünün da'vâ ve husûmetine vekîl eyledugine şâhidiz şehâdet dahî ideriz dediklerinde şehâdetleri hayyizi kabulde vâki' olub kayd-ı sicil olundı tahriran fî gûrrat-i Receb'il-muracceb sene 986 (Eylül 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

⁸⁴el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 398.

⁸⁵el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:137.

⁸⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:136.

Veli Ali, Memi Ali, Yûsuf Abdullah, Mehmed bin Mûsa ve ğayruhum mine'l-hâzirin.

Kayıtta yer alan bilgilere göre Ali isimli imam, yaralanmış olduğu belirtilen Memi Şah isimli şahsın davası için vekil tayin olunmuştur. Vekâlet, şahitlerle ispat edilmiştir. Bir sonraki kayıтта vekil olan Ali, müvekkilinin yaralanma olayı ile ilgili dava açmıştır. 13/9 no.lu kayıтта tazminat ödenmesine hükmedilmiş ve bedel vekil olan Ali'ye teslim edilmiştir.⁸⁷

Osmanlının klasik döneminde vekâlet için özel bir meslek grubu yoktur. Çavuş, muhızr gibi görevlilere veya eş, kardeş gibi⁸⁸ yakınlarla vekâlet verilebilmiştir. Davalarda yer alan vekillerin tamamı erkektir. Kadınların vekâlet verdiklerine dair kayıtlar vardır. Ancak kadınların vekilliklerine dair bir kayda rastlanmamıştır. Çoğunlukla Müslüman ve zimmîlerin vekâleti kendi aralarında olmuştur. Ancak Müslüman-zimmî arasında gerçekleşen vekâlet anlaşmaları da vardır. Örneğin 29/9 no.lu kayıтта bir zimmî, davası için Müslüman bir görevliye vekâlet vermiştir:

29/9- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Beşdepe sâkinlerinden Pesko veledi Şirmed meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub fahru'l-akrân Ali Çavuş mahzarında takrîr-i kelâm idüb dedi ki babam Şirmed müteveffâ oldukda şer' ile bana intikâl iden hissemi taleb idüb kabz itmege ve husûmete karındaşım Hamne binti Şirmed'in elinden alıvermesine vekîl idüb mezkûr Ali Beg dahî vekâlet-i mezbûru kabûl idüb bi't-taleb kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâil-i Zi'l-hicce sene 986 (Eylül 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed bin Yûsuf, Veli el-Muhızr, Hasan el-Muhızr ve ğayruhum.

Bu kayıтта Pesko isimli zimmî, kız kardeşinden mirasla ilgili alacağını talep etmek ve hakkını teslim almak üzere Ali Çavuş'u vekil tayin etmiştir. Vekil olan kişinin çavuş unvanına sahip olması, zimmînin davayı ciddiyle takip edecek ve hakkını alabilecek kudrete sahip bir kişiyi vekil olarak tayin ettiğini göstermektedir.

⁸⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:149.

⁸⁸EŞS(986-988), 20/5, 23/1, 96/4.

1.5.KEFÂLET

Kefâlet “bir şahsın, malın veya teslimin talebinde bir kişiye diğer kişiyi eklemektir”.⁸⁹ Kefâlet, kefâlet bi’l-mal ve kefâlet bi’n-nefs olmak üzere iki kısma ayrılır. Kefâlet bi’l-mal, kefilin mal varlığı ile kefil olmasıdır. Kefâlet bi’n-nefs ise bir kişinin şahsına kefil olmaktır, yani kefil olunan şahsı istenilen yerde hazır bulundurmaktır.⁹⁰

Sicilde çok sayıda, *kefâlet bi’n-nefs* olarak ifade edilen şahsa kefâlet kaydı bulunmaktadır. Kayıtlarda yer alan “*ihzârı lazım oldukda*” ve “*hîn-i ihzârında lüzum oldukda ihzârını iltizâm etdi*” gibi ifadelerden kefilin şahsı ihtiyaç durumunda ilgili makama veya mahkemeye teslim etmek görevini üstlendiği anlaşılmaktadır.

12/7 no.lu kayıta yer alan alacak davasında davacı delil olarak şahit getireceğini söyleyerek davalıdan yani borçludan kefil istemiştir:

12/7- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki nefis-i Çirmen sâkinlerinden Mirza karye-i Kulaklu’dan Ahmed bin Mahmûd zimmetinde merhûm karındaşım Mehmed metrukatından bir müd⁹¹ buğday ve iki altın vardır taleb iderim diyecek Ahmed’dan sual olundukda inkâr ile cevâb viricek mezbûr Mirza şahidlerim vardır kefil bi’n-nefs ve’l-mal virsun diyecek karye-i mezbûrdan Mehmed bin Hasan kefil olub bi’t-taleb sebt-i sicil olundı tahrîran fî evâil-i Recebi’l-muracceb sene 986 (Eylül 1578)*

Şuhûdü’l-hâl:

Mehmed Çelebi el-İmam, Sâdık Halîfe, Sefer el-İmam, Veli Ali.

Bu kayda göre, Ahmet adlı şahsın merhum Mehmet adlı şahsın terekeseine bir müd buğday ve iki altın borcu olduğu iddia edilmiştir. Mehmet’in kardeşi olan Mirza mahkemede bunu talep etmiştir. Ancak davalı Ahmet iddiayı reddetmiştir. Bunun üzerine davacı Mirza şahitleri olduğunu söyleyerek davalıdan hem borcuna hem de şahsına kefil talep etmiştir. Mehmet adlı şahıs her ikisinde de kefil olmuştur.

⁸⁹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:295.

⁹⁰el-Merginânî, *el-Hidâye* 3/87.

⁹¹III. Murat Dönemi Erzurum Eyâleti Kanunnâmesi’ne göre bir müdd 20 İstanbul kilesidir. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin resmî ölçüğü olan İstanbul kilesi 20 okka yani 25,6589 kg. buğday ve un, 23,093 kg. arpa alırdı. Bir müdd, bu durumda 513,178 kg. olmaktadır. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:341. Cengiz Kallek “Müd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2020), 31: 455-457.

Hanefilere göre, davacı mahkemeye delil sunma aşamasında davalıdan kefil talep edebilir.⁹² Bu olayda bu hukuksal norma riayet edilmiştir.

Bu örnekte, davacı Mirza şahitlerle davasını ispat etmesi durumunda, kefil olan şahıs, asıl borçlu borcu ödemediğinde, borcu ödemekle yükümlü olduğu gibi mahkemeye davet edildiğinde gelmediği takdirde kefil davalıyı mahkemeye getirmekle de yükümlüdür.

⁹²el-Merginânî, *el-Hidâye* 3:157.

İKİNCİ BÖLÜM

MUÂMELAT

Bu bölümde aile ve borçlar hukuku konuları ele alınacaktır. Vakıf ve muâmele-i şer‘iyye, günümüz hukuk sistematüğinde kişiler hukuku içerisinde yer alsa da fıkıhta muâmelat bölümünde yer aldığı için borçlar hukuku içerisinde yer verilecektir.

2.1. AİLE HUKUKU

2.1.1. Nikâh

Sözlükte eklemek, toplamak, cinsel ilişki anlamlarına gelen nikâh, evlendirme akdine verilen isimdir.⁹³ Nikâh akdi icap ve kabul ile kurulur.⁹⁴ Şahitlerin bulunması ise sıhhat şartıdır.⁹⁵ Akıllı ve ergin olmayanların nikâhlarının geçerliliği veli iznine bağlıdır.⁹⁶

Şartlarına uygun olarak yapılan nikâh sahihtir. Rükünleri olmakla birlikte şartları eksik olan nikâh ise fâsittir.⁹⁷ Sahih bir nikâh, karı-koca ilişkisinin helal olması, kadının mehir ve nafaka hakkının doğması, kayın hısımlığı, evlenme engelinin meydana gelmesi (hürmet-i musâhere), çocukların nesebinin sabit olması ve eşlerin birbirlerine mirasçı olmaları gibi sonuçlar doğurur.⁹⁸ Fâsit nikâhta cinsel birliktelik olmuşsa kadının iddet beklemesi, doğan çocuğun nesebinin babaya bağlanması ve kayın hısımlığı evlenme engelinin meydana gelmesi sonuçları doğar.⁹⁹

Sicilde nikâh akdine dair bir kayıt yer almıştır. 118/7 no.lu kayıt şöyledir:

118/7-*Vech-i tahrîr-i [sicil] oldur ki karye-i Selbigün’de sâkin olan Mustafa Hoca Kurd b. Musa mahzarında dedi ki kızım Cemile’yi mezbûr Kurd’a akd nikâh idüb beş yüz akçe mehr-i mu‘accel şart üzere benim ile ola, asla benden ayrılmaya dedikde mezbûr Kurd kabul idüb talebiyle kayd-ı sicil olundı fî evâsit-i Cemaziye’l-âhir sene 987 (Ağustos 1579).*

⁹³Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1956), 2:625.

⁹⁴el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3:343.

⁹⁵el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3:396; Molla Hüsrev, *Dürer*, 1:328.

⁹⁶el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3:346.

⁹⁷el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3:603.

⁹⁸el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3:592-596.

⁹⁹el-Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 3:603-604.

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed Mahmûd, Ya 'kûb Esinca?, Veli Mehmed, Yûsuf Velîyuddin, Eymir Salih, Hasan el-muhzır.

Bu kayda göre, Mustafa Hoca, kızı Cemile'yi 500 akçe mehir ile Kurd adlı şahsa nikâhladığını beyan etmiş ayrıca kızının kendisinden ayrılmamasını da şart koşturmuştur. Kurd da bu şartları kabul etmiştir. Kurd'un, Mustafa hocaya içgüveysi gittiği anlaşılmaktadır.

2.1.2. Mehir

Mehir nikâhın sonucu olduğundan üzerine konuşulmamış olsa da verilmesi gerekli olur.¹⁰⁰ Mehrin asgarisi Hanefiler'e göre on dirhem gümüş veya buna denk gelen bir maldır. Bu miktardan fazlası üzerine de anlaşılabilir.¹⁰¹ Tarafların aralarından anlaşarak belirledikleri mehre, mehr-i müsemma denilmiştir. Cinsel birliktelik, sahih halvet¹⁰² veya kocanın vefatı durumunda, belirlenen mehrin tamamı ödenir.¹⁰³ Cinsel birliktelik veya sahih halvetten önce koca kadını boşarsa belirlenen mehrin yarısı verilir. Eğer mehir belirlenmemişse bu durumda müt'a denilen bir takım kıyafetin verilmesi gerekli olur.¹⁰⁴

Müslüman için şarap ve domuz gibi mütekavvim olmayan mallar ve belli bir süre hizmet etme veya Kur'an öğretme gibi mal kapsamında değerlendirilmeyen şeyler mehir olamaz.¹⁰⁵ Mehir olmayacak bir şeyin veya mehir asgarisinin altında bir meblağın mehir olarak belirlenmesi, mehrin konuşulmaması veya ödenmemesinin şart koşulması hallerinde mehr-i misil denilen emsal mehir ödenir. Emsal mehirde kadının baba tarafından kadın akrabalarının mehirleri esas alınır¹⁰⁶

Mehir ödeme zamanı bakımından muaccel ve müeccel olmak üzere iki çeşittir. Tamamı veya bir kısmının peşin ödeneceği kararlaştırılırsa muaccel, ödemesi

¹⁰⁰İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3:317.

¹⁰¹Molla Hüsrev, *Dürer*, 1:341.

¹⁰²Cinsel birleşmeye dini ve bedeni bir engel olmaksızın karı-kocanın yalnız kalmasıdır. el-Merginânî, *el-Hidâye* 1:200.

¹⁰³Molla Hüsrev, *Dürer*, 1:341.

¹⁰⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 1:204-205

¹⁰⁵el-Merginânî, *el-Hidâye* 1:207.

¹⁰⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 1:211.

ertelenmişse müecceldir. Müeccel mehir, kocanın ölümü veya boşama durumunda muaccel hale gelir.¹⁰⁷

Defterde yer alan kayıtlarda mehir; kocanın vefatı ve boşanma durumunda hak sahibi olan kadınlar tarafından mahkemeye taşınmıştır. Hanife isimli kadının kocasından mehrini talep ettiği dava ile ilgili kayıtlar aşağıda aktarılmıştır:

96/1-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Hanife nâm hâtun meclis-i şer‘a gelub sâbikan zevci olan Kurd mahzarında bin akçe nikâhım vardır taleb iderim dedikde mezbûr Kurd’a suâl olundukda dört yüz akçe nikâhı vardır ânı dahi hibe etmişdir dedikde bi’t-taleb kayd-ı sicil olundu fî evâil-i Rebî‘il-ûlâ sene 987 (Nisan 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

Mehmed Ahmed, Mahmûd ve ğayruhum.

96/3- *Oldur ki Kurd bin Memi, hâtunı Hanife mahzarında takrîr idüb ve ikrâr idüb dedi ki bin ~~nikâhım~~¹⁰⁸ akçe deynim vardır nikâhımdan dedikde bi’t-taleb kayd-ı sicil olundu fî evâil-i Rebî‘il-ûlâ sene 987 (Nisan 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

Mehmed Ahmed, Hasan Yusuf, Sâdık Halîfe el-İmam, Yûsuf Abdullah.

96/7- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Hanife binti Dede meclis-i şer‘i şerîfe hâzıra olub sâbikan zevci olan Kurd bin Memi zimmetinde mehrimden bin akçe hakkım olub hâliyen mezbûr Kurd’dan bin akçe mehrim aldım ve sâyir da‘vâdan zimmetini ibrâ ve ıskât eyledim dedikde mezbûr Kurd talebiyle kayd-ı sicil olundu fî evâil-i Rebî‘il-ûlâ sene 987 (Nisan 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

Hasan Çelebi İshâk, Mehmed Çelebi Hasan Çelebi, Abdurrahman el-Hatîb, Hasan Çelebi Hüseyin Çelebi, Memi bin Ahi, Hâcî Hüseyin, Veli el-muhzır ve ğayruhum.

Kayıtlara göre Hanife isimli kadın eski eşi Kurd’dan 1000 akçe olan mehrini talep etmiş, adam da mehrinin 400 akçe olduğunu ve bunu da hibe ettiğini iddia

¹⁰⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*, 1:204-205.

¹⁰⁸Sicilde üzeri çizilmiştir.

etmiştir. Adam iddiasını ispatlama durumuna düşmüştür. Kayıtlarda adamın ispatı ile ilgili bir bilgi yer almamış olsa da devamında yer alan 96/3 no.lu kayıтта adamın *bin akçe deynim vardır nikâhımdan* diyerek borcunu ikrar ettiğı görülmüştür. 96/7 no.lu kayıтта ise kadın *hâliyen mezbûr Kurd'dan bin akçe mehrim aldım* diyerek ilk kayıтта nikâhım dediğı 1000 akçenin ödendiğini beyan etmiştir. Böylece Kurd'un 400 akçe mehir ve bu mehrin de hibe edildiğı yönündeki iddiası doğrulanamamıştır.

90/7 no.lu kayıтта kadın mehrin bir kısmını hibe ettiğini beyan etmiştir. Kayıt şöyledir:

90/7- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Hasan el-Muhzır hâtunı Şa'bâne nâm hâtuna talâk virub mehrini taleb eyledikde iki yüz akçe mehrim vardır yüziün hibe eyledim dedikde bi't-taleb kayd-ı sicil olundu fî evâhir-i Saferi'l-musaffer sene 987 (Nisan 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Mirza, Mehmed Ahmed, Veli Ali.

Kayda göre Hasan isimli şahıs eşi Şa'bâne isimli kadını boşamıştır. Kadın mehrini talep etmiş, iki yüz akçe olan mehrin yüz akçesini hibe etmiştir. Kadının alacağını hibe etmesi ibra kapsamındadır. Dolayısıyla alacağının bir kısmından vazgeçmiştir.

Boşanma dışında evliliğin ölümle sona ermesi durumunda da kadının mehir talebi kayıtlara yansımıştır. 34/8 no.lu kayıтта yer alan davada kadın, ölen kocasının babasından mehrini talep etmiştir:

34/8-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Pekçeli'den Hüsne binti Ali nâm hâtun meclis-i şer'i şerîfe hâzıra olub takrîr-i da'vâ idüb karye-i mezbûrdan Osman nâm kimesne mahzarında mezkûr Osman benim zevcimin babasıdır zevcim fevt olub bundan nikâhım taleb iderim dedikde muslihûn araya girib beş yüz akçeye sulh eyledikleri bi't-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Ramazan sene 986 (Kasım 1578).*

Şuhûdü'l-hâl:

Muhzır Hasan, İyas Veli ve Kâtibu'l-hurûf.

Bu kayda göre kadının nikâhım diyerek talep ettiği bedel, kocasının ölümü ile muaccel hale gelen mehridir. Mehrin ne kadar olduğu zikredilmemiştir. Sulh ile belirlenen mehrin 500 akçe olması, kadının alacağının daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Tereke kayıtlarında mehir, ölenin diğer borçları gibi terekeden düşülmüştür. Ölenin eşinin mehri terekesinden karşılanmıştır. Aşağıdaki kayıtlar terekeden ödenen mehirlerle ilgilidir:

133/5-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i İçli'de müteveffâ Hasan'ın zevcesi ki Servinaz'dır dörd yüz akçe nikâhın ve dörd yüz seksen akçe hissesi intikâl idüb bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Cemâzi'l-ûlâ sene 987 (Temmuz 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed Ahmed, Mehmed Mûsa, Hacı Ferhâd, Mirza Sinân, Kâtibu'l-hurûf.

151/8-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki müteveffâ-i mezbûrun zevcesi Ünzile binti Döne nâm hâtun meclis-i şer'î şerîfe hâzıra olub beytü'l-mâl 'âmme emini olan Hüsâm muvâcehesinde takrîr-i kelâm kılub nikâhımdan dörd yüz akçe ve hisse-i müntekilemi bîkusûr Hüsâm yedinden aldım kabz etdim bir habbem kalmadı dedugi mezbûr Hüsâm talebiyle sebt-i sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Zi'l-ka'de sene 987 (Aralık 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Ali bin Bâli, Memi bin Mustafa, Veli bin Ali, Ali bin Karagöz ve ğayruhum.

133/5 no.lu kayıta kocası ölen kadına 480 akçe mirastan hissesi ve 400 akçe mehrinden intikal ettiği tescil edilmiştir. 151/8 no.lu kayıta da kocası vefat eden kadın *nikâhımdan dört yüz akçeyi ve hisse-i müntekilemi bî kusur aldım* diyerek hem mirastan hissesini hem de mehrini aldığını beyan etmiştir.

2.1.3. Boşanma

Sözlükte bağı çözmek, serbest bırakmak anlamlarına gelen talâk,¹⁰⁹ terim olarak “*nikâh bağının belirli sözlerle kaldırılması*”dır.¹¹⁰ Talâk yani boşama, erkeğe tanınan bir haktır. Erkeğin bu hakkı üç ile sınırlandırılmıştır.¹¹¹

Talâk ric‘i ve bâin olmak üzere iki çeşittir. Ric‘i talâk “boşadım” ve “boşsun” gibi açık ifadelerle yapılan boşamadır.¹¹² Ric‘i talâkta bir veya iki boşama hakkı kullanılmışsa kadının iddeti¹¹³ içerisinde yeni bir nikâh olmaksızın dönülebilir.¹¹⁴ Bâin talâk, boşama sözcükleri kullanılmadan kinayeli sözlerle yapılan boşamadır. Kullanılan kinayeli sözler boşama maksatlı söylenmişse talâk gerçekleşir. Bâin talâkla bir veya iki boşamada kadının iddeti içerisinde veya sonrasında dönülmesi yeni bir nikâh ve mehir ile mümkün olur.¹¹⁵ Her iki boşama türünde de üçüncü bir talâkta kesin ayrılık meydana gelir ve evlilik sona erer. Üç talâkın birlikte verilmesi de aynı sonucu doğurur. Üçüncü talâktan sonra dönüş, ancak kadının başkası ile gerçek anlamda evlenip tekrar boşanması ile mümkün olur.¹¹⁶ Boşamanın bir şarta bağlanması da mümkündür. Şartın gerçekleşmesi ile boşanma da meydana gelmiş olur.¹¹⁷

Talâk yetkisi erkekte olmakla birlikte kadının da bunu talep etme hakkı vardır. Muhâla‘a, “*hul‘ lafzıyla mal karşılığında nikâh bağından ayrılmadır.*”¹¹⁸ Diğer akitlerde olduğu gibi burada da icap ve kabul gereklidir.¹¹⁹ Hul‘ teklifini her iki taraf da yapabilir.¹²⁰ Bedel kadın tarafından ödenir. Bu bir mal olabileceği gibi kadının mehir ve nafaka gibi alacaklarından feragat etmesi de olabilir. Sorunun kocadan kaynaklı olması durumunda kocanın kadından bedel alması, kadından

¹⁰⁹İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 10:226.

¹¹⁰İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3:463.

¹¹¹İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3:466.

¹¹²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 1:225.

¹¹³İddet, kocanın ölümü, boşama veya nikâhın feshi gibi evliliğin sona ermesi durumlarında kadının beklemesi gereken süredir. Kocası ölen kadının iddeti 4 ay 10 gündür. Diğer durumlarda Hanefiler’e göre 3 hayızdır. Hayız görmeyenin iddeti 3 ay, hamilenin ise iddeti doğuma kadardır. İddet süresi içerisinde kadın başkası ile evlenemez. Molla Hüsrev, *Dürrer*, 1:400.

¹¹⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:254.

¹¹⁵el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:257.

¹¹⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:6-10.

¹¹⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*, 1:241.

¹¹⁸Molla Hüsrev, *Dürrer*, 1:389.

¹¹⁹Molla Hüsrev, *Dürrer*, 1:389.

¹²⁰Molla Hüsrev, *Dürrer*, 1:389

kaynaklı olması durumunda da kocanın mehir bedelinden fazlasını alması mekruh kabul edilmiştir. Hul' ile boşama Hanefî mezhebinde bir bâin talâk sayılmıştır.¹²¹

Hul' lafzı yerine talâk lafzı kullanılırsa bu, talâk ale'l-mâl olur. Talâk ale'l-mâl da bir bâin talâktır. Hul', geçersiz bir mal ile yapılırsa talâk yine bâin olur. Talâk ale'l-mâlda ise bedel geçersiz olursa ric'î talâk durumuna gelir.¹²²

Şartlı boşamanın yer aldığı 25/6 no.lu kayıt aşağıda verilmiştir:

25/6-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Akbaş sâkinlerinden Hamza bin Mehmed Ramazân bin Yahya benim kızım Mihri'yi talâk-ı selâse ile şart idüb eğer üç günde İslambol'a gitmezsem üç talâk boş olsun didi Ramazân'a suâl olundukda şart etdim amma üç günde gitmeyi niyet eyledim deyu cevâb virub mezbûr Hamza talebiyle kayd-ı sicil olundu tahrîran fî evâhir-i Zi'l-ka'de sene 986 (Ocak 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

İyâs ve Mehmed bin Yûsuf ve Veli el-muhzır ve ğayruhum.

Kayda göre Hamza isimli şahıs kızının kocası olan Ramazan'ın üç günde İstanbul'a gitmezsem üç talakla boş olsun diye kızının talakını şarta bağladığını iddia etmiştir. Koca, talakı şarta bağladığını kabul etmiş ancak *üç günde gitmeyi niyet eyledim* diyerek bunun niyet aşamasında kaldığını iddia etmiştir. Adamın üç günde İstanbul'a gitmediği anlaşılmaktadır. Buna göre talâkın bağlandığı şart gerçekleşmiştir. Şart gerçekleştiği anda talâk da meydana gelir. Bu durumda kadın adamdan üç talâk ile boşanmış olur. Ancak kayıta bununla ilgili detaylar yer almamıştır.

Anlaşmalı boşama olarak değerlendirilebilecek kayıtlarda boşama talebinin kadından geldiği ve anlaşmanın kadının mehir ve nafaka haklarından ferâgat etmesi üzerine yapıldığı görülmüştür.

34/3 no.lu kayıta da kadın mehir ve nafaka haklarından ferâgat etme karşılığında kocasından kendisini boşamasını talep etmiştir:

¹²¹Molla Hüsrev, *Dürer*, 1:390.

¹²²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:261; Molla Hüsrev, *Dürer*, 1:390.

34/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki nefis-i Çirmen'den Âişe binti Abdullah nâm hâtun meclis-i şerîfe hâzır olub zevci olan Ahmed bin Hasan mahzarında takrîr-i kelâm idüb cümle mehrimden ve nafakamdan ferâgat etdim mezkûr Ahmed bana talâkım virsin asla mehrimi ve nafakamı taleb itmem dedikde bi't-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Ramazân sene 986 (Kasım 1578).

Şuhûd [el-hâl]:

Mustafa Mûsa, Veli bin Ali el-Muhzır ve Kâtibu'l-hurûf.

Bu kayıтта, teklif kadın tarafından yapılmıştır. Kocanın cevabına yer verilmemiştir. Kadının, ferâgat ettiği haklarından olan mehirden daha önce bahsedilmişti. Diğer bir hak olan nafaka ise kadına evlilik içerisinde ve boşanmada iddeti süresince ödenen mali giderlerdir.¹²³

97/8'de yer alan kayıтта ise kocasından şikâyetçi olan kadın boşanmak istemiş kocası da mehir ve nafakasından ferâgat etmesini şart koşmuştur:

97/8-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Şâhi binti Memi meclis-i şer'a hâzır olub zevci Ca'fer Hoca mahzarında dedi ki beni her an darb idüb izrâr ider dedikde Ca'fer Hoca suâl olundukda inkâr ile cevâb viricek bana talâkım virsun dedikde mezbûr Ca'fer Hoca nafaka nafaka[yı] iddetinden ve mehrinden geçersen talâkı viriyyin dedikde Ca'fer Hoca iki yüz elli akçe ve cem'i esbâbın virmek üzerine bâin talâkla boşayub mezbûra Şâhi dahi kabûl idüb Ca'fer Hoca talebiyle kayd-ı sicil olundu fî evâsit-i Rebî'il-ûlâ sene 987 (Mayıs 1579).⁶

Şuhûdü'l-hâl:

Hasan Çelebi İshâk, Memi el-Müezzın, Mehmed Çelebi Hasan Çelebi, ... Bâli, Mustafa Hasan, Veli Ali.

Şâhi isimli kadın kocası olan Cafer'in kendisine şiddet uyguladığını iddia etmiştir. Koca bunu inkâr etmiş, kadın da delil getirmemiş ancak boşanmayı istemiştir. Kocasının iddet nafakasından ve mehir hakkından vazgeçmesi şartıyla boşanmayı kabul etmiştir. Kayıтта kocanın yüz elli akçe ve tüm kıyafetlerin verilmesi karşılığında karısını boşadığı bilgisi yer almıştır. Söz konusu meblağ ve kıyafetler

¹²³el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:45.

kadının mehri ve nafaka bedeli olmalıdır. Boşamanın bir bâin talâk olduğu da ayrıca kayıtta belirtilmiştir.

2.1.4. Mal Paylaşımı

Boşanma ile ilgili konulardan biri de eşler arasındaki mal paylaşımıdır. Evlilik sonlanınca her iki taraf da kendi mallarını alırlar. Malın kime ait olduğu bilinmezse erkeğe uygun olanlar erkeğe, kadına uygun olanlar kadına bırakılır.¹²⁴

87/9 no.lu kayıt eşler arasındaki mal paylaşımı ile ilgilidir.

87/9-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Obacık sâkinelerinden Sevâl binti Mûsa meclis-i şer‘a hâzıra olub sâbikan zevci olan Bâli bin Halîl mahzarında takrîr-i kelâm idüb zevcim Bâli zimmetinde dört bin akçe nikâhım olub sâbikan dört yüz akçesin hibe etmişdim hâlen altı yüz akçesin aldım ve esâs-i beytinden¹²⁵ iki döşek dört yasdık dört tebsi bir tava bir bakır sini benim olub aldım kabz eyledim min külli’l- vech mezbûr Bâli ile da‘vâm ve nizâ‘ım kalmadı idersem makbûl olmaya zimmetini ibrâ ve iskât eyledim diyecek bi’t-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Safer sene seb‘a ve semânine ve tisü‘mie [987] (Mart 1579).

Şuhûd [el-hâl]:

Abdurrahman el-Hatîb, Mehmed Çelebi, İlyâs, Ca‘fer Hoca, Veli el-Muhzır, Mustafa Çelebi, Ahmed Çelebi, Mirzâ Çelebi, Mustafa..., Mustafa Tavîl, Veli Sârî.

Sevâl isimli kadın eski kocası Bâli’den dört bin akçe mehri olduğunu bunun dört yüz akçesini hibe ettiğini altı yüz akçesini aldığını belirtmiştir. Daha sonra kendisinin olduğunu belirttiği bazı mutfak ve ev eşyalarını aldığını beyan etmiştir. Ayrıca dava haklarından da feragat etmiştir. Dört yüz akçe hibe edip, altı yüz akçesini alıp dava haklarından da vazgeçtiğine göre mehri dört bin akçe değil bin akçe olmalıdır. Muhtemelen dört kelimesi kâtip tarafından sehven eklenmiştir.

¹²⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:165.

¹²⁵Ahteri Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr* (Haz. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak) (Ankara: TDK, 2009), 192.

2.1.5. Nafaka

Nafaka, sözlükte helâk olmak, azalmak, bölmek ve harcamak gibi anlamlara gelen “nefaka” sözcüğünden türemiş ve harcanan para, mal vb. şeyler demektir.¹²⁶ Terim olarak nafaka gıda, giyim ve mesken sağlanmasıdır.¹²⁷ Fıkıhta evlilik, hısımlık ve mülkiyet olmak üzere üç çeşit nafakadan söz edilmektedir.¹²⁸ Sicilde yer alan nafaka kayıtları hısımlık nafakası ile ilgilidir.

Hısımlık nafakasında, çocuğun malı varsa nafakası malından temin edilir. Çocuğun malı yoksa, kız çocuklarının nafakası evlenene kadar, erkek çocuklarınkı buluşa kadar babalarına aittir. Kendi geçimini temin edemeyen buluşa ermiş fakir erkek çocuk da küçük çocuk gibidir.¹²⁹

Sicilde yer alan bazı kayıtlarda yetim veya anne babası ayrılan çocuklar için nafaka takdir edilmesi talep edilmiştir. Örneğin 79/1 no.lu kayıtta kocasından 3 talakla boşandığını belirten kadın, küçük çocuğu için nafaka takdir edilmesini talep etmiştir:

79/1-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Bektaşlu'da Baba Todan sâkinelerinden olan Seloniko binti Baba Todan meclis-i şer'i şerîfe hâzıra olub dedi ki zevcim Kosta bana üç talâk virdi elimde olan sağıre kızım için kibel-i şer'den nafaka takdiri hakkan taleb iderim diyecek nafaka ve kisvesi için yevmi iki akçe takdir ve ta'yîn olunub talebiyle bu vesîka tahrîr olunub yedine vad' olundu fî evâil-i Safer 'il-musaffer sene 987 (Nisan 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Yûsuf Abdullah, Mehmed Ahmed, Mustafa Mûsa, Hasan el-Muhzır ve ğayruhum.

Bu kayıtta annesi ve babası ayrılmış çocuk için mahkeme tarafından günlük iki akçe nafaka takdir edilmiş ve bununla ilgili belge düzenlenerek kadına teslim edilmiştir. Nafakanın anne tarafından talep edilmesi çocuğun bakımını onun üstlendiğini bununla birlikte nafakadan babanın sorumlu tutulduğunu göstermektedir.

¹²⁶İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “nfk” 10:358.

¹²⁷Molla Hüsrev, *Dürrer*, 1:412.

¹²⁸İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4:378.

¹²⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:291-292.

Küçük çocuğun bakımını üstlenmeye hidâne denilmiştir. Hanefî mezhebine göre hidâne hakkı anneye aittir.¹³⁰

Anne dışında, babası vefat eden çocuğun bakımından sorumlu olan kişiler de mahkemeye gelerek nafaka takdir edilmesini talep etmiştir.¹³¹ 110/8 no.lu kayıтта Seyyid Ali adlı şahıs himayesinde olduğunu söylediği yetim için nafaka takdir edilmesini istemiştir:

110/8-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Seyfeddinler Cemâ'atinden Seyyid Ali bin Halîm [meclis-i] şer'a hâzır olub Seydi bin Selman sağîr yetîm benim hücremde olur nafaka ve kisvesi içün ve sair hevâc-i zarûrisi yevmi iki akçe nafaka takdirini talep iderim diyecek kîbel-i şer'den iki akçe takdir olunub bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîran fî evâhir-i Rebî'ul-âhir sene 987 (Haziran 1579).*

Şuhûd [el-hâl]:

es-Sâbikûn [Hüsâm, Yûsuf Abdullah, Veli Ali ve ğayruhum].

Seyyid Ali bin Halim adlı şahıs, Seydi bin Selman adlı çocuk için *benim hücremde* demiştir. Seyyid Ali, yetim çocuğun vasîsi olmalıdır.

2.2. BORÇLAR HUKUKU

2.2.1. Satım

Sözlükte *değiştirmek*¹³² anlamına gelen bey', terim olarak "*malın mal ile değişimi*" demektir.¹³³ Satıma konu olan mallardan satılana mebî', karşılığında ödenen bedele de semen denilmiştir. Satım akdinin rûknü icap ve kabuldür. İcap ve kabulün geçmiş zaman kipi ile yapılması, akdi yapan tarafların mümeyyiz, mebî'nin de mütekavvim ve tesliminin mümkün olması gereklidir.¹³⁴

Sicilde satımla ilgili kayıtların büyük bölümü satış işleminin tescili ile ilgilidir. Satım akdi, tarafların "*bey' eyledim*" veya "*sattım*" şeklinde icabı ve "*aldım*" şeklindeki kabulü ile gerçekleşmiştir. Satımın tam olarak gerçekleştiğini ve satılan

¹³⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:283.

¹³¹EŞS(986-988),110/8, 132/1, 141/6, 151/3.

¹³²Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983), 48.

¹³³Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:142

¹³⁴el-Merginânî, *el-Hidâye* 3:24; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:142; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:248.

malın ve bedelin taraflarca alındığını belirtmek üzere “*kabz ettim*” ve “*teslim ettim*” şeklindeki ifadelere yer verilmiştir. Bazı kayıtlarda satımın kesinliğine işaret ederek *bey’-i bât* ifadesi kullanılmıştır.¹³⁵ Satılan mal için “*mebî*” karşılığında verilen bedel için ise “*semen*” kavramı kullanılmıştır. Semen olarak akçe kullanılmıştır. Başkasına ait malın satımı,¹³⁶ müşterek malda rızasız tasarruf,¹³⁷ vadeli satışta vadeden rücu¹³⁸ ve hür bir kimsenin cariye olarak satılması¹³⁹ gibi davalara da rastlanmıştır.

19/1 no.lu kayıтта Ayşe isimli bir kadın ile Hasan isimli şahıs arasındaki satım akdi tescil edilmiştir:

19/1-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen tevâbi’inden karye-i Karaağaç sâkinlerinden Ayşe binti Abdullah muhzır Hasan’ı meclis-i şer’a ihzâr idüb takrîr-i kelâm ve ta’bîr-i merâm kılub dedi ki karye-i mezbûrda vâki’ olan menzilimi ki mahdûddur kalaycı Ali ve Sadık hoca ve Ali Çavuş ve Hamza mülkleriyle işbu bâ’isu’l- sicil olan Hasan’a yüz yirmi akçeye bey’ idüb teslim-i mebî’ ve kabz-ı semen eyledim dedikde mezbûr Hasan dahî vicâhen ve şifâhen tasdik eyleyüb bi’t-taleb sicil olundu tahrîran fî evâil-i Şa’bân’il-mükerrem sene 986 (Ekim 1578).*¹⁴⁰

Şuhûdü’l-hâl:

Mahmûd Hoca, Mustafa Yûsuf, Sinân Ali, Mustafa Kasap, Memi bin...Durri Umur, Sefer Abdullah.

Bir ev satışı ile ilgili olan bu kayıтта, evin dört cephesinin sınırları belirlenmiştir. Satım akdinin unsurları olan satıcı ve alıcı net olarak adlarıyla yazılmıştır. Evin bedeli 120 akçe olarak zikredilmiştir. Akitte şüpheden uzaklaşmak için geçmiş zaman kipi kullanılmıştır. Akdın tamamlandığını göstermek üzere *teslim-i mebî’* ve *kabz-ı semen* ifadesi kullanılmıştır.

İslam hukukunda mallar gibi insanlar da belirli şartlarda mülk edinilebildiğinden köle ve cariyelerin satımı mümkündür. 38/2 no.lu kayıтта satım

¹³⁵EŞS(986-988),97/2, 140/3, 176/12, 180/9.

¹³⁶EŞS(986-988),7/3, 9/2, 184/6.

¹³⁷EŞS(986-988),28/1.

¹³⁸EŞS(986-988),51/2.

¹³⁹EŞS(986-988),42/6.

¹⁴⁰Bu kaydın kenarında bir not vardır ancak okunamamıştır.

konusu cariye olmuştur. Sinan Bey'in vekili Hüseyin, Hüseyin isimli başka bir şahıstan cariye satın almıştır:

38/2-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Köse Evhadlu'dan Hüseyin bin Muhammed meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub nefs-i Çirmen sâkinlerinden Sinân Beg'in vekîl-i şer'isi olan Hüseyin bin Abdullah mahzârında takrîr-i kelâm idüb mezkûr Sinân Beg'e bir gök gözlü Macar câriyesini bin beş yüz akçeye bey' etdim teslim-i mebî' ve kabz-ı semen etdim dedikde mezkûr Hüseyin dahî mukırrı mezbûrun i'tirâfını tasdik eyledikde talebiyle bu vesîka tahrîr olundu tahrîrân fî evâhiri Ramazân'il-mükerrem sene 986 (Kasım 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

İyâs Veli, Ali Musa, Hasan Hoca ve Kâtibu'l-hurûf.

Akdin kuruluşu ve şartları bakımından malın satımı ile köle-cariye satımı arasında bir fark yoktur. İcap ve kabul ile kurulan akitte semen ve mebî' açıkça tayin edilmiştir. Akdin sıhhatine engel herhangi bir durum yoktur. Köle-cariyenin satımında en önemli şart, hür olmamasıdır. Hür kimsenin satışı batıldır.¹⁴¹ Hür kimsenin satımının batıl olmasının sebebi hür kişinin mal olmaması dolayısıyla mülk edinmenin mümkün olmamasıdır.¹⁴²

42/6 no.lu kayıta yer alan davada konu, köle diye satılan kişinin hür olduğunun anlaşılmasıdır. Kayıt şöyledir:

42/6-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki mahmiyye-i İstanbul'dan Mahmûd bin Hasan meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub Mirza bin Yûsuf mahzarında takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Mirza bana kul deyu bu başında yarası iki kulağı üzerinde dağlası? olub ve sol elinin bir parmağı sakat olub bu evsaf ile mevsuf olan kimesne hür asıl çıkdı dedikde mezkûr Mirza dahî bi'l-muvâcehe i'tirâfı mezkûr olan kimesneyi ben kul deyu sekiz yüz elli akçeye bey' etdim dedikde mezkûr Mahmûd talebiyle sicil olundu. tahrîran fî evâil-i Şevvâli'l-mukerrem sene 986 (Aralık 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

¹⁴¹el-Merginânî, *el-Hidâye* 3:42.

¹⁴²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:42.

İyas Veli, Muhammed Mahmûd, Ali Çelebi Ahmed, Mehmed Çelebi Mûsa, Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum.

Köle satımı ile ilgili bu kayıta Mahmut adlı şahsın, Mirza adlı şahsın kul/köle diye sattığı kişinin hür çıktığı iddiası Mirza tarafından doğrulanmıştır. Hâkimin kararı kayıta yer almamıştır.

Satım akdinde semen, süresini belirtmek şartıyla vadeli olabilir.¹⁴³ 51/2 no.lu kayıta yer alan davanın konusu vadeli satımda satıcının vadeye itibar etmemesidir. Müşteri olan Pesko isimli zimmî kendisinden vadeyle tarla satın aldığı Niko isimli zimmînin vadesi dolmadan bedeli zorla aldığını iddia etmiştir. Kayıt aşağıda aktarılmıştır:

51/2-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Beşdepe sâkinlerinden Pesko veledi Boğdan nâm zimmî meclis-i şer'î şerîfe Niko nam zimmîyi ihzâr idüb takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Niko iki bin dört yüz akçeye üç yıl va'deye beş tarla bey' idüb ba'dehu va'desine hilâf idüb benden cebren akçesini aldı bana zulmeder tarlama giremez hakkım alıverin dedikde hükm olunub muhzıra teslim olunub sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Zi'l-ka'de sene 986 (Ocak 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Mezkûrûn [Kiro Kosta, Niko Dimo, Dimitri Yorgi ve ğayruhum].

Pesko'nun iddiasına göre Niko'dan toplam bedeli iki bin dört yüz olan beş tarlayı üç sene vade ile almıştır. Davalının inkâr veya kabulü, davacının ispatı ile ilgili bir bilginin yer almadığı kayıta hüküm verildiği ve muhzıra teslim olunduğu belirtilmiştir. Davalının muhzıra teslim edilmesi, davacının tarlasına girmesini engellemesini önlemeye yönelik olması muhtemeldir.

Herhangi bir yetki verilmeden başkasının malı üzerinde tasarrufta bulunana fuzûli/yetkisiz denilmiştir. Fuzûlinin işleminin geçerli olması hak sahibinin iznine bağlıdır.¹⁴⁴ 9/2 ve 9/3 no.lu kayıtlar fuzûli satımı ile ilgilidir. Kayıtlar aşağıda aktarılmıştır:

¹⁴³el-Merginânî, *el-Hidâye* 3:24; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:142.

¹⁴⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:68.

9/2-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Hüseyin Şir Merd nâm kimesne Kurd bin Umur Hân nâm kimesneyi meclis-i şer'î şerîfe ihzâr idüb takrîr-i da'vâ idüb dedi ki benim öküzüm var idi karındaşım benden gizlü fuzûlî bu kimseye bey' etmiş şimdi buldum taleb iderim da'vâsına mutâbık beyyine taleb olunub şuhûdu müslimînden Mustafa bin İskender ve Süleyman bin Pinarci? nâm kimesneler şehâdet idüb dediler ki öküz mezkûr Hüseyin'indir şâhidiz şehâdet dahî ideriz dediklerinde hayyizi kabulde vâki' olub sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Recebi'l-muracceb sene 986 (Ekim 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

...Arslan, Veli Ali, Yûsuf Abdullah, Mehmed Mûsa.

9/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Burûcan'dan? Kurd bin Umûr Hân nâm kimesne karye-i Akbaş'dan Tur Bâli kimesne-i meclis-i şer'î şerîfe ihzâr idüb dedi ki bir öküzüm var idi bir kimesneyle istibdâl etdim hâlen ol öküz sâhibi ğayri imiş sâbit olunca aldı mezkûr öküzü viren gaybet idüb benim öküzüm mezkûr Bâli'ye emânet kodı taleb iderim da'vâsına mutâbık beyyine taleb olunub şuhûdu müslimînden Ca'fer Hoca ve Hasan bin Pîrî nâm kimesneler edâ-i şehâdet-i şer'î [idüb] dediler öküz bunundur şâhidiz şehâdet dahî ideriz dediklerinde hayyizi kabulde vâki' olub bi't-taleb sebt-i sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Şa'bân sene 986 (Ekim 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Mezkûrûn [...Arslan, Veli Ali, Yûsuf Abdullah, Mehmed Mûsa].

Bu kayıtlara göre, Hüseyin isimli şahıs, kendisine ait öküzün kardeşi tarafından kendisinden izinsiz Kurd isimli şahsa satıldığını iddia etmiştir. Hüseyin'in iddiası şahitlerle doğrulanmıştır. Kurd da ikinci kayıta öküzünü değiştirdiğini, değişim yaptığı şahsın kaçtığını ve kendisine verdiği öküzün de başkasına ait olduğunu söylemiştir. Kendisine öküzü veren kişi Hüseyin'in kardeşi olmalıdır. Fuzûlî akdi onaya tabi olup bu olayda öküzü fuzûlî tarafından satılan şahıs onaylamadığından satış geçersizdir. Bu nedenle de muhtemelen öküzünü geri almıştır. Öküzler trampa edildiğinden Kurd isimli şahıs eski öküzünü talep etmiştir. Kurd'un öküzü, Tur Bâli adlı şahsa emanet edilmiştir. Kurd, öküzün kendisine ait olduğunu şahitlerle ispat edince emanetçiden geri almıştır.

2.2.2. Hibe

Sözlükte *karşılıksız atıyye*¹⁴⁵ anlamına gelen hibe, terim olarak “*bir malı karşılıksız olarak başkasına temlik etmektir*”.¹⁴⁶ Hibe akdinin rüknü, icap ve kabuldür. Akit kabz ile tamamlanır. Kabz gerçekleşmeden mülkiyet sabit olmaz. Hibenin geçerliliği için hibe edenin akıllı, ergin ve hibe edilen mala malik olması gereklidir. Hibeyi, hibe edilen mümeyyiz ise kendisi bizzat kabzedebilir, değilse velisi veya vasisi kabzeder. Hibe edilen mal, akit esnasında mevcut ve muayyen olmalıdır.¹⁴⁷

Defterde yer alan hibe kayıtlarında tarafların icap ve kabulü ile hibe edilen malın bilgileri yer almıştır. Akit, tarafların talebiyle tescil edilmiştir. Hibe daha çok eş ve çocuk gibi yakınlarla yapılmıştır.

29/4 no.lu kayıta yer alan bilgilere göre Turpaşa isimli kadın mallarını oğlu Kurd’a hibe etmiştir:

29/4-*Vech-i tahrîr-i [sicil] oldur ki karye-i Kara Dîmo’dan Turpaşa binti Bâli nâm hâtun meclis-i şer’i şerîfe hâzıra olub veledi olan Kurd bin Durmuş mahzarında takrîr-i kelâm idüb mülki meşrû’ım olan iki düge dana ve bir yund¹⁴⁸ ve bir evi mezkûr veledim Kurd’a hibe etdim dedikde mezkûr Kurd dahi takrîr-i kelâm idüb zikr olunan mevhûbâtı aldım kabz itdim dedikde talebiyle bu vesîka tahrîr olunub sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Zi’l-hicce sene 986 (Ocak 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

İyas bin Veli, Muhzır Hasan Yûsuf, Mirza Çelebi, Ali Çelebi, Umûr bin Seydi Ali, Kâtibu’l-hurûf.

Hibe akdinin tescilini gösteren bu kayıta tarafların icap ve kabulü, hibe edilen malın bilgileri ve hibeyi alanın *kabz etdim* şeklinde ifadesi yer almıştır. Bu bilgilerden hibe akdinin şartlarına uygun yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁴⁵İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1:303.

¹⁴⁶İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 9/19.

¹⁴⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:224-226.

¹⁴⁸Damızlık kısarak. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, (İstanbul: Yeditepe, 2019), 1572.

2.2.3. İcâre

Sözlükte *iş karşılığı bedel ödemek* anlamına gelen icârenin¹⁴⁹ terim anlamı “*menfaatlerin bedel karşılığında temlik edilmesi*”dir.¹⁵⁰ İcâre, icap ve kabul ile kurulur. Akdın sıhhati açısından kiralanacak menfaat ve ücret belirli olmalıdır. Eğer bu iki şart yerine getirilmezse akit fasit olur ve benzerlerine verilen ücret/acr-i misil verilir. Satımda bedel olan her şey kirada ücret olabilir. Kira bedeli, şart koşulmamışsa peşin ödenmez.¹⁵¹

Sicilde kira ile ilgili iki kayıt yer almıştır. 148/5 no.lu kayıta bir değirmen kiralama işlemi tescil edilmiştir:

148/5-*Vech-i tahrîr-i [sicil] oldur ki Papa Dimitri ve Kosta veledi Enderya meclis-i şer‘a hâzırân olub Ahmet Kethüda mahzârında dediler ki Çirmen kurbunda yedi bab değirmen Hüsrev kethüdanındır sene 987 Zi’l-ka‘de‘de (bir yıl iki ay tamamı on dört ay oldu...), ğurresinden bir yıl iki ay elli müd buğday ve on beş müd kara terkiye? ikimiz müşterek icâreye aldık dedikleri Ahmet Kethüda talebiyle kayd-ı sicil olundu fî evâsiti Şevvâl sene 987 (Aralık 1579).*

Şuhûd [el-hâl]:

Hasan Çelebi İshâk, Memi Şah Ahi, Mehmed Çelebi Mûsa, Mehmed Çelebi Sinân, İbrâhim Subaşı? Memi bin Alâüddin.

Dimitri ve Enderyo adlı zimmîler Ahmet Kethüda’dan vasfını zikrettikleri değirmeni on dört aylığına belli bir mal karşılığında kiralamışlardır. Akdın tüm unsuları yani icap, kabul, süre, bedel belli olduğundan akit sahihtir.

Kiralama ile ilgili 14/8 no.lu kayıta ise kiralanın malın helaki söz konusudur:

14/8-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Hüseyin bin Şirmed karye-i ‘Alemdar’dan Ali bin Abdullah mahzarında da‘vâ idüb dedi ki mezbûr Ali’ye bargirim icâre ile Edirne’ye virdim idi helâk eyledi mezkûr Ali’ye suâl olundukda teaddî eylemedim diyecek yemîn iderin deyub cevâb verdikde bi’t-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Recebi’l-muracceb sene 986 (Eylül 1578).*

¹⁴⁹İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4:10.

¹⁵⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:230.

¹⁵¹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:231-232,238; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:238.

Şuhûdü'l-hâl:

Selvi Hoca, Yûsuf Abdullah, Hasan el-Muhzır, Seyyid Ahmed Durûrî.

Beygiri helâk olan davacı Hüseyin, beygiri kendisine kiraya verdiği Ali'nin beygiri helâk ettiğini iddia etmiştir. Davalı da teaddi etmediğini söyleyerek olayda kusuru olmadığını belirtmiştir. Kiralayan, malın helâkinde kusurlu değilse tazmin ile sorumlu tutulmaz. Kusur, kiralayanın hayvana fazla yük yüklemesi ile olabileceği gibi anlaşmanın dışına çıkması ile de olabilir. Anlaşma hayvanın belli bir yere kadar veya belli bir miktar yük taşıması üzerine yapılmışsa ve kiralayan da bundan fazlasını yapmış, hayvan da bundan dolayı telef olmuşsa kiralayan sorumludur.¹⁵² Kayıta kiraya verenin “*icâre ile Edirne'ye verdim idi*” demesi, anlaşmanın Edirne'ye gitmekle sınırlandırıldığını göstermektedir. Kayıta yer alan olayda Ali'nin hayvanın telef olmasından sorumlu tutulması için bu anlaşmanın dışına çıktığının veya hayvana fazla yüklemek gibi bir kusurunun olduğunun ispatlanması gereklidir.

2.2.4. Karz

Sözlükte kesmek anlamına gelen karz,¹⁵³ “*altının, gümüşün, ölçülen, tartılan, sayılan ve piyasada benzeri olan malların misli geri verilmek üzere ödünç verilmesidir*”.¹⁵⁴ Karz akdi, icap ve kabul ile kurulur.¹⁵⁵

Sicilde karz akdi şahıslar arasında, şahıslar ile vakıf arasında ve devlet görevlileri arasında yapılmıştır. Bazı kayıtlarda karz-ı hasen yer almıştır.¹⁵⁶ Sözlük anlamı güzel borç olan bu ifade, Kur'an-ı Kerim'de Allah rızası için verilen borç anlamında yer almıştır.¹⁵⁷ Karzın Allah rızası için verilmesi, başka bir menfaat

¹⁵²Molla Hüsrev, *Dürrer*, 2:229.

¹⁵³İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7:216.

¹⁵⁴Molla Hüsrev, *Dürrer*, 2:243.

¹⁵⁵el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 10:65.

¹⁵⁶EŞS(986-988),10/4, 25/4, 42/3, 171/2.

¹⁵⁷Bakara suresi 245.ayetin meali şöyledir: “Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz”. Burada karz-ı hasen karşılık beklemeden verilen borç olarak ifade edilmiştir. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020) 1:385.

beklentisinin olmaması demektir.¹⁵⁸ Menfaat doğuran her türlü karz, faiz olarak kabul edilir.¹⁵⁹

10/4 no.lu kayıta yer alan karz işlemi şahıslar arasında yapılmıştır:

10/4 *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki kasabâ-i Çirmen sâkinlerinden Mehmed bin Mahmûd nâm kimesne meclis-i şer'î şerîfde Ferhâd Beg bin Abdullah nâm kimesneye bin akçe karz-ı hasen virdiği bi't-taleb sicil olundı tahrîrân fî evâsıt-i Receb sene 986* (Eylül 1578)

Şuhûdü'l-hâl:

Sâdık Sefer, Mehmed Mûsa, Mustafa Mûsa ve Kâtibu'l-hurûf

Bu kayda göre, Mehmed isimli şahıs Ferhat isimli şahsa bin akçe karz-ı hasen vermiştir.

Yalnız karz ifadesinin kullanıldığı bir kayıt aşağıda aktarılmıştır:

19/6- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kovanlu'dan Cihân bin Yahya meclis-i şer'a hâzır olub Emrullah Halîfe'nin sulb oğlu, Ahmed'in vasîyesi olan Âişe'nin vekîl-i şer'îsi olan Veli bin Ali mahzarında mezbûr Ahmed'e beş yüz akçe karzdan elli akçe çuka bahâsından lâzımı'l-edâ deynim vardır dedikde bi't-taleb sicil olundı tahrîran fî evâsıt-i Şa'bânî'l-mükerrem sene 986* (Ekim 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Ali bin Mustafa el-İmâm, Ali bin Mustafa, Torbali Dur Ali, Kadir Timur.

Kayıta Cihan isimli şahıs, Emrullah Halife'nin öz oğlu Ahmet'e ait olmak üzere beş yüz akçe karz, elli akçe de çuka bedeli olarak borcu olduğunu ikrar etmiştir. Benzer şekilde 159/2 ve 159/3 no.lu kayıtlarda da borçlu şahıs karz ile çuka bedeli borcunu ikrar etmiştir. Kayıtlarda yer alan çuka ile çuha aynı anlamdadır, has yünden yapılmış kumaşa verilen isimdir.¹⁶⁰ Ekonomik değeri sicilde farklı kayıtlarda

¹⁵⁸İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, 2.bs. (Riyad: Dâru Taybe, 1999) 1:663.

¹⁵⁹Bu kural, "Menfaat getiren her karz faizdir" şeklinde rivayete dayandırılmaktadır. Bu rivayettin sahihliği tartışmalıdır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* (Mısır: Dâru Hadîs, 1993), 5:276; el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:100.

¹⁶⁰Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 519.

200¹⁶¹, 50 ve 20 akçe olarak belirlenmiştir. Kayıtlarda çuka için zikredilen bedel karz borcunun yüzde onuna tekâbül etmektedir. Kayıtlarda yer alan söz konusu karz işlemlerinin bir tür muâmele-i şer‘iyye olduğu düşünülebilir. Zira muâmele-i şer‘iyye usullerinden biri de karz ile yapılan muâmelelerdir.¹⁶² Ancak bunun nasıl uygulandığı sicilden takip edilememektedir.

2.2.5. Hizmet

Hizmet akdi, klasik fıkıh kitaplarında icâre/kira bölümlerinde icaretü’l-âdemî veya ecîr olarak yer almıştır. İcâre kira bahsinde de aktarıldığı gibi “*menfaatlerin bedel karşılığında temlik edilmesi*” olarak tanımlanmıştır.¹⁶³ Kuruluşu ve şartları mal üzerine yapılan icâre akdi ile aynıdır. İcap ve kabul ile kurulur. Yapılacak iş ve ücretin belirtilmesi gereklidir. İş yapmak üzere anlaşılan kişiye ecîr denilir. Ecîr/işi yapan kasap, terzi, boyacı gibi kamuya iş yapıyor ise ecîr-i müşterek/ortak işçi; bir kişiye çalışıyorsa ecîr-i hâs/özel işçi olarak nitelendirilir. Bu ayrım özellikle işçinin hak ve sorumlulukları noktasında önem arz etmektedir. Özel işçi işe başlamasıyla ücreti hak eder, çalışırken mala gelen zarardan kusuru yoksa sorumlu olmaz. Ortak işçi yaptığı iş kadar ücrete hak kazanır, Ebû Hanîfe’ye (v. 150/767) göre kusuru olmadıkça mala gelen zarardan sorumlu olmaz Ebû Yûsuf’a göre de mücbir sebep olmadıkça mala gelen zarardan sorumludur.¹⁶⁴

Sicilde doğrudan hizmet akdinin kuruluşu ile ilgili bir kayıt yer almamıştır. İlgili kayıtlardan¹⁶⁵ üçünde işçi, ücretini temin edememesi üzerine mahkemeye başvurmuştur. Bunlardan biri aşağıda verilmiştir:

57/6-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Karabağ’dan Etso veledi Niko nâm zimmî meclis-i şerîfe Eskarlet veledi İşmal nâm zimmîyi ihzâr idüüb tahrîr-i da‘vâ idüüb mezkûr Eskarlet’e bir yıl hizmet itmegi üç yüz kırk akçeye kavl etdim hâlen yedi ay hizmet etdim hakkım aliverin dedikde mezkûr Eskarlet dahi i’tiraf etdikde edâya hükm olunub sicil olundı tahrîran fî evahiri Zi’l-ka‘de sene 986 (Ocak 1579).

Şuhûdü’l-hâl:

¹⁶¹130/1 no.lu kayıтта yer alan Hızır’ın tereke dökümü.

¹⁶²Akgündüz, *Vakf Müessesesi*, 227.

¹⁶³el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:230.

¹⁶⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:244; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:235-236.

¹⁶⁵*EŞS*(986-988),7/7, 57/6, 12/4,144/9.

es-Sâbikûn [Dimo Kiro, Kosta Esterani, Senadin Minhal ve ğayruhum].

Etso ve Eskarlet isimli iki zimmî arasında yapılan ve işçi tarafından mahkemeye getirilen bu sözleşmede, hukuka uygun olarak ücret ve süre belirlenmiştir. Etso isimli işçi, çalıştığı sürenin bedelini talep etmiştir. Hizmet, söz konusu şahsa yapıldığından Etso, özel işçi konumundadır. Özel işçi, kendisini teslim etmesiyle ücreti hak eder.¹⁶⁶ Dolayısıyla bu olayda da işçi, ücreti hak etmiştir. Hâkim de ücretin ödenmesine hükmetmiştir.

122/12 no.lu kayıta da Yorgi adlı zimmî Engelina adlı zimmîye kadından hizmet alacağını talep etmiştir:

122/12-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Beşdepe'den Yorgi nâm zimmî meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub karye-i mezbûrdan Engelina nâm zimmîye mahzarında takrîr-i da'vâ idüb mezkûraya bir seneye iki yüz yetmiş akçeye ahırına başladım hâlen dokuz ay hizmet etdim iki yüz yedi akçem var taleb iderim dedikde ol dahî i'tirâf idüb bi't-taleb kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâil-i Recebi'l-muracceb sene 987 (Ağustos 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Pesko Niko, Doslo Gizlo, Kiro Kosta, Veli bin Ali el-Muhzır.

Kayda göre Yorgi adlı zimmî, Engelina adlı zimmîye kadın ile bir yıl için iki yüz yetmiş akçeye anlaşmıştır. Yorgi dokuz ay çalıştığını, bu nedenle iki yüz yedi akçe hizmet ücreti olduğunu iddia etmiştir. Davalı Engelina de bunu kabul emiştir. Karar, kayıta yer almamıştır. Anlaşılan ücret 12 aya bölündüğünde aylık ücret 22,5, dokuz ay çalışma da 22,5*9=202,5 akçeye karşılık gelmektedir. Aradaki 4,5 akçe fazlalık sorun olarak görülmemiş veya gün fazlalığı olduğundan sorgulanmamıştır.

145/5 no.lu kayıta ise Pirişne isimli zimmî kadın, Enadin isimli zimmîden alacağını talep etmiştir:

145/5-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Dere'den Pirişne binti Simo nâm zimmîye meclis-i şer'a hâzıra olub karye-i Karabağ'dan Senadin veledi Kosta mahzarında icâre ile besledigim yetim akçesinden mezbûr zimmetinde yedi yüz

¹⁶⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:244; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:236.

seksen akçem vardır dedikde ol dahi i'tirâf idüb havâleye teslîm olunub bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Şevvâli'l-mükerrem sene 987 (Kasım 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Veli bin Ali, Mehmed bin Hüseyin, Kâtibu'l-hurûf.

Kayda göre Pirişne isimli zimmî kadın Senadin isimli zimmî ile bir hizmet anlaşması yapmıştır. Hizmetin konusu açık bir şekilde yer almamıştır. Davacı kadının *icâre ile besledigim yetim akçesinden* ifadesi, hizmet akdinin çocuk bakma ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Davacının iddiasına göre hizmet alacağı yedi yüz seksen akçedir. Davalı Senadin iddiayı kabul etmiş ve havâleye teslim edilmiştir. Havâleye teslim edilme, ödeme emrinin verildiğine işaret etmektedir.¹⁶⁷

Son olarak hizmetle alakalı olan 7/7 no.lu kayıta hizmetin garanti edilmesi söz konusudur. Niko isimli zimmî Ali Çavuş'a hizmet ettiğini söylemiş ve hizmetinden dönmeyeceğini söylemiştir:

7/7-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Niko nâm zimmî meclis-i şer'i şerifte Ali Çavuş mahzârında dedi ki ben Ali Çavuş yanında hidmet eyleyin eğer hizmetten gaybet idersem müselman olayın dedikde hayyizi kabulde vâki' olub sicil olundu tahrîran fî evâili Şa'ban-i'l-muazzam sene 986 (Ekim 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Mezkûrûn [Hüseyin Hasan, Hüseyin Sinân, Hüseyin İshâk, Hasan Hoca, Hüsâm Ali ve ğayruhum].

Niko isimli zimmî, Ali Çavuş hizmetinde çalışmaması durumunda Müslüman olacağını bildirmiştir. Zimmînin bu taahhüdü mahkeme tarafından kabul edilmiştir. Zimmînin Müslüman olmayı taahhüt etmesi, zimmîler tarafından Müslümanlığın yemin yerine kullanıldığını göstermektedir.

¹⁶⁷Sicilde yer alan bazı davalarda ödeme hükmünün verilmesinin ardından davacının havâleye teslim edildiği bilgisi yer almıştır. 31/5, 53/6 ve 57/5 no.lu kayıtlar bu duruma örnektir.

2.2.6. Emanet

Emanet, terim olarak “*bir malı muhâfazası için başkasına bırakmak*” demek olan vedîa ile aynı anlamdadır.¹⁶⁸ Vedîa, icap ve kabul ile kurulan bir akittir. Akitle emanet edilen malı, kişi veya ailesi korumakla görevlidir. Emanet alan kişi, kusuru olmadıkça emanet edilen mala gelen zarardan sorumlu olmaz.¹⁶⁹

Sicilde emanet kavramı vedia anlamında yer almıştır. Emanet ile ilgili kayıtlarda tarafların icap ve kabul ifadeleri yer almamıştır. Yalnız emanet edilen mal ve kime emanet edildiğinin bilgisi yazılmıştır. Sahipsiz, ölenin bıraktığı tereke ve vergi için tutulan mallar muhızır ve yâve emini gibi görevlilere emanet bırakılmıştır. Şahıslar da kendi aralarında mallarını emanete bırakmışlardır.

35/3 no.lu kayıta emanet alan şahıs, emaneti sahibine teslim ettiğini tescil ettirmiştir:

35/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Köse Evhadlu'dan Velo veledi Estino nâm zimmî meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub karye-i Dere'den Simo veledi Liko nâm zimmî mahzarında takrîr-i kelâm idüb mezbûr Simo'nun bende bir çift öküzü emânet idi mezkûra teslim etdim dedikde Simo dahi tasdik idüb bi't-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Ramazânî'l-mükerrem sene 986 (Kasım 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

İlyas Karagöz, İyas Veli, Muhızır Hasan, Kâtibu'l-hurûf.

Kayda göre Velo ve Simo isimli zimmîler arasında bir emanet akdi vardır. Simo bir çift öküzü Velo'ya emanet etmiştir. Kayıta emanetin sahibine teslim edildiği bilgisi yer almıştır.

2.2.7. Havâle

Havâle sözlükte nakletmek demektir.¹⁷⁰ Terim olarak, “*borcun bir zimmetten başka bir zimmete aktarılması*” işlemidir.¹⁷¹ Rûknü, asıl borçlunun icabı, alacaklı ve yeni borçlunun kabulüdür. Her üçünün de rızasının olması şarttır. Asıl borçlu ve

¹⁶⁸İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 8/485.

¹⁶⁹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:240; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 441.

¹⁷⁰el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 93.

¹⁷¹Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:308; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 371.

alacaklının havâlede anlaşması yeni borçlunun kabulü ile geçerli olur. Yeni borçlunun eski borçluya borçlu birisi olması şartı bulunmadığından yeni borçlunun kabulü olmadıkça geçerli olmaz. Asıl borçlu ile yeni borçlu anlaşırса alacaklının izni gereklidir. Havâle sonucunda borç, asıl borçlunun zimmetinden yeni borçlunun zimmetine aktarılır. İmam Züfer'e (v. 158/775) göre borç asıl borçlunun zimmetinde sabit kalır. Dolayısıyla ona göre havâle tamamlanınca asıl borçlu borcundan kurtulmaz.¹⁷²

Sicilde borcun nakledilmesi anlamında havâleyle ilgili bir kayıt bulunmaktadır. 7/11 no.lu kayıтта Pervane adlı şahıs, borçlu olduğu Pir Ahmet'i, kendisine borçlu olan Ali'ye havâle etmiştir:

7/11-Vechi tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Fındıklı'dan Pir Ahmed nâm kimesne meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub Pervane bin Abdullah nâm kimesne mahzarında takrîr-i da'vâ idûb mezbûr Pervane'de yüz altmış akçem vardır taleb iderim dedikde mezbûr Pervane tasdîk eyleyub karye-i Dikenlu'den Ali bin Hâbil nâm kimesnede iki yüz akçem vardır mezkûr Ali sana havâle eyledim yüz altmış akçe virsun dedikde mezkûr Ali dahi tasdîk eyleyub yüz altmış akçeyi mezbûr Pir Ahmed'e vermeyi üzerine iltizam eyledikde mezkûr Ahmed talebiyle sicil olundu tahrîran fî evâili Recebi'l muracceb sene 986 (Eylül 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Sâdık Halife, Mehmed..., Mehmed, Kâtibu'l-hurûf.

İki yüz akçe alacaklı olan Pir Ahmet, borçlu olan Pervane'den alacağını talep etmiş, Pervane ise alacaklısını, kendisine borçlu olan Ali'ye havâle etmiştir. Bu durumda yeni borçlu Ali olmuştur. Pervane, Ali'den iki yüz akçe alacaklı olmasına rağmen 160 akçeyi havâle etmiştir. Ali de 160 akçeyi ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu durumda kalan 40 akçenin Pervane tarafından ödeneceği anlaşılmaktadır. Havâle; borçlunun icabı, alacaklı ve yeni borçlunun kabulleri ile gerçekleşmiştir. Üçü de havâleyle razı olmuştur.

Sicilde havâle sözcüğü, resmi görevliler için de kullanılmıştır. Örneğin 53/6 no.lu kayıтта Atnas isimli zimmînin evinden kıyafetlerini almakla yargılanan Kiran

¹⁷²Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:301; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 371.

isimli zimmi, suçunu itiraf edince çalınan malların edasına hükmedilmiş ve Kiran *havâle*ye teslim edilmiştir. 67/12 no.lu kayıta da borçlu şahsın *havâle olan Veli*'ye teslim olunduğu bilgisi yer almıştır. 81/6 no.lu kayıta yer alan fermana da *resm-i ganemleri cem*' ve *tahsîl olunmak lâzım ve mühim olmağın bu husûs için sipâhi oğlanlarından yüzüncü bölümde yevmî yirmi akçe 'ulûfeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil ve'l 'âyân Osman Kilâri nâm kûlum zîde kadrihu havâle ta'yîn olunub* ifadeleri bulunmaktadır. Bu kayıtlardan havâlenin, mahkeme kararı ile ödenmesine hükmedilen bir borcun veya vergilerin tahsil edilmesinde görevli bir memur olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.8. Vakıf

Sözlükte haps etmek,¹⁷³ durmak ve durdurmak gibi anlamlara gelen vakıf için¹⁷⁴ Hanefî mezhebinde farklı tanımlar yapılmıştır. Ebû Hanîfe'ye göre “*aynı, mülkü sahibinde kalmak üzere menfaatini bir cihete tasadduk etmektir.*”¹⁷⁵ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e (v.189/805) göre ise vakıf “*aynı, vakfedenin mülkiyetinden çıkarılıp Allah'ın mülkü hükmünde, menfaatinin kullara tahsis edilmesidir.*”¹⁷⁶ Vakıf, Ebû Hanîfe'ye göre hâkimin kararı, Ebû Yûsuf'a göre vakfedenin irâde beyânı, İmam Muhammed'e göre vakfedilen malın mütevellîye teslim edilmesi ile kurulmuş olur.¹⁷⁷

Vakfın sahih olarak kurulabilmesi için te'bîd/devamlılığı şarttır. Herhangi bir süre ile sınırlandırılan vakıf geçerli değildir. Vakfın sıhhati için vakfedenin akıllı, ergin ve hür olması gereklidir.¹⁷⁸ Te'bîd şartını sağlayamayacağı gerekçesi ile menkulün vakfı geçerli görülmemiştir.¹⁷⁹ Bununla birlikte akara bağlı olarak vakfedilen ve vakfedilmesi teâmül haline gelen menkullerin vakfedilmesi geçerli sayılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷³el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:15.

¹⁷⁴İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* “vkf”, 9:359.

¹⁷⁵el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:15.

¹⁷⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:15.

¹⁷⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:15.

¹⁷⁸el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:16; el-Aynî, *el-İnâye*, 6:202.

¹⁷⁹İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:219.

¹⁸⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:15-16.

Vakfin hükmü, vakfedilen malın temlik ve temellükten men‘ edilmesidir. Yani, vakfedilen mal, satılamaz, hibe edilemez ve miras bırakılamaz.¹⁸¹ Vakfedilen maldan yararlanmanın mümkün olmaması durumunda istibdâle izin verilmiştir.¹⁸²

Defterde vakfin kuruluşunu içeren kayıtlar vardır. Bu kayıtlarda Sinan Bey tarafından değirmen, çiftlik, çayır gibi gayri menkul mallar ve nakit para vakfedilmiştir. Bu kayıtlardan bazıları aşağıda yer almıştır:

33/1-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki mezkûr Sinân Beg takrîr-i kelâm idüb Lardin yalısında? vâki‘ olan bir göz değirmeni mezkûr olan câmi‘ şerîfe vakf etdim dedikde şuhûd-u müsliminden mezkûrûn şehâdet idüb hayyizi kabulde vâki‘ olub bi’t-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâhiri Ramazân sene 986 (Kasım 1578).*

Şuhûdü’l-hâl:

es-Sâbikûn [Hacı Hüseyin, İyâs Veli, Hüseyin Çelebi İshâk İlyâs ve gayruhum].

33/2- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki mezkûr Sinân Beg takrîr-i kelâm idüb ...deresinde vâki‘ olan çayırımı mezkûr olan câmi‘ şerîfe vakf etdim dedikde şuhûd-u müsliminden mezkûrûn şehâdet idüb şehâdetleri hayyizi kabulde vâki‘ olub bi’t-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâhiri Ramazân sene 986 (Kasım 1578).*

Şuhûdü’l-hâl:

es-Sâbikûn [Hacı Hüseyin, İyâs Veli, Hüseyin Çelebi İshâk İlyâs ve gayruhum].

33/3-*Oldur ki mezkûr Sinân Beg meclis-i şer‘i şerîfe hâzır olub takrîr-i kelâm idüb karye-i Kocaş‘da vâki‘ olan mülk çiftligimi mezkûr olan câmi‘ şerîfe vakf etdim dedikde tekrâr rucû‘ etdikde şuhûd-u müsliminden mezbûrûn şehâdet idüb şehâdetleri hayyizi kabulde vâki‘ olub bi’t-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâhiri Ramazân sene 986 (Kasım 1578).*

Şuhûdü’l-hâl:

¹⁸¹el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:15; el-Aynî, *el-‘Înâye*, 6:202.

¹⁸²İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 6: 228.

es-Sâbikûn [Hacı Hüseyin, İyâs Veli, Hüseyin Çelebi İshâk İlyâs ve gayruhum].

İlk kayıтта, Sinan Bey'in değirmenini camiye vakfettiği tescil edilmiştir. Vakıf işlemi şahitler huzurunda yapılmıştır. İkinci kayıтта da aynı şahıs aynı camiye çayırını vakfetmiştir. Üçüncü kayıтта ise Sinan Bey camiye çiftliğini vakfettiğini ardından da bundan rücû ettiğini bildirmiştir. Vakıf, her ne kadar Hanefî mezhebinden Ebû Hanîfe ve İmam Züfer'e göre bazı şartlar dışında bağlayıcı değilse de kabul gören diğer görüşe göre bağlayıcıdır.¹⁸³ Bağlayıcılığının başlangıcı ile ilgili üç görüş olup söz konusu kayıтта Ebû Yûsuf'a göre "vakfetdim" demesi ile bağlayıcı hale gelmiştir. Bağlayıcılığın teslim ve tescil ile başlayacağı yönündeki görüşler çerçevesinden bakıldığında ise kayıтта teslimden söz edilmediği, tescilin de rücu ile aynı anda olduğu görülür. Buna göre böyle bir rücu Ebû Yûsuf'a göre mümkün değildir. Ancak Ebû Hanîfe ve İmam Züfer'e göre mümkündür.

2.2.8.1. Para Vakıfları ve Muâmele-i şer'îyye

Menkul malla ilgili görüşler bağlamında paranın vakfedilmesi Hanefî mezhebinde kabul görmemiştir.¹⁸⁴ Bununla birlikte İmam Züfer'e isnad edilen bir görüşe göre paranın vakfedilmesi geçerlidir.¹⁸⁵ Osmanlı alimlerinden Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi (v.954/1547) ve İmam Birgivî (v.981/1573) para vakıflarının; menkul olma şartına uymadığı, muâmele-i şer'îyyenin kaynağı olan bey'ü'l-îne¹⁸⁶'nin suistimale açık olduğu ve benzeri gerekçelerle caiz olmadığını savunmuşlardır.¹⁸⁷ Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmet (v.940/1534) Sofyalı Bâlî Efendi(v.950/1544), Fenerîzâde Muhyiddin Muhammed Efendi (v.954/1548) ve Ebussuud Efendi (v. 982/1575) gibi Osmanlı âlimleri ise insanlar arasında teâmül olduğu ve mezhep içerisinde para vakıflarına cevaz veren görüşlerin de olduğu

¹⁸³el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:15-16.

¹⁸⁴[bnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:218.

¹⁸⁵Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr el-Özkendî Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009), 3:190.

¹⁸⁶Kâdîhan, bey'ü'l-îne olarak nitelendirdiği şu yöntemi aktarır: Borç veren(mükriz), borç isteyen(müstakriz) malını vadeli olarak satar, borç isteyen o malı başkasına daha düşük bedelle satar ve alan kişi de tekrar sahibine satar. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2:168.

¹⁸⁷Necmeddin Güney, "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivî'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 13-32; Ahmet Akgündüz, "Nakid Para Vakfı ile İlgili Çivi-zâde'nin Ebussu'ûd'a Yazdığı Reddiye Risâlesi", *Vakıflar Dergisi*, (2019), 87-100.

gerekçeleriyle para vakfının geçerliliğine hükmetmişlerdir.¹⁸⁸ Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Çivizade Mehmed Muhyiddin Efendi'nin şeyhülislamlığında para vakıfları yasaklanmış, aynı padişah döneminde Ebussuud'un şeyhülislamlığında ise para vakıflarına izin verilmiştir.¹⁸⁹

Para vakıflarında mevkûf olan para, çeşitli usuller ile işletilmiştir. Paranın işletilmesi için başvuru yöntemlere genel olarak muâmele-i şer'îye denilmiştir.¹⁹⁰

Muâmelede ribh denilen bir kâr oranı vardır. Farklı dönemlere ait kanunnâmelerde %15 ve %20 olarak düzenlenmiştir. Ebussuûd Ma'rûzât'ında ribh oranının ona on bir buçuk dolayısıyla %15 olacağı belirtilmiştir¹⁹¹ III. Murad dönemine ait (1574-1595) Kanunnâme-i Âl-i Osman'da ise belirlenen ribh ona on bir yani %10'dur.¹⁹²

Sicilde doğrudan para vakfının kuruluşuna dair dört kayıt¹⁹³ tespit edilmiştir. Bunlardan üçünde muâmele şartı yer almamıştır. 164/8'de ise açıkça muâmele şartına yer verilmiştir:

164/8-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Arslan Beg hazretleri dâme 'izzuhu Çirmen kazâsına tâbi karye-i Kulaklu'nun mescidine bin altı yüz râyicu'l-vakt nakd akçe vakf idüb meblağ-ı merkûmı onu on bir buçuk nemâ muâmeleye virub meblağ-ı merkûmın murâbahasından yevmi yarım akçe mezbûr mescidin imâmına şart idüb bâkiyesini mesâlih-i mescide vakf etdim dediği mezbûr Arslan Bey'in vekîl-i şer'îsi olan fahru'l-akrân Mustafa Çavuş takrîri ile sebt-i sicil

¹⁸⁸ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi* 217-219; Tahsin Özcan, "Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 125-155; Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4 (2000), 31-41; Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2015), 303-337.

¹⁸⁹ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 217-219.

¹⁹⁰ Bir çalışmada muâmele birden fazla akit yapılarak borçlanmayı sağlayan bir kredi temin usulü ve bir karz/borç münasebetinde faiz yasağından kurtulmak maksadıyla müracaat edilen bir çare olarak tanımlanmıştır. 17. Yüzyıla ait belgeler üzerinde yapılan bu çalışmada muâmele-i şer'îyenin bey' bi'l-vefa, bey' bi'l-istiğlâl dahil olmak üzere çeşitli akitlerle yapılan sekiz versiyonu tespit edilmiştir. Salih Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muâmele-i şer'îyye* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 2, 71-75.

¹⁹¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 2:286, Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muâmele-i şer'îyye*, 160.

¹⁹² *Ve mu'âmele-i şer'îyye edenler, onu on birden ziyade etdirmeyeler*. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:115.

¹⁹³ *EŞS(986-988)*, 32/7, 111/1, 147/1 ve 164/8.

olundu (yedimden karye-i mezbûr imâmına teslim ile) tahrîrân fî evâil-i Rebî'il-evvel min şuhûr sene 988 (Nisan 1580).

Şuhûdü'l-hâl:

Hasan Hoca el-İmam, Mahmûd Bey bin Abdullah, Mustafa bin Abdullah, Mustafa bin İbrâhim, Mehmed bin Dede, Abdî bin Yûsuf, Ramazân bin Turgut, Ali bin Memi, Abdurrahman bin İsmâil ve gayruhum.

Arslan Bey, muâmele yapılmak üzere vakfettiği nukûd akçenin oranını, ona on bir buçuk dolayısıyla yüzde on beş olarak belirlemiştir. Vakfeden elde edilen gelirin bir kısmının cami imamına verilmesini, kalan kısmının da cami için harcanmasını şart koşturmuştur. Vâkıfın vakfın mahiyetine ve amacına aykırı olmayan şartları geçerli olduğundan¹⁹⁴ bu kayıta yer alan şartlar da geçerlidir.¹⁹⁵

Para vakıfları ile yapılan muâmele-i şer'iyeye işlemleri mahkemede tescil edilmiştir. İlgili kayıtlarda muameledeki kâr miktarı murâbaha adıyla zikredilmiştir. Muâmelenin hangi yöntemle yapıldığının bilgisi ise kayıtlarda yer almamıştır. Vakıf borç ilişkilerinde alacağın teminatı için rehin ve kefâlet gibi teminat sözleşmeleri de yapılmıştır.

21/6 ve 170/2 no.lu kayıtlarda vakıf tarafından yapılan muâmele işlemleri tescil edilmiştir:

21/6-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Elvân zâde evkafına mütevellî olan Kâdi'da sâkin olan Mahmûd el-İmâm fî karye-i Buldî altı yüz akçe asl mal ve altmış akçe murâbaha ki icâre-i dardan ol rehn olmuştur damândir ki [tazmine] oğlu Ahmed bin Mahmûd kefilidir dedikde bi't-taleb sicil olundu ibtidâsına Şa'ban guresinden tahrîrân fî evâil-i Receb'il-muracceb sene 986 (Eylül 1578).

*Şuhûdü'l-hâl.*¹⁹⁶

Bu kayıta Mahmut isimli imam Elvân zâde vakfının mütevellisidir. Vakıftan %10 (60 akçe) murâbaha karşılığında 600 akçe borç almıştır. Almış olduğu borca karşılık kirada olan evini rehin etmiş oğlu da tazmin gereken durum için kefil bi'l-

¹⁹⁴İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:231.

¹⁹⁵Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 261.

¹⁹⁶Okunamamıştır.

mal olmuştur. Murâbaha işleminin Şaban ayının başından itibaren başlayacağı da not olarak yer almıştır.

170/2-Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Pesko bin Boğdan Sinân Beg'in vakıf akçesinden muâmelesiyle bin iki yüz akçe alub evini rehn kodı karındaşı Miko bin Boğdan kefil bi'l-mal olduğu talebiyle sebep-i sicil oldu.

*Şuhûdü'l-hâl.*¹⁹⁷

Pesko adlı zimmînin *Sinân Beg vakf akçesinden* muâmele ile bin iki yüz akçe alıp evini rehin verdiği, kardeşinin de bu borca kefil bi'l-mal olduğu kaydedilmiştir. Ancak muâmelede var olan ribh oranına değinilmemiştir.

71/10 no.lu kayıta vakıf murâbahasının arttırılması talep edilmiştir:

71/10-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki kazâ-i Çirmen tevâbii'nden karye-i Karaağaç'da sâbikan bulunan voyvoda vakf eyledugi akçe ki on dört bin akçedir murâbahası mürtezikaya vefâ itmediği ecilden onu on bir akçe iki pula¹⁹⁸ kibel-i şer'den izin virilub vakf-ı mezbûrun mütevellisi talebiyle kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâsit-i Muharrem sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Mirza Voyvoda Sinân, Sâdık Hoca Sefer, Mehmed Çelebi Mûsa, Kâtibu'l-hurûf.

Bu kayıta vakfedilen on dört bin akçenin *murâbahasının* vakıftan yararlanana yetmediği için on'a on bir akçe iki pulla murâbaha yapılmasına mahkemeden izin talep edilmiş, mahkeme bu talebi onaylamıştır. Bu da göstermektedir ki III. Murad dönemi içinde çıkarılan kanunnâmede yer alan %10'luk limit mahkeme kararıyla arttırılabilmıştır.

129/8 no.lu kayıta ölenin muâmele borcu terekesindeki mallar satılarak kapatılmıştır:

¹⁹⁷Yazılmamıştır.

¹⁹⁸Bir akçenin üçte veya dörtte biridir. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 3:48.

129/8-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i nefsi Çirmen'den Veli bin Ali meclis-i şer'a hâzır olub karye-i Dikenlu'den Rüstem bin Abdullah mahzarında takrîr-i kelâm idüb karye-i mezbûrda müteveffa İbrahim'in Ahmed Bey evkâfına altı yüz akçe asl mal ve altmış muâmelesi zuhûr idüb müteveffa-i mezbûrun 'inde'l-ahâli ma'lûm olan terekesinde bağını ve bağçeyi mezkûr Rüstem'e altı yüz altmış akçeye bey' idüb iki va'deye dedikde ol dahi kabûl idüb bi't-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Cemâziye'l-evvel sene 987 (Haziran 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed bin Ahmed, Memi bin Ali, Mustafa Muhammed, Kâtibu'l-hurûf.

Kayda göre vefat eden İbrahim adlı şahsın *Ahmed Beg* vakfına altı yüz akçe asıl mal ve altmış akçe de muâmelesi olmak üzere 660 akçe borcu vardır. Buna göre vakıfla yapılan muâmelede ribh oranı %10'dur. Borçlunun malları Rüstem adlı şahsa iki taksitle altı yüz altmış akçeye satılarak borcu kapatılmıştır.

2.2.8.2.Mütevelli

Vakıf yönetiminde asıl yetki vakfedene aittir. Vâkıf, mütevelli tayin edebilir. Mütevelliyi vâkıf tayin etmezse, hâkim âdil ve güvenilir olan birini mütevelli olarak tayin eder. Mütevelli, vakfın yararını gözetir. Vakfın yararına olmak üzere harcama yapabilir. Hâkim izni olmadıkça vakıf adına borçlanamaz.¹⁹⁹

Sicilde mütevelli tayini ile ilgili tek kayıt yer almakta olup o da mütevellinin görevinden feragati ile başka bir mütevellinin tayin edilmesidir:

15/3-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki merhûm Yûsuf voyvoda ve merhûme zevcesi Şehsuvâr hâtunun karye-i Karaağaç imâmı olana cüz tilâvet itmek içün şart olan on dört bin akçe vakf nukûdine mütevelli olan Sâdık halîfe tevliyetinden ihtiyâriyle ferâgat idüb nefsi Çirmen'den Mehmed bin Ahmed yevmi altı pul cihete tevliyet ile mütevelli nasb olunub bi't-taleb sicil olundu tahrîran fî evâhir-i Şa'bâni'l-muazzam sene 986 (Ekim 1578).*

Şuhûd [el-hâl]:

Kubâd Çelebi, Mehmed bin Yûsuf, Veli el-Muhzır.

¹⁹⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*,3:20; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:136; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:240-242.

Kayda göre, voyvoda Yusuf ve eşi Şehsuvar, tilavet şartıyla on dört bin akçeyi vakfetmişlerdir. Vakfın mütevellisi olan Sâdık Halîfe kendi rızasıyla görevden ayrılmıştır. Onun yerine mahkeme tarafından *Mehmed bin Ahmed* adlı kişi iki pul ücret ile mütevellî tayin edilmiştir. Bir önceki mütevellinin kim tarafından tayin edildiği ve ücret alıp almadığı kayıttan anlaşılamamaktadır.

Sicilden mütevellinin alacak davası açma, vakfın alacağını teslim alma, satım ve borçlanma gibi yaptığı işlemlere de rastlanmaktadır. 96/9 ve 142/11 no.lu kayıtlarda vakıf mütevellileri vakıf adına davada taraf olmuşlardır. Kayıtlar şöyledir:

96/9-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki merhûm Ahmed Beg evkâfında hâlen mütevellî olan Veli bin Ali nâm kimesne mahfeli kazâyâ İbrâhim bin Mûsa nâm kimesne-i ihzâr idüb bi'l-muvâcehe takrîr-i da'vâ idüb mezkûr İbrâhim zimmetinde evkâf-ı mezbûradan beş yüz akçe vardır dedikde ol dahi edâ etdim mütevellî sâbıkda dedikde beyyine taleb olunub şuhûd-u 'udûl-i müsliminden Hasan Halîfe el-Hatîb ...bin Yûnus nâm kimesneler şehâdet etdiler hayyizi [kabulde] vâki' olub bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâsit-i Rebîi'l-evvel sene 987 (Mayıs 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Mehmed Ahmed, Kâtibu'l-hurûf.

142/11-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki nefis-i Çirmen'de sâkin olan Abdurrahman el-Hatib karye-i Köçek'de sâkin olan Pavlo nâm zimmîyi meclis-i şer'a ihzâr idüb dedi ki mütevellî olduğum Hüseyin Beg evkâfından mezbûr Pavlo üzerinde iki yüz akçe vardır dedikde Pavlo'ya suâl olundukda ikrâr idüb kayd-ı sicil olundu fî evâsit-i Ramazân sene 987 (Kasım 1579).

Şuhûd [el-hâl]:

es-Sâbikûn [Yûsuf Abdurrahman, Mehmed Mûsa, Mehmed Yûsuf].

96/9 no.lu kayıтта yer alan davada *Ahmed Beg* vakfının mütevellisi olan Veli, İbrahim isimli şahsın vakfa beş yüz akçe borcu olduğunu iddia etmiştir. Davalı şahıs borcu kabul etmekle birlikte onu daha önceki mütevellîye ödediğini iddia etmiştir. Davalı bu iddiasını iki şahitle ispatlamıştır. 142/11 no.lu kayıтта Hüseyin Bey vakfının mütevellisi Abdurrahman el-Hatib vakfın alacağı için mahkemeye başvurmuştur. Bu kayda göre Pavlo adlı zimmî, Hüseyin Bey vakfına iki yüz akçe

borçludur. Muhtemelen borucunu ödemediği veya borcun kayıt alıntına alınması için mütevellî mahkemeye başvurmuştur. Davalı şahıs da borcu olduğunu kabul etmiştir.

Vakıf adına borçlanma/istidâne veya vakıf malının satımı gibi işlemlerde mütevellînin mahkemeden izin alması gerekmektedir. Bununla ilgi bir örnek aşağıda yer almaktadır:

85/7- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Komarlu'dan Veled bin Musa mahfel-i kazâya hâzır olub şöyle takrîr-i kelâm eyledi karye-i Divân İlyaslu'dan? müteveffâ Turpaşa nâm hâtun teyzem olub karye-i mezbûradan imâmı içün bir ev vakf eyleyub hâlen imâm oturmayub zikr olunan ev harâbeye müteveccih olub ta'mîr ve termîmine dahi kudret olunmadığı ecilden bey'ine kîbeli şer'den izin taleb iderim dedikde ahâliyi-karyeden tefahhus olunub fi'l vâki' vech-i meşrûh üzere bulunub kîbeli şer'den bey'ine izin virulub semen-i hıfzı şartıyle bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Muharrem sene 987 (Mart 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Mustafa Beg Abdullah, Yûsuf Abdullah, Ahmed Hoca, Ca'fer Ramazân, Sefer Tur Ali, Kâtibu'l-hurûf.

Bu kayda göre Turpaşa adlı kadın evini bir imama vakfetmiş ve vefat etmiştir. Vakfedenin akrabası olan Veli, vakfedilen evin harabe olduğunu tamirine de imkân olmadığını hali hazırda mevkûfün aleyh olan imamın da evde oturmadığını bildirmiştir. Veli'nin beyanı doğrultusunda mahkeme tarafından araştırma yapılmış ve durumun Veli'nin anlattığı gibi olduğu tespit edilmiştir. Veli'nin evin satımı için istediği izin, satımdan gelecek paranın muhafaza edilmesi şartıyla verilmiştir. Hanefî fikhına göre vakıf malından yararlanmanın mümkün olmaması durumunda satımına izin verilebilir. Satılan vakıf malının bedeli yine vakıf adına saklanması gerekir.²⁰⁰

²⁰⁰İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6:224.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UKÛBAT

Fıkıh kitaplarında ceza alanına ilişkin hükümler hudûd ve cinâyât başlıkları altında işlenmiştir. Hudûd, had sözcüğünün çoğuludur. Hadler, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken cezalardır. Had suçları zina, hırsızlık, içki içme, kazf/zina iftirası ve eşkıyalıktır.²⁰¹ Cinayetler ise kişinin canına ve malına yönelik olarak işlenen suçlardır. Cana yönelik cinayetler beden bütünlüğüne yönelik olan *cinâye a'la'n-nefs* ve beden parçalarına yönelik olan *cinâye a'lâ mâ dûne'n-nefs* olmak üzere iki çeşittir.²⁰²

Had ve kısas cezalarının uygulanamaması²⁰³ veya zina suçunda olduğu gibi had uygulanmakla birlikte devlet başkanı veya hâkimin gerekli gördüğü yerde²⁰⁴ ve hakkında düzenleme bulunmayan suçlarda uygulanmak üzere ta'zîr cezaları devreye girmektedir.

Osmanlı kanunnâmelerinde zina, hırsızlık, katl ve yaralama gibi hakkında şer'î hüküm bulunan suçlar ile hakkında şer'î bir hüküm bulunmayan ve ta'zîr alanına giren suçlarla ilgili düzenlemeler vardır. III. Murat dönemi kanunnâmesinde “*Der Beyân-ı Siyâset*” başlığı altında, hırsızlık, yalancı şahitlik, sahtecilik ve itlâf gibi suçlara yönelik hükümler yer almıştır. Suçlarda, çoğunlukla kadıya ta'zîr yetkisi verilmiştir.²⁰⁵

Sicilde had ve cinayet grubuna dahil zina, hırsızlık, zina iftirası, öldürme ve yaralama gibi suçlar ve ta'zîr grubuna dahil diğer suçlarla ilgili kayıtlar vardır. Bu kayıtlar suçların türüne göre sınıflandırılarak incelenecektir. İncelemede esas alınan sıralama had, cinayet ve ta'zîr şeklinde olacaktır. Fıkıh sistematüğinde itlâf konusu cinâyetler başlığına dahil olduğundan gaspla birlikte, ta'zîrden sonra incelenecektir.

²⁰¹el-Kâsânî *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, 9:166

²⁰²el-Aynî *el-Binâye*, 13:62; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10:203.

²⁰³el-Kâsânî *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, 9:243.

²⁰⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:342.

²⁰⁵Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:114-115.

3.1.HAD SUÇLARI

3.1.1. Zina

Yukarıda belirtildiği üzere İslam hukukunda zina, had cezası gerektiren suçlar arasında sayılmıştır.²⁰⁶ Molla Hüsrev zinayı, “*mükellef bir kimsenin müsteha bir kadınla mülkiyet veya mülkiyet şüphesi olmaksızın rıza ile önden cinsel ilişkide bulunması*” olarak tanımlamıştır.²⁰⁷ Bu tanım Ebû Hanîfe’nin yaklaşımını yansıtmaktadır. Zira Ebû Hanîfe’ye göre ters ilişki, hemcinsler arasında veya hayvanlarla cinsel ilişki had cezası gerektirmez.²⁰⁸ Had cezası, yalnızca Müslüman için değil İslam devleti vatandaşı olan zimmî için de uygulanır.²⁰⁹

Zina, dört erkeğin şahitliği veya suçu işleyenin ikrarı ile sabit olur. Şahitlerin olayı bizzat görmüş olmaları, aynı mecliste ayrıntılı ve birbiriyle çelişmeden anlatmaları gereklidir.²¹⁰ İkrar ise kişinin zina ettiğini dört ayrı oturumda dört defa itiraf etmesidir.²¹¹

Muhsanın zina cezası, recmdir. Ebû Hanîfe muhsanı, “*sahih bir nikâhta cinsel birleşme yaşamış, hür, akıllı, ergin, Müslüman*” kişi olarak tanımlamaktadır.²¹² Ebû Yûsuf’a göre Müslüman olması şart değildir.²¹³ Muhsan olmayanın cezası ise yüz sopadır. Bunun yanında Hanefiler’e göre uygun görülürse ayrıca ta‘zîr olarak sürgün cezası da verilebilir.²¹⁴ Şüpheler hadleri düşürür kuralına göre suçun unsurlarında veya ispatında bir şüphe olursa had cezası uygulanmaz.²¹⁵ Bu gibi durumlarda ta‘zîr cezası uygulanabilir.

Klasik dönem Osmanlı kanunnâmelerinde zina ettiği şer‘an sabit olandan evli-bekar oluşuna ve maddi durumuna göre cerîme alınacağı hükme bağlanmıştır. Akgündüz tarafından neşredilen Sultan Süleyman dönemine ait kanunnâmede ayrıca, “*eğer bir kimesne zina eder görülse, şer‘an üzerine sabit olsa, lakin ala vech-i şer‘*

²⁰⁶ el-Kâsânî *Bedâ’i ‘u’s-sanâ’i*, 9:166.

²⁰⁷ Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:61.

²⁰⁸ Ters ilişki, hemcinsler arasında veya hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak Ebû Hanîfe’ye göre ta‘zîr cezası gerektiren fiillerdir. Bunlarda had uygulanmaz. el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:346.

²⁰⁹ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:344-349.

²¹⁰ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:350-353.

²¹¹ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:339.

²¹² el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:342.

²¹³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 5:238.

²¹⁴ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:341-342.

²¹⁵ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:344.

recm kılmalu olmasa”²¹⁶ ifadesi vardır. Bu ifade, cerimenin had cezasının uygulanmadığı durumlar için düzenlenmiş olduğu yönündeki fikri desteklemektedir.

III. Murat dönemine ait kanunnâmede zina cezasına karşılık alınan cerîme erkekten evli ise maddi durumuna göre bin, dört yüz veya yüz akçe; evli değilse durumuna göre yüz, elli veya kırk akçe olarak belirlenmiştir. Zina eden bekar kadının cezası da bekar erkek gibidir.²¹⁷ Zina kasdı ile başkasının evine girenden zinada olduğu gibi cerime alınması öngörülmüştür. Kız veya oğlan kaçırma ve zina dışındaki bazı davranışlar için de kadı tarafından ta‘zîr cezası verilmesi ve suçlulardan cerime alınması hükme bağlanmıştır.²¹⁸

İslam hukukuna göre rızaya dayalı zinada esas olan olayın kapatılarak mahkemeye intikal ettirilmemesidir.²¹⁹ Fatih Sultan Mehmet²²⁰ ve Kanuni Sultan Süleyman²²¹ dönemlerine ait kanunnâmelerde de zinayı bildiği halde mahkemeye getirmeyen kimseden cerime alınmayacağı yönünde hükmün yer alması aynı anlayışın yansımasıdır.

Sicilde mahkemeye intikal etmiş zina olaylarına rastlanmaktadır. Şahitlikle ispat olunan bir zina olayı mevcut değildir. Had cezası uygulandığı bilgisi yer alan bir kayıt dışında suçun cezasına dair bilgi yer almamıştır. Kanunnâmelerde geçen malî cezalara da kayıtlarda rastlanmamıştır.

89/10 no.lu kayıta Ali b. Mehmed adlı şahıs zina ettiğini mahkemede itiraf etmiştir:

89/10- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kozlu Beg’de sâkin olan Ali bin Mehmed, Mustafa voyvoda mahzarında takrîr-i kelâm idüb dedi ki karye-i mezbûrda sâkine olan Şefta binti Hızır ile cimâ’ idüb benden hâmil olmuşdur dedikde mezbûr Mustafa voyvoda talebiyle kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Safer’il-musaffer sene 987 (Nisan 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

²¹⁶Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 4:296.

²¹⁷Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:113.

²¹⁸Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:113.

²¹⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:116.

²²⁰Eğer bir kişi zinâyı bilse gelüb kazıya dimese cürüm yok ammâ oğruluğun besle (bilse) gelüb dimese on beş akçe cürm alına. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1:348.

²²¹Heyd, *Studies in Ottoman Criminal Law*, 63.

Hatîb Efram, Ğanî Kethüda, Mehmed Ahmed, Hasan el-Muhzır ve ğayruhum.

Kayda göre Ali isimli şahıs Şefta isimli kadınla cima‘ ettiğini itiraf etmiştir. İtirafın voyvoda huzurunda yapılmış olması, şuhûdü’l-halde kethüda, muhzır gibi görevlilerin bulunması şüphelinin kendi isteği ile mahkemeye gelmediğini göstermektedir. Muhtemelen, kızın hamile olduğunun anlaşılması üzerine olay araştırılmış, bu kişinin hamile bıraktığının tespiti üzerine mahkemeye olayı itiraf etmek üzere getirilmiştir. Kayıta suçun cezasına dair herhangi bir bilgi yoktur. Sicilde olaya dair başka bir kayıt da bulunmamaktadır. Bu tek ikrar, Hanefî mezhebinin dört ayrı mecliste dört ayrı ikrar görüşüne göre zina suçunun ispatı için yeterli değildir. İtiraf sonrası, başka mahkemelerde dava yeniden görülmüş olabileceği gibi bu kişi kızla evlenerek olay kapatılmış da olabilir.

Aşağıda yer alan kayıta ikrar sonrası had cezasının uygulandığı bilgisi yer almaktadır.

171/9- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Beşdepe sâkinlerinden Yorgo veledi Mato meclis-i şer‘a gelub ben Kirano binti Maryo ile zina eyledum deyu tav‘an ikrâr ve i‘tiraf idüb mezkûr Yorgo‘ya had urulub Maryo talebiyle sebt-i sicil olundi sene semane ve semanine ve tis‘u mie fî yevmi‘l 13 şehri Cemâzi‘l-ûlâ [13 Cemazi‘l-ûlâ 988/ (26 Haziran 1580)].*

Şuhûdü’l-hâl:

Velî bin Ali ve Hasan bin Abdullah ve Hacı Hüseyin bin Abdullah ve Dimitri Yorgi ve Nikola bin Kefalo Kirano Han ve ğayruhum mine‘l-hâzirîn.

Bu kayıta Yorgo adlı zimmî Kirano adlı zimmî bir kadın ile zina ettiğini mahkemede itiraf etmiştir. İtiraf üzerine had cezası vurulmuştur. Muhsan tanımında yer alan Müslüman sıfatı dikkate alındığında, evli de olsa bu olayda fâil zimmî olduğundan recm cezası verilemez. Yorgo muhsan şartlarını taşımadığından muhtemelen kendisine 100 sopa vurulmuştur. Had, şer‘î bir ceza olmakla birlikte yalnızca Müslümanlara uygulanan bir ceza değildir.²²² Bu örnekte olduğu gibi İslam devletinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlara da had cezası uygulanabilmektedir.

²²²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:344-349.

Kayıttan anlaşıldığına göre şüpheliyi mahkemeye zina ettiği kızın babası olan Maryo getirmiştir. Zina eden kıza herhangi bir ceza uygulanıp uygulanmadığı sicilde yer almamaktadır. Bu kişinin itirafı diğer tarafı bağlamadığından mahkeme ayrıca onu araştırmamış olabilir. Gayrimüslimler arasında da namus hassasiyetinin olduğu bu kayıttan anlaşılmaktadır.

141/7 no.lu kayıtta Emine adlı kadın Kanber adlı şahıstan ırza geçme suçlamasıyla davacı olmuştur:

141/7- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Has Beglu'den Âhad bin Ferhâd ve zevcesi Emine binti Abdullah nâm [hatun] meclis-i şer'a hâzırân olub Kanber bin Abdullah mahzarında ~~tahrîr~~²²³ mezkûra Emine dedi ki mezkûr Kanber beni cebren tasarruf etdi hâlen andan bir oğlum oldi hakkım aliverin didikde Kanber'e suâl olunub inkâr idecek ahâli-i karyeden suâl olunub bu kıssai işitdik dedikleri ve Bâli kethüda dahi yaramazdır zânidir dedugi Hüseyin voyvoda talebiyle kayd-ı sicil olundi tahrîran fî evâhir-i Ramazân'il-mükerrem sene 987 (Kasım 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Mehmed Çelebi Mûsa, Veli bin Ali, Mehmed b. Ahmed].

Ahad adlı şahıs ile eşi olan Emine birlikte mahkemeye gelmişlerdir. Emine Kanber adlı şahsı kendisine tecavüz etmekle suçlayarak ondan çocuğunun olduğunu iddia etmiştir. Ancak davalı suçlamayı reddetmiştir. Bunun üzerine konu halktan sorulmuş, onlar da olayı duyduklarını belirtmişlerdir. Kethüda olan Bali de Kanber'in zâni olduğunu ifade etmiştir. Kayıtta daha fazla bilgi yer almadığından davanın nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir. Ancak bölge halkının davalı aleyhinde şahitlik yapmasından davanın Emine lehine geliştiği söylenebilir. Kadın *beni cebren tasarruf etdi* diyerek rızasının olmadığını bildirmiştir. Ebussuud'un fetvasına göre muhsan bir kadına nikâhsız cebren tasarrufta bulunan adama ölüm cezası verilir.²²⁴ Bu fetvaya göre iddiasının ispatlanması durumunda kadına ceza verilmeyecektir. Cebren tasarruf iddiası aynı zamanda zina isnadı olduğundan, ispatlanmaması

²²³Kayıtta üstü çizilmiştir.

²²⁴*Mes'ele: Zeyd Hindi nikâh olunmadan cebr ile tasarruf eylese şer'an Zeyde ne lâzım olur? Elcevap: Muhsane ise katl olunur. Düzdağ, Ebussuud Efendi Fetvaları, 201.*

durumunda davacıya zina iftirası cezası gerekir. Osmanlı kanunnâmelerine göre ise ta'zîr ile cezalandırılır.²²⁵ Bu olayda bununla ilgili de bir detay yer almamaktadır.

Dava kadının çocuğu doğurmasından sonra açılmıştır. Muhtemelen çocuğun kime ait olduğu hususundaki tartışmalar, kocanın bu konudaki ısrarı davanın açılmasıyla neticelenmiştir. Davada kocanın da mahkemede bulunması buna işaret etmektedir.

3.1.2. Zina İftirası

Sözlükte *atmak* anlamına gelen *kazf*²²⁶ “*muhsan olan birine serâhaten veya delâleten zina isnadında bulunmaktır*”.²²⁷ Kazfta muhsan *hür, akıllı, ergin, Müslüman ve iffetli* kimsedir.²²⁸ Zina ithamında bulunmak doğrudan zina lafzı ile olabileceği gibi buna delâlet eden sözlerle de olabilir. Bir kimse hakkında zina isnadında bulunan kişi veya kişiler iddialarını dört şahit ile ispatlayamazlar ise kazf suçu işlemiş olurlar. Bunun istisnası kocanın karısına zina ithamında bulunmasıdır. Koca karısına zina isnadında bulunur veya çocuğunu nefyeder ve iddiasını ispatlayamazsa *liân*²²⁹ teklif edilir.²³⁰ Koca, *liân*da bulunmaz ve iddiasından vazgeçerse kazf haddi uygulanır.²³¹

Muhsan bir kimseye zina iftirasında bulunanın cezası seksen sopadır. Ayrıca şahitliği kabul edilmez. Müslüman veya hür olmayan kimseye zina iftirasında bulunmak ya da Müslüman’a zina ithamı dışında başka ithamlarda bulunmak ise ta'zîr gerektirir.²³² Kanunnâmede de ispat edilemeyen zina isnadı için ta'zîr cezası öngörülmüştür.²³³

²²⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:113

²²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “kzf”, 9:276.

²²⁷ el-Aynî *el-Binâye*, 6:362.

²²⁸ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:356.

²²⁹ Sözlükte karşılıklı lanetleşme anlamına gelen *liân*, fıkıh terimi olarak karısına zina isnadında bulunan kocanın iddiasını hâkim huzurunda yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin mâsum olduğuna aynı tarzda yemin etmesidir. Mehmet Akif Aydın, “Liân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2003) 27:172.

²³⁰ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:270.

²³¹ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:359.

²³² el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2: 355-60.

²³³ *Ve eğer avret ve kız bana zina ettin dese, er inkâr etse sözlerine şahitsiz amel olunmaya ere yemin verub avrete ve kıza ta'zir edub iki ağaca bir akçe alına ve eğer bir kimesne benim avretime zina ettin dese isbât edemese ta'zir edeler cerîme alınmaya*. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:11.

Sicilde zina ithamına dair dört kayıt tespit edilmiştir. Hakkında zina isnadında bulunanların tamamı kadındır. Davalar, mağdurun kocası, vekili veya bizzat kendisi tarafından açılmıştır. İspat vasıtaları şahitlik ve itiraf olmuştur. Kayıtlarda dava ile ilgili hükme yer verilmemiştir. Zina isnadına dair şikâyetin yer aldığı kayıtlardan biri şöyledir:

67/9- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Kamer hâtunun vekîl-i şer'îsi Mehmed mahzarında benim müvekkilim Kamer hâtuna zina lafzı ile şetm eyledi dedikde Süleyman bin Murad? ve Receb bin Orhan vâki'an mezbûr Kamer hâtuna zina lafzı ile şetm eyledi biz şâhidiz şehâdet ideriz dedikde ba'de't-ta'dil ve't-tezkîye hayyizi kabulde vâki'olub sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).*

Şuhûd [el-hâl]:

Sâdık Halîfe ve Hasan Halîfe, Mustafa er-Râcil²³⁴ ve Ali Çelebi Ahmed.

Kamer adlı kadının vekili tarafından açılan davada, davalı Mehmed'in Kamer Hatun'a zina lafzı ile iftirada bulunduğu iki şahitle doğrulanmıştır. Şahitler hakkında ayrıca ta'dil ve tezkiye yapıldığı belirtilmiştir. Hanefî mezhebine göre, had cezaları ağır olduğundan şahitlerin tezkiyesinden sonra şahitliklerine itibar edilmektedir.²³⁵ Davacının vekilinin adı kayıtta yer almamıştır. Sanığa verilen ceza da kayıtta belirtilmemiştir.

21/5 no.lu kayıtta yer alan zina isnadı ile ilgili davada davalı iddiayı reddetmiş bunun üzerine ispat için tek kişi şahitlik yapmıştır. Kayıt aşağıda verilmiştir:

21/5-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Buldin'de sâkin olan Yûsuf bin Balaban? Zaman binti Abdullah mahzarında benim hatunum hakkında dedi ki senin hatunun ile Haydar nâm kimesne zina ider deyu şetm ğalîz eyledi dedikde gıbbu's-suâl ve'l-inkâr beyyine taleb olundukda karye-i mezbûrdan Nasûh bin Yahya şehâdet idüb bi't-taleb sebt-i sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Recebi'l-muracceb sene 986 (Eylül 1578).*

²³⁴Yeniçeri'ye bağlı fakat rütbesi belli olmayan bir asker. Cigdem, *The Register of the Law Court of Istanbul*, 45, 325.

²³⁵ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:118.

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Musa Şahin, Hasan el-Muhzır ve ğayruhum].

Yusuf adlı şahıs Zaman isimli kadından karısına zina isnadında bulunduğu iddiasıyla davacı olmuştur. Davalı iddiayı reddetmiştir. Bunun üzerine davacı iddiasını ispat etmek üzere yalnız Nasuh isimli şahsı şahit olarak getirebilmiştir. Davacının iki şahitle davasını ispat etmesi gerekirken ispat edememiştir. Kayıтта ayrıca şahitliğin geçerli olduğunu bildiren “*hayyizi kabulde vâki‘ olub*” ifadesinin de yer almaması tek kişinin şahitliğinin geçerli görülmediğini göstermektedir. Davacı iddiasını ispat edemediğine göre dava da düşmüştür.

130/3 no.lu kayıтта Zülfiye isimli kadın Hatice isimli kadından davacı olmuştur:

130/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Birgecan'da sâkine olan Zülfiye binti Veli karye-i mezbûrda sâkine Hadîce binti Mustafa'yı meclis-i şer'a ihzâr idüb bi'l-muvâcehe da'vâ idüb dedi ki mezbûr Hadîce bana kahpe ruspusın Kiro nâm zimmî ile muâmelen vardır diyecek mezbûr Hadîce'ye suâl olundukda dedim evvel dahi bana dedi deyu i'tirâf idüb bi't-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâil-i Ramazân sene 986 (Kasım 1578).

Şuhûd [el-hâl]:

Bâli Kethüda ve Veli el-Muhzır, Mehmed bin Yûsuf, Mehmed bin Mûsa Yûsufhân? bin Ca'fer Hasan Abdullah, Memî Abdullah.

Bu kayıтта, Zülfiye adlı bir kadın Hatice adlı bir kadının kendisine zina isnadında bulunulduğunu iddia etmiştir. Davalı iddiayı kabul etmiş ancak davacının önce kendisine böyle bir isnatta bulunduğu için kendisinin de karşılık verdiğini belirtmiştir. Davacıdan davalının karşı iddiası sorulmamıştır. Davalı iddiayı kabul ettiği için cezaya müstahak olmuş ancak kayıтта ceza yer almamıştır.

Benzer bir durum 174/9 no.lu kayıтта da yer almıştır. Bu kayıтта yer alan olayda taraflar birbirlerini suçlamışlardır:

174/9-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki kasabâ-i Çirmen sâkinlerinden Âişe binti Ali nâm hâtun mahfil-i kazâya hâzır olub dedi ki muhzır Velî'nin hatunu çekişub bana kahpe dedi ben de ona kahpe dedim deyu ikrâr eyledikde şer' ile sâbit olunub

kayd-ı sicil olundu tahrîrân [fî] evâhir-i şehri Cemaziye'l-ûlâ sene 988 (Temmuz 1580)

Şuhûdü'l-hâl:

Hasan el-Muhzır, Mustafa bin Abdullah, Musa bin Şahin ve ğayruhum

174/10- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki kasabâ-i Çirmen sâkinlerinden Veli'nin hâtunı hakkında ne dersiniz deyu komşularından suâl olundukda na'lebi[na'lebend] Mustafa ve Musa ve Yûsuf ve Mustafa nâm kimesneler eyu hâtundur her husûsında biz kefiliz gayet ile müstakim hatundur şehâdet idüb talebleriyle kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Cemaziye'l-ûlâ sene 988 (Temmuz 1580).*

Şuhûdü'l-hâl:

Hasan el-Muhzır, Kâtibu'l-hurûf, Musa bin Şahin, Mehmed el-Muhzır ve ğayruhum.

Kayıtlara göre Ayşe isimli kadın ile Veli adlı kişinin karısı arasında bir kavga olmuştur. Mahkemeye gelen Ayşe isimli kadın, diğer kadının kendisine hakaret etmesi üzerine aynı şekilde karşılık verdiğini itiraf etmiştir. Kadının bu itirafı mahkeme tarafından dikkate alınmıştır. Suçu *şer'* ile *sâbit olunub* ifadesi bunu göstermektedir. Buna göre kadının suçu cezayı müstelzimdir, ancak kayıta bununla ilgili bir açıklama yoktur. İkrar, tek taraflı bağlayıcıdır. Bununla birlikte sonraki kayıttan yer aldığı üzere Veli'nin karısının durumu komşularından sorulmuş, onlar da kadının lehine şahitlik etmişlerdir. Bu durumda, mahkemeye başvuran Ayşe isimli kadının haksız olduğu ve itirafı üzerine de cezaya müstahak olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3. Hırsızlık

Arapça'da serika ve sirka gibi sözcükler bir şeyi çalmak anlamında kullanılmıştır. Başkasının malını gizlice alan kimseye sârik denilmiştir.²³⁶ Istilahta had cezası gerektiren hırsızlık suçu “*akıl ve baliğ olan bir kimsenin, hemen bozulmayan ve başkasına ait olduğunda şüphe bulunmayan on dirhem veya buna denk bir malı gizlice muhafaza altından alması*”²³⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

²³⁶İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “srk”, 10:455-456.

²³⁷İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5:354

Hırsızlık cezasının uygulanabilmesi için suçu işleyen ceza ehliyetinin bulunması ve suçu kasıtlı olarak işlemiş olması gereklidir. Çalınan mal, mütekavvim ve nisap miktarına ulaşmış olmalıdır. Nisap miktarı Hanefiler'e göre on dirhemdir.²³⁸

Çalınan malda hırsızın ortaklığının bulunması; hibe, satım gibi yollarla hırsızın mülkiyetine geçmesi; hırsızın malda mülkiyet iddia etmesi veya malın hırsızın anne-baba ve eşi gibi yakınlarına ait olması mülkiyet şüphesini doğurduğundan Hanefiler'e göre had cezası gerektirmez.²³⁹ Hırsızlığın en önemli unsuru, malın koruma altındayken alınmasıdır. Malın koruma altında olması hırs terimi ile ifade edilir. Hırs; ev, dükkân ve kasa gibi kapalı veya halka açık olup bekçi ile korunan yerlerdir.²⁴⁰

Hırsızlık suçunun cezası, sağ elin bilekten kesilmesidir. Suçun ikinci defa tekrarlanması durumunda sol ayak bilekten kesilir. Üçüncü ve daha fazla işlendiğinde ise Hanefî mezhebine göre kesme cezası değil ömür boyu hapis cezası verilir.²⁴¹ El kesme cezasının uygulanamaması durumunda ta'zîr cezası verilir. Hırsızlık cezasının yanında, mal duruyorsa hırsızın çaldığı malı geri verme sorumluluğu vardır. Malın elden çıkmış olması durumunda Hanefîler'e göre ayrıca tazmin etmesi gerekmez.²⁴²

Sicilde hırsızlık olaylarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Hırsızlık olayları genellikle evden kıyafet çalınması şeklinde olmuştur. Olay, malı çalınan kişi veya bir yakını tarafından mahkemeye taşınmıştır. Dava, davacının şüphelendiği kimseye sicildeki ifade ile “*mazınne*”ye karşı açılmıştır. Davacının şüphelendiği bir kimsenin bulunmaması durumunda bölge halkı davaya dahil edilmiştir. İspat vasıtası olarak diğer davalarda olduğu gibi şahitliğe başvurulmuştur. Bunun yanında şüphelinin evinin aranması gibi yollara da başvurulmuştur. Davalarda hapis, çalınan malın iadesi ve havâleye (yetkiliye teslim edilmesine) hükmedilmiştir. Örneğin 53/6 no.lu kayıтта yer alan davada Atnas adlı zimmî, Kiran adlı zimmîden evinden kıyafetlerini çaldığı iddiası ile davacı olmuş ve çalınan malın iadesine hükmedilmiştir:

²³⁸el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:362.

²³⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2: 363-366.

²⁴⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2: 367.

²⁴¹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2: 370-371.

²⁴²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 2:371, 373.

53/6- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Efrâm'dan Atnas veledi Yorgo nâm zimmî meclis-i şer'î şerîfe Kiran veledi Palo nâm zimmîyi ihzâr idib takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Kiran geldi benim evimden esbâbım aldı hakkım taleb iderim dedikde mezkûr Kiran dahî i'tirâf idüb elli gelenderiş? aldım bir bakreç? aldım bir çuval aldım dedikde edâya hükm olunub havâleye teslîm olunub sebt-i sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Zi'l-ka'de sene 986 (Ocak 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Papa Niko, Niko Dimo, Hopyar Çelebi, Muhammed Çelebi ve gayruhum.

Bu kayıtta davalı Kiran'ın itirafı ile suçu sabit olmuştur. Burada olay her ne kadar hırsızlık kapsamına dahil olsa da sirka, serîka gibi lafızlar kullanılmamıştır. Hırsızlık lafzı açıkça zikredilmediğinde malın iadesine hükmedilebilir ancak had cezası uygulanmaz.²⁴³ Kayıtta da alınan malın iadesine hükmedilmiştir. Farklı dönemleri inceleyen çalışmalara bakılınca Osmanlıda hırsızlık olaylarının genelde ceza davası şeklinde değil adli dava yani malın iadesi davası şeklinde geliştiği görülmektedir. Bu nedenle Osmanlı'da el kesme cezaları nispeten azdır.²⁴⁴ Kayıtta havâleye teslim olunmasından bahsedilmiştir. Muhtemelen havâle, devlet görevlisini işaret etmektedir.

Başka bir hırsızlık kaydında Kiran adlı zimmî kıyafetlerinin çalındığını ve mazınnesinin da Estamo adlı zimmî olduğunu bildirmiştir:

79/7- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i [Rum]Efrâmın'dan Kiran veledi Maira nâm zimmî mahfel-i kazâyâ karye-i mezbûrdan Estamo veledi Niko nâm zimmîyi ihzâr idüb takrîr-i da'vâ eyledi esbâbım sirka olundu idi mezkûr Estamo mazınnem idi ahâliy-i karye ile zikrolunan esbâbım Estamo'nun evinde buldum dedikde mezkûr Estamo inkâr ile cevap virecek kelâmında tenâkuz dahi bulunub ahâliy-i karyeden suâl olundukda onlar dahi zikrolunan esbâbını mezkûr Estamo'nun evinde bulduk bu mizacıdır nice ki kabahati sâdır olmuştur dediklerinde Ca'fer Subaşı talebiyle sicil olundu fî'l-merkûm [fî evâil-i Safer sene 1579 (Mart 1579)].*

Şuhûd [el-hâl]:

²⁴³[İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7:369.

²⁴⁴Recep Çiğdem, "Corporal Punishment (Amputation of a Hand): The Concept of sariqa (Theft) in Theory and in Practice", *Ankara Law Review* 1/4 (2007) 29,41.

es-Sâbikûn [Ca'fer Kâsım, Ahmed Abdullah, Hasan bin Yûsuf el-Muhzır, Veli bin Ali, Kâtibu'l-hurûf].

Estamo adlı zimmi, Kiran'ın kıyafetlerinin çalınması olayında şüpheli durumundadır. Kiran, halkı da yanına alarak Estamo'nun evine gitmiş ve bu evde kayıp eşyalarını bulmuştur. Kiran tek başına gitmek yerine halkı yanına alarak gitmesi Estamo'nun evinin aranmasına karşı koyma ihtimalini bertaraf etmek içindir. Ayrıca halkın mahkemede Estamo'nun mizacının hırsızlık olduğundan bahsetmesi, bu kişinin hırsızlık olayları ile meşhur olduğunu göstermektedir. Davada subaşının da yer alması olayın ciddiyetini göstermektedir. Mahkeme herhangi bir cezaya hükmetmemiştir. Hanefî fıkına göre bu olay hırsızlık olarak nitelendirilemez. Zira, davada hırsızlıkla ilgili şahitler yer almamıştır. Bir kişiye ait olan malların başkasının evinde bulunması hırsızlık cezasını vermek için yeterli değildir. Ancak ta'zîr cezası verilebilir. Muhtemelen ta'zîr cezası için kişi subaşına teslim edilmiştir.

Bölge halkının davaya müdahil olduğu bir başka kayıt olan 164/4'te Mustafa isimli şahıs, iki Çingene'nin öküzünü boğazlayıp yediklerini iddia etmiş ve bölge halkını şahit olarak getirmiştir:

164/4-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen kazâsına tâbi' karye-i Selbigun sâkinlerinden Mustafa bin Eymir nâm kimesne meclis-i şer'i şerîfe hâzır olub takrîr-i da'vâ kılub Cingâne tâifesinden Tato veledi Vasıl ve Novas nâm kıbtîler muvâcehesinde dedi ki mezbûr Cingâneler benim bir öküzümü tâmdan çıkarub boğazlayub yediler ahâl-i karye ile üzerlerine varulub öküzün ba'zı alâmetini bulduk dedikde da'vâsına mutâbık beyyine taleb olunub 'udûl-u müslimînden karye-i mezbûra sâkinlerinden Ömûr bin Seyyid Ali, Kurd bin Bâyezid, İbrâhim bin Yahya, İsâ bin Hacı Ali, Veli bin Muhammed, Ali bin İzzeddin, Sultan bin Sinân, Aydoğdu bin Şah Bâli ve karye-i Dahca'dan Ramazân bin Memi Şah nâm kimesne şehâdet-i şeri'ye idüb mezkûr Cingâneler mezbûr Mustafa'nın öküzünü boğazladıkları yire varub zikr olan öküzün ayaklarını ve etini ve başını, karnı ile bulduk şâhidiz, şehâdet ideriz dediklerinde mezkûrların şehâdetleri ba'de't-tezkiye hayyizi kabulde vâki' olub mâ vaka' bi't-taleb sebt-i sicil olundı [tahrîrân fî evâil-i Rebî'l-evvel sene 988 (Nisan 1580)].

Şuhûd [el-hâl]:

Mustafa Çavuş ibni Hanbel Çelebi, Hüseyin Çelebi bin İshâk, Veli bin Ali, Mehmed bin Hızır, Hatîb Abdurrahman ve ğayruhum.

164/5-*Vech-i tahrîr-i sicil* oldur ki Cingâne taifesinden Tato veledi Vasıl ve Novas nâm kıbtîlerin öküz uğurladıklarına müselmanlar şehâdet idüb bi-hasebi'ş-şer' sâriklikların sâbit olunub Çirmen voyvodası olan Muhammed voyvodaya teslîm olunub mezbûr Cingâne taifesinin zâbiti olan Ahmed bin Hasan nâm kimesne mezbûr Cingâneler'in habsi ve cürm-i cinâyeti serbestdir? kimesne dahl itmez? deyu emr-i şerîf ibrâz idüb mazmûnuyla amel olunub mezbûr Ahmed Beg'e teslîm olmağı sicil olundu [tahrîrân fî evâil-i Rebî'l-evvel sene 988 (Nisan 1580)].

Şuhûd [el-hâl]:

Mezbûrûn [Mustafa Çavuş ibni Hasbi Çelebi, Hüseyin Çelebi bin İshâk, Veli bin Ali, Mehmed bin Hızır, Hatîb Abdurrahman ve ğayruhum].

Bu olayda halktan dokuz kişi delil aramak üzere davacıya yardımcı olmuşlar ve delil olarak kesilen hayvanın ayak ve karnı gibi parçalarını bulmuşlardır. Hayvanın ahırdan alındığı iddia edilmiş ancak bu iddia ispat edilememiştir. Her ne kadar kayıtta *bi-hasebi'ş-şer' sâriklikların sâbit olunub* ifadesi ile hırsızlıklarının sabit olduğu yer olsa da bu olayın Hanefî fikhında yer alan hırsızlık unsurlarını taşıyıp taşımadığı net olarak açıklanmamıştır. Hayvanın nereden çalındığı, kimlerin çaldığı şahitlerle desteklenmediğinden bu olayı hırsızlık olarak nitelemek zordur. O nedenle bu olay ta'zîr olarak nitelendirilebilir. Muhtemelen bu nedenle Çirmen voyvodasına teslim edilmiş ancak buna da Çingene taifesinin zâbiti olan Ahmed isimli görevli elinde emr-i şerîf olduğunu beyan ederek itiraz etmiştir. Mahkeme emr-i şerîfin içeriğini inceledikten sonra itirazı kabul etmiş ve şahısları bu zabite teslim etmiştir. Zabitin '*Cingâneler'in habsi ve cürm-i cinâyeti serbestdir*' ifadesi şüphelileri hapsedme ve para cezasını alma yetkisinin Tımar sahibine ait olduğuna işaret etmektedir. Kanunnâmede serbest tımarın cerimelerinin tımar sahibine ait olduğu belirtilmiştir.²⁴⁵

171/4 no.lu kayıtta davalının itirafı yer almaktadır:

²⁴⁵Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 8:122.

171/4- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen kazâsına tâbi karye-i Karababa'dan Safade binti Bayram Bey nâm hâtun meclis-i şer'î şerîfe hâzıra olub karye-i mezbûrdan Eyne Gâzi nâm kimesneyi meclis-i şer'a ihzâr idüb bi'l-muvâcehe takrîr-i da'vâ kılub babam merhûm vefât etdikde evinin içinde olan muhallefâtını cem' idüb evini pek idüb gitdim evim açmışlar içinden ba'zı esbâbım serîka etmişler merhûm babamın bir kopurunu²⁴⁶ ve bir baltasını ve bir tırpanını ve üç tagarcığını²⁴⁷ mezbûr Eyne Gâzi'de buldum sâirini dahi taleb iderim dedikde mezbûr Eyne Gâzi gıbbu's-suâl cevâb virub mezbûra hâtunun evini açdım koburunu aldım ve ilâ gayrısın almadım dedikde baltasını dahi babası hâli hayâtında bir kimesneye kullanmağa virmiş ondan aldım dediği sicil olundu [tahrîrân fî evâil-i Cemâzi'l-evvvel sene 988 (Haziran 1580)].*

Şuhûd [el-hâl]:

Mehmed bin Hızır, Memi Şah bin Emir, Ali bin Sinân ve gayruhum.

Dava, Safadi isimli kadın ile Eyne Gazi adlı şahıs arasında geçmektedir. Davacı, Eyne adlı şahsı vefat etmiş olan babasının evine girerek bazı eşyalarını çalmakla suçlamıştır. Davalı, evi açtığını ancak tek bir eşya aldığını beyan etmiştir. Diğer bir eşyayı ise merhumun kullanmak üzere verdiği kişiden aldığını belirtmiştir. Evin açılarak malın alınması hırsızlıktır. Ancak had cezasının uygulanabilmesi için malın değerinin 10 dirheme ulaşması gerekir. Bu detay ise kayıta yer almamaktadır.

173/7 no.lu kayıta yer alan hırsızlık davasında davalının ahlaklı birisi olduğuna halkın şahitlik ettiği yazılmıştır:

173/7-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kulaklı sâkinlerinden Sefer bin Abdullah nâm kimesne meclisi-i şer'î şerîfe hâzır olub karye-i mezbûrdan Oruç binti Rüstem nâm hâtun muvâcehesinde takrîr-i da'vâ kılub evim açılub altmış arşun kendir? ipliği? ve ciharşıblık? bizim serîka olundu mazınnem mezbûra Oruç hâtundur dedikde mezbûra Oruç hâtun gıbbu's-suâl inkâr ile cevâb virub karye-i mezbûr halkından suâl olunub karye-i mezbûrdan yiğitbaşı Mustafa bin Abdullah ve Kurd bin Ahmed ve Ramazan bin Durmuş? ve Ahmed bin Muhammed ve karye-i mezbûr imamı ve gayruhum cemî'an edâ-i şehâdet-i şer'îye idüb mezbûra Oruç hâtun

²⁴⁶Bir tür kap. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1087.

²⁴⁷Bir tür torba. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 864.

müstakimdir doğruluğuna şahidleriz şehâdet ideriz mezbûr Oruç hâtunun zarârına cemî'an kefil olduk dedikleri mezbûrların şehâdetleri ile bi't-taleb sebt-i sicil olundu [fî evâsit-i Cemâzi'i'l-ûlâ sene 988 (Haziran 1580)].

Şuhûdü'l-hâl:

İsmâil bin Abdullah, Muslı bin Hüseyin, Ma'den bin Hüseyin ve ğayruhum.

Burada, Sefer adlı şahıs, Oruç adlı kadını hırsızlıkla suçlamıştır. Davalı iddiayı reddedince bölge halkından kadının durumu sorulmuştur. Halk da “*mezbûra Oruç hâtun müstakimdir doğruluğuna şahidleriz şehâdet ideriz*” diyerek davalı lehine şahitlikte bulunmuşlar, bununla yetinmeyip kadının zarar vermesi durumunda o zararı karşılayacaklarına da kefil olmuşlardır.

3.2. CİNAYETLER

3.2.1. Katl

Fıkıh sistematiğinde mala, bedene ve beden parçalarına yönelik işlenen suçlara *cinâyet* denilmiştir. Beden bütünlüğüne yönelik olan öldürme, *cinâye ale'n-nefs* olarak isimlendirilmiştir.²⁴⁸ Hanefîler'e göre katl; katl bi'l-amd, şibhu'l-amd, katl bi'l-hata, mâ ucriye mecre'l-hata ve katl bi's-sebeb olmak üzere beş çeşittir.²⁴⁹

Katl bi'l-amd, kasıtlı öldürme demektir. Öldürmede kastın varlığı kullanılan aletin niteliğine bağlanmıştır. Öldürme eylemi silah veya silah yerine geçen aletlerle gerçekleştirilmişse kasıtlıdır. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre büyük taş ve sopa gibi aletlerle gerçekleştirilen öldürmeler de kasıtlıdır. Kasta benzer demek olan şibhu'l-amd, Ebû Hanîfe'ye göre silah veya silah yerine geçen aletlerden biri olmaksızın Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre normalde öldürme neticesi doğurmayan bir aletle gerçekleştirilen öldürmedir.²⁵⁰

Hata ile öldürmede hata, kasıta ve fiilde olmak üzere iki çeşittir. Avlanma sırasında av yerine bir insanın vurmak kasıta, atılan okun yanlışlıkla bir insana isabet etmesi de fiilde hataya örnektir. Hataya benzer öldürme anlamına gelen mâ ucriye mecre'l-hata ise uyuyan kişinin birinin üzerine düşerek ölümüne sebep olması

²⁴⁸el-Aynî *el-Binâye*, 13:62; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10:203.

²⁴⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:442.

²⁵⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:442-443.

örneğinde olduğu gibi kasıtsız ve irade dışı gerçekleşen öldürmedir. Ölüme sebebiyet vermek ise, yola kazılan bir çukurun başkasının ölümüne sebep olmasında olduğu gibi kasıtlı ve iradeli bir davranışın istenmeyen bir sonuç doğurmasıdır.²⁵¹

Kasıtlı öldürmenin cezası fâilin kısas edilmesidir.²⁵² Kısas için gerekli şartlar, katilin akıllı-ergin olması, maktulün Müslüman veya zimmî olması, katil ve maktul arasında evlatlık veya kölelik bağının olmamasıdır.²⁵³ Fâil, akıllı ve ergin değilse hata ile öldürme sayılır dolayısıyla kısas uygulanmaz. Baba çocuğuna, efendi kölesine karşı kısas edilmez. Zimmîye karşı Müslümanın da kısas edilmesi mümkündür.²⁵⁴ Kasıtlı öldürmede maktulün veliyyü'd-dem denilen yakınlarına, diyet isteme, af ve sulh yetkisi verilmiştir.²⁵⁵

Kasıtlı öldürme dışındaki öldürmelerde asli ceza diyetdir. Diyet, öldürme ve yaralamalara karşılık ödenen bedeldir. Diyet bedeli; 100 deve, 1000 dinar, 10.000 dirhem, 200 sığır, 2000 koyun veya 200 kat elbisedir.²⁵⁶ Hanefiler'e göre Müslüman ve zimmî diyet konusunda eşittir. Kadının diyeti ise erkeğin diyetinin yarısıdır.²⁵⁷

Kasıtlı öldürmede diyeti katil, malından ödemekle yükümlüdür.²⁵⁸ Diğerlerinde diyet sorumlusu katilin âkilesidir. Kişinin âkilesi, bağlı bulunduğu divanda kayıtlı olan kimseler, kabilesi veya meslektaşlarıdır.²⁵⁹ Şibhu'l-amd'in cezası âkilenin ağır diyeti ödemesidir.²⁶⁰ Diyetin ağırlaşması, diyet olarak belirlenen 100 devenin nitelikleri ile alakalıdır.²⁶¹ Katl bi'l-hata, mâ ucriye mecre'l-hata ve katl bi's-sebebtte âkilenin normal diyeti ödemesi gereklidir.²⁶²

²⁵¹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:443.

²⁵²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:442.

²⁵³Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:89.

²⁵⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:444-445.

²⁵⁵el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:442.

²⁵⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:461.

²⁵⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:460-461.

²⁵⁸el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:470.

²⁵⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:406; el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 583.

²⁶⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:443.

²⁶¹Ağırlaştırılmış diyet; 25 binti mehâz (iki yaşına girmiş dişi deve), 25 binti lebûn (üç yaşına girmiş dişi deve), 25 hikka (dört yaşına girmiş dişi deve) ve 25 ceza'a (beş yaşına girmiş dişi deve) devedir. el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:460; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3:48.

²⁶²el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:443.

Öldürme suçunun diğer sonuçları kefâret ve mirastan mahrumiyettir. Kefâret, bir Müslüman köle azad etmek veya iki ay peş peşe oruç tutmaktır.²⁶³ Kasıtlı öldürmede ve ölüme sebebiyet vermede kefâret yoktur. Katl bi's-sebeb dışındaki öldürmelerde katil için mirastan mahrumiyet vardır.²⁶⁴

Kanuni dönemine ait kanunnâmeye göre de adam öldüren kişinin cezası kısastır. Kanunnâmede kısas olunmayanlardan cerime alınması ve maktûlün yakınlarına diyet ödenmesi düzenlenmiştir.²⁶⁵

Sicilde, yargılama sürecinin takip edilebildiği biri fâil-i meçhul iki öldürme olayı vardır. Bu olaylardan biri Şah Bâşa isimli kadının öldürülmesidir. Olayla ilgili kayıtlar aşağıda verilmiştir:

168/8- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen kazâsına tâbi karye-i Ovacık sâkinleri olan Seyfî bin Îsâ ve Arslan bin Îsâ ve Zelhân bin Îsâ ve Emine binti Îsâ nâm kimesneler meclis-i şer'î şerîfe hâzirûn olub karye-i mezbûrdan Kaya bin Îsâ nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i da'vâ kılub biz kiraz devşirmege gitdik kuşluk zamanında geldik vâlidemiz olan Şah Bâşa nâm hâtunı maktûle bulduk mazinnemiz mezbûr Kaya'dır dediklerinde ahâlil-i karye ile dahi da'vânuz var mıdır denildikde ehl-i karye ile da'vamız yokdır dedikleri ahâli-i karye talebiyle sebt-i sicil olundu [tahrîrân fî evâsit-i Rebî'îl-âhir sene 988 (Mayıs 1580)].*

Şuhûdü'l-hâl:

[Kasab bin Îsâ ve Dobcu bin Hasan ve Egerci bin Mustafa ve Köse Ferhâd].

168/9- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki sicil-i bâlâda mestûr olan maktûlenin üzerine varulub görüldükde boğazında urgan alâmeti bulunub mezbûr meyyitenin oğulları Seyfî bin Îsâ Arslan bin Îsâ ve Zelhân bin Îsâ ve Emine binti Îsâ nâm kimesneler takrîr-i da'vâ kılub bizim vâlidemizi mezbûr Kaya boğdı kanını talep ideriz dediklerinde ne sebep ile talep idersiniz denildikde mukaddemen bizim vâlidemiz mezbûr Kaya'dan hâmileyin deyu da'va kılub şikâyeteye gitse gerek idi dili kesilsun deyu boğdı dedikde mezbûr Kaya dahi gıbbu's-suâl cevâb virub maktûle-i mezbûra bana evvel o asla söz söylemedi deyu inkâr idüb karye-i Akbaş'dan Kurd*

²⁶³el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:460.

²⁶⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:442-443.

²⁶⁵Heyd, *Studies in Ottoman Criminal law* 67; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 4:299.

bin İlyas ve kazâ-i Dimetoka'dan Yûsuf bin ...nâm kimesneler şehâdet idüb maktûle-i mezbûrdan nice kerre işidüb dururuz ben Kaya'dan hâmileyin deduguni didiklerinde mezbûr Kaya dahi ikrâr idüb gerçek ben senden hâmileyin didi deyu ikrâr eyledugi sicil olundu [tahrîrân fî evâsit-i Rebî'il-âhir sene 988 (Mayıs 1580)].

Şuhûdü'l-hâl:

Ca'fer Hoca el-İmâm min karye-i Seyfeddin, Yûsuf bin Durmuş min karye-i Dimetoka, Yûsuf bin Bekir min karye-i mezbûra, Kurd bin İlyâs min karye-i Akbaş, Ali bin Sâdi min karye-i Siclî ve ğayruhum.

169/1 Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki sicil-i bâlâda mestûr olan Kaya nâm kimesne-i maktûle-i mezbûrânın oğulları olan Seyfi bin İsâ Arslan bin İsâ ve Zelhân bin İsâ kimesneler meclis-i şer'î şerîfe ihzâr idüb mezbûr Kaya'nın hakkında ne diyeler ahâliyi karyeden suâl iyleyin dediklerinde ğıbbu's-suâl karye-i Ovacık sâkinlerinden Mustafa bin İlyas ve Şahkulu bin Mûsa ve Kurd bin Abdullah ve Şah Zaman bin Mûsa ve Eyman bin İsâ ve mezkûrlardan mâ adâ karye-i Akbaş ahâlisi ve karye-i Kara Dimo ahâlisi edâ-i şehâdet-i şer'îye idüb maktûle-i Şah Bâşa hatûn mezbûr Kaya'dan hâmile olub ve mezbûrayı mezkûr Kaya boğduğuna bizde ilim hâsıl olmuştur ve illâ gözümüz ile görmedik ve'l-hâsıl mezbûr Kaya eyu kimesne değildir eyu dimeziz ne diseler elinden gelur dedikleri bi't-taleb sicil olundu [tahrîrân fî evâsit-i Rebî'il-âhir sene 988 (Mayıs 1580)].

Şuhûdü'l-hâl:

Ali Cerîbaşı ve Ca'fer Hoca ve Yûsuf bin Veli ve Yûsuf bin Mustafa el-İmâm karye-i Surmuşlu? ve Yûsuf bin Durmuş ve Kurt bin İlyas?.

169/2- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki sicil-i bâlâda mestûr olan Kaya nâm kimesne-i maktûle-i mezbûrânın oğulları meclis-i şer'î şerîfe ihzâr idüb bi'l-muvâcehe takrir-i kelâm kılub vâlidemiz olan Şah Bâşa nâm hâtunı biz kiraz devşirmeye gidüb gelub boğazından ip ile boğulmuş bulduk mazinnemiz mezbûr Kaya'dır deyub da 'vâya mübâşeret idüb mâbeynimize muslihûn girub mezbûr Kaya ile husûs-ı mezbûra muteallık da 'vâmızı altı yüz akçeye ıslâh idüb meblâğ-ı merkum mukâbelesinde bir tay ile yond viridi biz kabûl-u kabz [ile] da 'vâmızdan ferâgat etdik

eğer [da 'vâ] idersek 'inde'l-hükkâm mesmû' olunmaya dediklerinde mâ vaka 'a bi't-taleb sicil olundu [tahrîrân fî evâsî-i Rebî'îl-âhir sene 988 (Mayıs 1580)].

Şuhûdü'l-hâl:

Ali Çeribaşı, Ca'fer Hoca el-İmam, Terzi Temur bin Habîb, Ali bin Hacı Ali, Yûsuf bin Abdullah el-Esasci, Eyne bin Habîb, Bayram bin Resûl, Yûsuf bin Mustafa.

Aynı olayla ilgili dört kayıt yer almıştır. Bu kayıtlara göre Şah Bâşa isimli kadının hamile bırakıldığı erkek tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. Şüpheli Kaya adlı erkek önce kadının kendisinden hamile olduğunu inkâr etmiş, daha sonra kabul etmiştir. Farklı köylerden gelen ahali de Kaya adlı şahsın mağdureyi öldürdüğüne kani olduklarını ancak gözleri ile görmediklerini belirtmişlerdir. Hanefî fıkında boğarak öldürme Ebû Hanîfe'ye göre şibhu'l-amd, diğerlerine göre kasıtlı öldürmedir.²⁶⁶ Burada öldürme olayı şahitlerle ispat edilemediğinden şüpheli de itiraf etmediğinden cinayet davası olarak olayın devam etmesi mümkün değildir. Muhtemelen halkın aleyhine şahitlik etmesi dolayısıyla, şüpheli sulha ikna olmuştur. Altı yüz akçe vermeye razı olmuş akçe yerine bir tay ile bir kısrak vermiştir. Bu sulh anlaşması şüphelinin zımnen maktuleyi öldürdüğünü kabul ettiğine işaret etmektedir. Kadın muhtemelen zina veya tecavüz sonucu hamile kalmıştır. Kadın bunu dillendirmeye başlayınca, şüpheli olayı kapatmak için mağdureyi öldürmüştür. Kayıtta bu durum '*dili kesilsun deyu boğdı*' şeklinde ifade edilmiştir.

Sicilde yer alan 153/3 no.lu kayıt fâili meçhul bir cinayetle ilgilidir. Fâili meçhul bir cinayette, cesedin bulunduğu yer dikkate alınır. Eğer birilerine ait bir mülkte bulunmuşsa o mülkün sahibi sorumludur. Cadde, câmi ve çarşı gibi yerlerde işlenen fâil-i meçhullerde sorumluluk devlete aittir. Yerleşim yerine ışıme mesafesi kadar yakınlıkta olan yerleşim yerlerinin sakinleri de fâili meçhul cinayetlerden sorumludurlar. Bölge halkı cinayeti işlemedikleri ve işleyeni de bilmedikleri hususunda yemin etme ve diyet ödeme ile yükümlüdürler. Kasâme denilen bu uygulamada sorumlular Hanefîler'e göre 50 akıllı ve ergin erkektir. Bu elli kişi öldürülenin velisi tarafından seçilir. Eğer sayıları elliye bulmazsa yemin sayısı elliye tamamlanana kadar sorumlulara yemin ettirilir. Yerleşim yerine ışıme mesafesinden

²⁶⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:443.

daha uzak bir mesafede meydana gelen fâili meçhul cinayetlerden kimse sorumlu olmaz.²⁶⁷

Sicilde yer alan bir fâil-i meçhul olayına ilişkin kayıtlar aşağıda verilmiştir:

153/3-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen kazâsına tâbi Küçük Korukca nâm karyenin sığirtmacı olan Nevak veledi Yorgi nâm zimmî karye-i mezbûranın sığırlarını güderken mübârek Zi'l-hiccenin altıncı günü Cumartesi ahşam mezbûr sığirtmaç²⁶⁸ Nevak gelmeyub karye-i mezbûranın sığırları yalnız gelub karye-i mezbûradan ol gece bir öküz dahi gelmeyub sâhibi olan kimesne ertesi öküzü ararken mezkûr sığirtmacın meyyitini bir depede bulub haber virmegin a'yân-ı memleket ile üzerine varılub Sarnıç Deresi? dimekle marûf sahada? gâib olan öküzün başı ve işkembesi ve kanı ve ayakları bulunub dahi üsti yanında öküz başı bulunub yerden bir iki at koşum mikdâr yirde mezkûr sığirtmac meyyitin bir elinde takyâsı? bir elinde kuşağı bıçağıyla kaçarken ardundan kılıç ile ensesinden çalmışlar başı iki barmak mikdârı önüne eğilmiş kalmış zikr olan depenin içine yüzi üzerine yıkılmış bulunub etrafında at izi dahi bulunduğu ahâli-i karye talebiyle sicil olundı tahrîran fî evâil-i Zi'l-hicce min şuhûr sene 987 (Ocak 1580).*

Şuhûdü'l-hâl:

Hasan Çelebi bin İshâk, Mehmed Çelebi bin Hasan Çelebi, Bâkir Mehmed Çelebi bin Mahmûd Bey, Mustafa bin Abdullah er-Râcil, Memi bin Ali el-Müezzîn, Kazanfer bin Abdullah ve ğayruhum.

153/4- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki sicil-i bâlâda mestûr olan sığirtmaç Nevak'ı soyub gövdesinden gayrı yirde yarası olmayub kılıç yarasından katl olunduğı bi't-taleb sicil olundı [tahrîran fî evâil-i Zi'l-hicce min şuhûr sene 987 (Ocak 1580)].*

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Hasan Çelebi bin İshâk, Mehmed Çelebi bin Hasan Çelebi, Bâkir Mehmed Çelebi bin Mahmûd Bey, Mustafa bin Abdullah er-Râcil, Memi bin Ali el-Müezzîn, Kazanfer bin Abdullah ve ğayruhum].

²⁶⁷el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:497-502.

²⁶⁸Sığır çobanı. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 847.

153/5- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki mezkûr sığırtmaç Nevak'ın meyyiti karye-i mezbûrdan irakan olub kohustan*²⁶⁹ *avâz işidilmez yirde olub...yabanda olduğu karye-i mezkûr ahâlisi talebiyle sicil olundu [tahrîran fî evâil-i Zi'l-hicce min şuhûr sene 987 (Ocak 1580).]*

Şuhûdü'l-hâl:

Mezkûrûn [Hasan Çelebi bin İshâk, Mehmed Çelebi bin Hasan Çelebi, Bâkir Mehmed Çelebi bin Mahmûd Bey, Mustafa bin Abdullah er-Râcil, Memi bin Ali el-Müezzîn, Kazanfer bin Abdullah ve ğayruhum].

Bu olayda, öküzün sahibi hayvanını ararken çobanın da cesedini bulmuş ve ilgililere haber vermiş, bunun üzerine devlet görevlileri giderek cesedi incelemişler; mağdurun ensesinden kılıç ile vurularak öldürüldüğünü tespit etmişler. Bu tespit, kasâme uygulaması açısından önemlidir. Çünkü cinayet izi bulunmayan, kendiliğinden ölen kimse için kasâme uygulanmaz.²⁷⁰ Bir sonraki kayıta cesedin *avaz işidilmez bir yerde* bulunduğu bilgisi kaydedilmiştir. Bölge halkının talebiyle kaydedilen bu bilgi, bölge halkının sorumluluğunun olmaması açısından önemlidir. Hanefî mezhebine göre meskûn mahalden ses işitilmez bir uzaklıkta meydana gelen fâili meçhul cinayette kimse sorumlu tutulmaz.²⁷¹ Muhtemelen köy halkı sorumluluktan kurtulmak için bu durumu kaydettirmişlerdir.

Bir varak sonra 155/3 no.lu kayıta fâili meçhul cinayetlerde en yakın karye ehlinin sorumlu olacağı ile ilgili bir fetva yer almaktadır. Bu fetvanın bu olayla ilgisinin olup olmadığı tespit edilememiştir.

3.2.2. Yaralama

Şahsa yönelik suçlardan diğeri *cinâye alâ mâ dûne'n-nefs* olarak nitelendirilen bedenin parçalarına yönelik suçlardır. Bunlar uzvu yok etme, işlevsiz bırakma, baş/şecce ve vücut yaralamaları/cirâh olmak üzere dört çeşittir.²⁷²

Öldürme suçunda olduğu gibi yaralamalarda da kısas ve diyet olmak üzere iki türlü ceza vardır. Kasıtlı eylemler de kısas söz konusu olabilir ancak bu cezanın

²⁶⁹Dağlık yer. Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türki*, 1218.

²⁷⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:499.

²⁷¹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:502.

²⁷²el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 10:408.

uygulanabilmesi için kısas edilecek uzuv ile yaralanan uzuv arasında tam bir eşitlik olması şarttır. Kısasın uygulanmaması durumlarında diyet gereklidir.²⁷³

Vücutta tek bulunan uzuvlarda tam diyet gereklidir. Birden fazla bulunan organların bir kısmı zarar görmesi durumunda zarar gören organ sayısına göre diyet oranı belirlenir. Diyet belirlenmeyen durumlarda hukûmetü'l-adl (bilirkişinin belirleyeceği miktar) ödenir.²⁷⁴

Kanunnâmede kemik ve kan çıkan yaralamalarda fâilden, zengin ise yüz akçe orta halli için elli akçe cerîme alınması hükmü yer almıştır. Bıçak ile yaralamada ise zenginden iki yüz, orta halliden yüz, fakirden ise elli akçe alınacağı belirtilmiştir.²⁷⁵ Bu tür parasal cezalar ta'zîr olarak değerlendirilebilir.

67/4 no.lu kaydın konusu Mevzun isimli bir kadının Ali isimli şahıs tarafından darp edilmesidir. Olayla ilgili kayıtlar aşağıda verilmiştir:

67/4-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Buldin'de sâkine olan Mevzûn binti Memi, Ali bin Ali mahzarında takrîr-i da'vâ idüub dedi ki mezbûr Ali beni Ferhâd Beg'in evine eliyle atub muhkem darb ve kahpe rusbi deyub ateş ile yandırdı dedikde Ali'ye suâl olundukda inkâr ile cevâb virub yemîn teklif olıcak nukûl idüub değnekle atıvırdım deyu i'tirâf idüub bi't-taleb sicil olundu tahrîran fî evâil-i Zi'l-hicce sene 986 (Ocak 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Hüseyin Çelebi, Sâdık Halîfe, İyâs, Veli el-Muhzır.

67/6-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Ali bin Ali'nin Mevzûn hâtunı darb idüub yeminden nukûl idüub ikrâr eyleyub sicil olunub Mirzâ voyvodaya teslîm olundu tahrîrân fî evâhir-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

²⁷³el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:449-450, 470.

²⁷⁴Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:105-106.

²⁷⁵*Ve eğer bir kimesneden kemük ve kan çıksa, cerraha muhtac olsa, baş yarsa, gâni olub bin akçeye malik olursa, yüz akçe cürm alına; vasatü'l-hal olursa elli akçe cürm alına; fakir olursa otuz akçe cerime alına. Eğer bir kimesne bir kimesneyi bıçağ ile ursa mecrûh etse, gâni olub bin akçeye mâlik olsa, iki yüz akçe, vasat'ül-hâl olursa yüz akçe, fakir'ül-hal olursa elli akçe cerime alına. Akgündüz, Kanunnâmeler, 8:113.*

es-Sâbikûn [Hüseyin Çelebi, Sâdık Halîfe, İyâs, Veli el-Muhzır].

67/7-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Mevzûn nâm hâtun meclis-i şer'î şerîfe hâzıra olub karye-i Buldın ahâlisi ile olan da'vâ ve husûmetimden ferâgat eyledim diyecek bi't-taleb sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Hüseyin Çelebi, Sâdık Halîfe, İyâs, Veli el-Muhzır].

Davacı Mevzune, Ali isimli şahsın kendisini alıkoyduğunu darp edip yaraladığını ve hakaret ettiğini iddia etmiştir. Davalı Ali, önce bu iddiaları inkâr etse de yemin teklifi üzerine yeminden kaçınmış ve devamında suçunu itiraf etmiştir. Suçu, itirafı ile sabit olan davalı Ali, Mirza adlı voyvodaya teslim edilmiştir. Kayıтта ceza ile alakalı bir hüküm yer almamıştır. Muhtemelen cezalandırılmak üzere voyvodaya teslim edilmiştir. Ancak sanığın nasıl cezalandırıldığıyla ilgili bir bilgi sicilde yer almamaktadır.

Olayla ilgili son kayıтта davacı Mevzun'un bölge halkı ile davasının olmadığı tescil edilmiştir. Zira, fâili meçhul olaylarda karye halkı sorumlu olmaktadır. Burada fâil belli olduğundan, karye halkının sorumluluğu kaldırılmıştır.

14/7 no.lu kayıтта Dîmo isimli zimmînin Hızır bin Nasuh adlı şahsa yaralama suçu ile açtığı dava yer almıştır.

14/7-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kâdi sâkinlerinden Dîmo veledi Vice? hâzır olub Hızır bin Nasûh beni mecrûh idûb başımı yardı diyecek mezbûr Nasûh'dan suâl olundukda ben darb etdim deyu ikrâr eyleyub mezbûr Dîmo talebiyle sicil olundu tahrîran fî evâsî-i Recebi'l-muracceb sene 986 (Eylül 1578).

Şuhûdü'l-hâl:

Sâdık Halîfe, Mustafa bin Elanoz, Hasan Hacı, Hasan el-İmâm.

66/3 no.lu kayıтта Elyo isimli zimmî çoban, koyunların kethüdası olan İbrahim'den *beni darb-ı şedîdle darb etdi başım yarıb mecrûh eyledi* diyerek davacı olmuştur.

66/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Âlemşah çobanlarından Elyo veledi Korolo nâm zimmî meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub takrîr-i da'vâ idûb koyunların kethüdası

olan İbrâhim nâm kimesne beni darb-ı şedîdle darb idüb başım yarub mecrûh eyledi dedikde ikrârı bi't-taleb sicil olundı tahrîrân fî evâsit-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Hüseyin Çelebi İshâk, Mehmed Beg Hüseyin, Piyâle Beg Abdullah, Koçak Yûsufhân, Kâtib.

Yukarıda yer alan her iki kayıta başın yarılması yer almaktadır. Davalılar iddiayı kabul etmişlerdir. Başın yarılması/mûdiha²⁷⁶ durumunda kısas, bunun dışında ise diyet gerektirmektedir.²⁷⁷ Kayıtlarda kısas veya diyetle ilgili bir hüküm yer almamıştır.

3.3.TA'ZÎR

Ta'zîr, tedib olarak tanımlanmıştır.²⁷⁸ Uyarı, kınama, hapis, sopa, dövme²⁷⁹ ve para cezası²⁸⁰ ta'zîr kapsamındaki cezalardır. Bununla birlikte ta'zîr kapsamında sürgün, öldürme, el kesme gibi daha ağır cezaların da uygulanması mümkündür.²⁸¹

Sicilde, hakkında şer'î bir düzenleme bulunmayan ve ta'zîr kapsamında değerlendirilebilecek olaylar da vardır. Bu olaylardan birisi bir imamın evinin yakılması ile ilgilidir. Olayla ilgili kayıtlar şöyledir:

69/10-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Köse Evhadlu imâmının evi ihrâk olub meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub ehl-i karye mahzarlarında dedi ki ehl-i karye ile da'vâ ve nizâ'im yokdur dedikde bi't-taleb sebt-i sicil olundı tahrîran fî evâil-i Muharremi'l-harâm sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Mirzâ Çelebi Sinân, Muhzır Hasan Yûsuf, Kâtibu'l-hurûf, Estoyo Yuvan, Kara Yorgi Kethüda ve ğayruhum].

²⁷⁶Kafa kemiğinin ortaya çıktığı yaralama türüdür. el-Kâsânî *Bedâ'i'u's-sanâ'i'* 10:408.

²⁷⁷Molla Hüsrev, *Dürer*, 2:105.

²⁷⁸İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5:345.

²⁷⁹el-Kâsânî *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 9:244; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5:345.

²⁸⁰İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5:345.

²⁸¹Midilli, Muharrem . "Hanefî Geleneğinden Klasik Osmanlı Kanunlarına Had-Kisas Dışı Ağır Ceza Formülü". *Darulfunun İlahiyat* 30 / 1 (Temmuz 2019): 28.

70/1- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Köse Evhadlu imâmı karye-i mezbûrdan Ayni binti Hamza hâtunı meclis-i şer'e ihzâr idüb takrir-i da'vâ idüb evim yandı mezkûra Ayni mazınnemdir dedikde mezkûra Ayni inkâr ile cevap viricek yemîn teklîf olunub yemîn etdikde bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîran fî evâil-i Muharremi'l-haram sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Mirza Çelebi Sinân, Muhzır Veli Ali, Hasan bin Yûsuf el-Muhzır ve ğayruhum.

70/2- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Köse Evhadlu'dan Aynî binti Hamza'dan kefil bi'n-nefs taleb olundukda karye-i mezbûrdan Osman bin İlyâs kefil olub hîn-i ihzâra iltizâm etdugi bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîran fî evâil-i Muharremi'l-haram sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Mirza Çelebi Sinân, Muhzır Veli Ali, Hasan bin Yûsuf el-Muhzır ve ğayruhum].

71/1- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Köse Evhadlu imâmının evi yanub ehl-i karyeye suâl olundukda inkâr eylediklerinde karye-i mezbûrdan Kirme ve İsmâil ve Pervâne Abdullah ve Mustafa Başe ve Osman nâm kimesneleri ve karye-i mezbûra keferesinden Niko kethüda nâm zimmî habse teslîm olunduğı bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîran fî evâil-i Muharremi'l-harâm sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Sâdık Sefer, Piyâle Beg Abdullah, Hüseyin Çelebi İshâk, Sinân bin Abdullah.

Yukarıda yer verilen kayıtlara göre Köse Evhadlu imamının evi yakılmıştır. İlk kayıta imam mahkemeye gelerek karye halkından davacı olmadığını beyan etmiş, dördüncü kayıta karye halkı yeniden sorguya çekilmiş, onlar da olayı inkâr etmişlerdir. Mağdur, Ayni adlı bir kadını şüphelendiği için mahkemeye getirmiş ancak kadın inkâr etmiştir. Kadın inkâr etse de kadından gerektiğinde mahkemeye getirmek üzere kefil bi'n-nefs talep edilmiştir. Daha sonra karye halkından Müslüman ve gayrimüslim bazı kişiler hapsedilmişlerdir. Şüphelilerin hapse gönderilmesi emniyet tedbiri olup kaçmalarına karşı alınan bir tedbirdir. Kadından

kefil talep edilmesi de aynı amaca matuftur. Muhtemelen kadının kaçma ihtimali zayıf olduğundan kefalet ile yetinilmiştir.

Evi yakanın kim olduğu kayıtlardan takip edilememektedir. Kayıtlarda görüldüğü üzere olaydan öncelikle bölge halkı sorumlu tutulmuştur. Bölge halkının olaydan sorumlu tutulması sicilde yer alan hırsızlık, eşkıyalık ve alıkoyma gibi olaylarla ilgili kayıtlarda da görülmektedir. Fâili belli olmayan hırsızlık suçlarında bölge halkının sorumluluğuna yönelik düzenlemeler Kanûni ve III. Murad dönemi umûmi kanunnâmelerinde yer almıştır.²⁸² Bu düzenlemelere göre hırsızlık olayında fâil bulunamazsa olaya yakın yerdeki yerleşim yerinin sâkinleri çalınan malı tazmin etmekle yükümlüdürler. Daha sonraki dönemlerde çıkan kanunnâmelerde, itlâf olayları için de benzer düzenlemeler yapılmıştır. Kollektif sorumluluk kapsamında değerlendirilen bu durum İslam ceza hukukundaki fâil-i meçhul cinâyetlerde başvuru kasâme uygulamasına dayandırılmıştır.²⁸³ Kayıtlarda yer alan bu olayda fâilin tespit edilememesi durumunda, kanunnâme uyarınca köy halkı tazminle yükümlü tutulabilir.

Osmanlı hukukuna göre kundaklama olayı tazmin yanında cezayı da müstelzimdir. Bu tür olaylar sa'y bi'l-fesad kavramı bağlamında idam dahil ağır cezalara konu olabilmektedir. Osmanlı kanunnâmelerinde mala yönelik bazı fiillerin cezalandırılması ile ilgili düzenlemeler yer almıştır.²⁸⁴ Yavuz Sultan Selim²⁸⁵ ve Kanuni Sultan Süleyman²⁸⁶ dönemi kanunnâmelerine göre kasten ot tutuşturup Müslümanların malları ve kıyafetlerini yaktığı kesinleşen kişi idam edilir.

Sicilde yer alan diğer bir olay da sahte belge vermekle alakalıdır. Olayla ilgili kayıtlar aşağıdadır:

143/3- *Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Beyibeyâhiden Armağan nâm ve Kulaklu'dan Dede ve Kulaklu'dan Abdi nâm müsellemler meclis-i şer'a hâzirûn olub çeribaşı Emirşah mahzarında dediler ki bize tezvîr ve telbîs tezkire virub Abdi'den*

²⁸²Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 4:302, 8:114

²⁸³Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Fâili Bilinmeyen İtlâf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 7-12.

²⁸⁴Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 240.

²⁸⁵Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3:428, 6:470.

²⁸⁶Heyd, *Studies in Ottoman Criminal law*, 81, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 6:470.

beş yüz akçe aldı ibrâz eyledikde mezbûra sen mi virdin deyu suâl olundukda bu tezkîreleri ben virdim müsellemlere dedikde bi't-taleb kayd-ı sicil olundu tahrîrân fî evâhir-i Ramazân sene 987 (Kasım 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Haci Hüseyin, Ahmed bin Abdullah, Yûsuf bin Abdurrahman, Mîrî bin Sinân, Mehmed Çelebi Mûsa.

143/4- *Oldur ki mezkûr Emirşah'a suâl olunub Abdi'den ne mikdar akçe aldın denildikde beş yüz akçe aldım dedi ve Dede'den yüz kırk ve Armağan'dan dörd yüz otuz dedikde sicil olundu fî'l-merkûm [fî evâhir-i Ramazân sene 987/Kasım 1579].*

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Haci Hüseyin, Ahmed bin Abdullah, Yûsuf bin Abdurrahman, Mîrî bin Sinân, Mehmed Çelebi Mûsa].

Bu kayıtlara göre, Abdi, Dede ve Armağan isimli müsellemler çeribaşı olan Emirşah isimli şahsı sahte tezkire vermekle itham etmişlerdir. Emirşah konuyla ilgili sorguya çekilmiş, tezkireleri kendisinin verdiğini kabul etmiştir. Ancak tezkirelerin sahte olduğuyla alakalı hiçbir şey söylememiştir. Konuyla ilgili sicilde başka bir kayıta bulunmadığından, tezkirelerin sahteliği iddiadan öteye geçememiştir.

Şayet tezkirelerin sahte olduğu kanıtlanmış olsaydı, davalı cezalandırılmış olurdu. Kanunnâmelere göre sahte belge düzenlemenin cezası ta'zîr olup “*muhkem hakkından gelme*” şeklinde ifade edilmiştir, alışkanlık haline getirenler için ise ta'zîr olarak el kesme cezası öngörülmüştür:

“Ve dahi yalan şahâdet ve tezvir hüccet verenin ve anun ile amel edenin muhkem hakkından geleler. Ve şâhid-i zûrî ta'zir edüb teşhir edeler. Ve telbis ve tezvirî zâhir olanın muhkem hakkından geleler. Dâim âdet etse, elin keseler ve illâ âdeti değil ise, muhkem hakkından geleler.”²⁸⁷

²⁸⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 4:303.

3.4.GASP VE İTLÂF

3.4.1. Gasp

Gasp, sözlükte *bir şeyi haksız olarak (zulüm) almak* anlamına gelir.²⁸⁸ Terim olarak “mütekavvim ve muhterem bir malı sahibinin izni olmaksızın zilyetliğini izale etmek suretiyle almak”²⁸⁹ demektir. Tanımdan dan anlaşılacağı üzere gasbın söz konusu olabilmesi için malın mütekavvim olması ve sahibinden izinsiz alınması gereklidir. Şarap gibi mütekavvim olmayan mallarda gasp söz konusu olmadığı gibi mubah mallarda da gasp söz konusu olmaz.²⁹⁰

Gaspın hükmü, gasp edilen malın aslı duruyorsa sahibine iade edilmesidir.²⁹¹ Malda gâsıp tarafından bir değişiklik yapılması,²⁹² malda ciddi bir eksilme olması,²⁹³ malın gâsıp tarafından tüketilmesi, itlâf edilmesi ve kullanılamaz hale gelmesi durumlarında²⁹⁴ da malın tazmini gereklidir. Gasp edilen malın tazmini, mislî bir mal ise misliyle, mislî değilse gasp günündeki kıymeti ile ödenir.²⁹⁵ Malda meydana gelen artışlar da iade edilir, şayet bu artışlar tüketilmişse gasp edenin kusuru yoksa tazmin edilmez.²⁹⁶ Gasptan dolayı maldan elde edilemeyen menfaatlerin tazmini ise ancak vakıf, yetim malları ve kira için hazır bulunan mal için söz konusudur.²⁹⁷

Sicilde malı zorla ve izinsiz alma, gibi olayların yer aldığı kayıtlar mevcuttur. Bu olaylardan bazıları gasp olarak nitelendirilmiştir. Gasp olarak nitelendirilen olaylarda gaspa keçi, inek, tarla ve değirmen gibi mallar konu olmuştur. Bu kayıtlarda gasbın sonucu açık bir şekilde yer almamıştır. Gasp olarak isimlendirilmese de malı zorla alma ile ilgili davalarda iade hükmü verilmiştir.

46/7 ve 47/1 no.lu kayıtlarda yer alan Karabağ halkının keçilerinin zimmî bir şahıs tarafından alınması olayı mahkemeye taşınmıştır. Kayıtların birinde olay davacı

²⁸⁸İbnü'l- Manzûr, *Lisânü 'l- 'Arab*, “ğsb”, 1:648

²⁸⁹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:296; İbnü'l-Hümâm, *Fethu 'l-kadîr* 9:316.

²⁹⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4/304-305; Molla Hüsrev *Dürer*, 2:262.

²⁹¹el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4:296

²⁹² el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4: 299.

²⁹³ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4: 298.

²⁹⁴el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4: 297.

²⁹⁵ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4: 296.

²⁹⁶el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4: 303; Molla Hüsrev *Dürer*, 2:267.

²⁹⁷İbnü'l-Hümâm, *Fethu 'l-kadîr*, 9:357

tarafından gasp olarak nitelendirilmiştir. Diğerinde sadece keçilerin alındığı belirtilmiştir:

46/7- *Vechi tahrîr-i sicil oldur ki Karabağ subaşı olan Hacı Hüseyin meclis-i şer'î şerîfe İlya veledi Estiyan nâm zimmîyi ihzâr idüb takrîr-i da'vâ idüb mezkûr İlya bizim reâyadan yirmi keçi aldı gasb ile dedikde mezkûr İlya dahi i'tirâf etdikde bi't-taleb sicil olundı tahrîrân fî evâsit-i Şevvâli'l-mükerrem sene 986 (Aralık 1578).*

Şuhûdü'l-hâl:

Mezkûrûn [Emirza Sinân, Kiro Kosta, Veli Ali, Kâtibu'l-hurûf].

47/1- *Vechi tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen voyvodası meclis-i şer'î şerîfe İlya veledi Estiyan nâm zimmîyi ihzâr idüb mezkûr İlya Karabağ'ın koyunlarını basub yirmi beş keçi almış dedikde mezkûr İlya dahi i'tirâf etdikde fî evâsit-i Şevvâli'l-mükerrem sene 986 (Aralık 1578).*

Şuhûdü'l-hâl:

Mezkûrûn [Emirza Sinân, Kiro Kosta, Veli Ali, Kâtibu'l-hurûf].

Aktarılan kayıtlara göre İlya isimli zimmî Karabağ halkına ait koyunları izinsiz almıştır. İlya, ilk kayıтта subaşı olan Hacı Hüseyin, ikinci kayıтта voyvoda tarafından dava edilmiştir. İlkinde yirmi, ikincisinde yirmi beş koyun alındığı ileri sürülmüştür. İlya'nın, başkalarına ait keçileri izinsiz alması hırsızlık değil gasp olarak nitelendirilmiştir. Davanın hükmü kayıtlarda yer almamıştır.

128/5 no.lu kayıтта zimmî bir şahıstan zorla alınan paranın, mahkeme tarafından iadesine hükmedilmiştir. Kayıt aşağıdadır:

128/5-*Vechi tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Karabağ'dan Apostol veledi Minho nâm zimmî mahfel-i kazâya hâzır olub karye-i mezbûr zâbiti olan Hacı Hüseyin mahzârında takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Hüseyin bilâ sebep cerîme deyu altmış akçemi aldı dedikte ol dahi i'tirâf itdü Sinân Beg'e vireceğim diyecek edâya hükm olunub bi't-taleb kaydı sicil olundı tahrîrân fî evâhiri Rebî'l-evvel 987 (Mayıs 1579).*

Şuhûdü'l-hâl:

Papa Dimitri, Kara Kosta, Sari Kethüda, Kosta ve Yorgi, Mehmed Çelebi Ahmed.

Kayda göre, Hacı Hüseyin isimli memur Apostol isimli zimmîden herhangi bir sebep olmaksızın cerime adı altında vergi almıştır. Bu verginin haksız yere alındığı mahkemede davalının ikrarı ile sabit olmuştur. Davalı, aldığı parayı Sinan Bey'e vermek üzere aldığını söylese de mahkeme kabul etmemiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından bedelin ödenmesine hükmedilmiştir.

93/4 ve 93/5 no.lu kayıtlarda değirmen gasbından söz edilmektedir.

Vech-i tahrîr oldur ki nefis-i Köprü'den Durmuş meclis-i şer'a hâzır olub vâlidemden intikâl iden Elvân Deresi'nde bir değirmen? hâlen Mustafa Korci elindedir taleb iderim elimde emrim ve fetvam vardır diyecek mezbûr Mustafa Beg'e suâl olundukda ~~on beş yıldan~~²⁹⁸ otuz yıldan ziyâdedir dedikde Durmuşa suâl olundukda on beş yıldan ziyade olan kaziyeyeye emri şerîf olmasa istimâ' olunmaya dedikde bi't-taleb kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâil-i Rebûi'l-evvel sene 987 (Nisan 1579)

Şuhûd [el-hâl]:

es-Sâbikûn [Hasan Yûsuf, Durmuş, Mehmed Ahmed ve ğayruhum].

Bu kaydın hemen altında bu meseleye dair aşağıdaki ferman bulunmaktadır:

Kıdvat'ıl kudâti ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Köprü ve Çirmen kadıları zîde fazlûhumâ tevki'i ref'i hümayun vâsıl olıcak mâlum olaki dârende-i fermân-ı hümayun Durmuş nâm kimesne dergâh-ı muallâma gelüb arz-ü hâl idüb vâlidem Muhibbe? nâm hâtunun babasından intikâl iden kazây-ı Çirmen'e tâbi Elvân Deresin'de vâki' mülk değirmenini Köprü kazâsından Ferhâd nâm kimesne gasben alub ol dahi âher kimesneye hilâfî şer'i şerîf bey' idüb hâliyen vâlidem Muhibbe nâm hâtun fevt olub emlâki bana intikâl eylemeğin zikr olunan değirmeni hâliyen ziyedi elinden şer' ile [taleb] iderim bu babda elimde fetvâ-i şerîfe vardır deyu bildirmeğin buyurdum ki hükmü şerîfim vardıkda hüsaması berâber itdirüb bu kaziyeye mukaddeman bir def'a şer'le görölüb fasl olunmayıp ve üzerinden bilâ 'uzri şer'i on beş yıl murûr etmiş değil ise ber müceb-i emr-i şerîfim olan vechile hak üzere teftiş

²⁹⁸Kayıtta da üzeri çizilmiştir.

idüb elinde olan fetvâ-i şerîfe nazar idüb göresiz fi'l-vâki' kaziyye arz olunduğu gibi ise şer' ile âmil olub fetvâ-i şerîf muktezâsınca ba'de's-sübût şer'îyle müteveccih olan değirmeni hükm idüb aliverib inâd ve muhâlefet itdirmeyesiz bu bâbda dikkat ve ihtimâm idüb medârı kapuma şikâyet itdirmeyesiz.

*Be makâm-ı Kostantiniyye tahrîran fî evâil-i rebî' sene 987 (Mayıs 1579).*²⁹⁹

İlk kayıta, Durmuş isimli bir şahsın annesinden kalan değirmen annesi hayattayken gasp edildiği bilgisi vardır. Davacı elinde davasına dair emri şerif ve fetvanın bulunduğunu belirtmiştir. Ferman, defterde yer almış ancak fetvaya rastlanmamıştır. Fermanan anlaşıldığına göre söz konusu değirmen Durmuş'un annesi hayattayken gasp edilmiştir. Gasp eden Ferhat isimli şahıstır. Dava zilyet olan Mustafa'ya karşı açılmıştır. Davalı Mustafa'nın iddiasına göre otuz yıldan fazla olmuştur. Durmuş ise 15 yıldan fazla olan davalarda ferman bulunmadığı takdirde dinlenmeyeceği ancak ferman bulunduğu takdirde davanın dinleneceğini ifade etmiştir. Fermanda özü şer'î bulunmadığı takdirde 15 yıl zamanaşımına uğramış davanın dinlenilmeyeceği ifade edilmiştir. Davacının bir özü şer'iden bahsettiğine dair kayıta herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Fermanda Durmuş'un iddiasının araştırılması, şayet doğru ise değirmenin alınarak kendisine verilmesi emredilmiştir. Dava konusu olay üzerinden 15 yıllık zamanaşımı geçtiğine göre muhtemelen dava reddedilmiştir. Bu olayda fetva ve ferman davacının lehine bir işlev görmemiştir.

Osmanlıda fetvalar hukuki görüş niteliğindedir. Ancak içeriğinin mahkeme tarafından araştırılması gerekir. Fetvanın içeriği dava ile uyumlu ise mahkeme fetva yönünde karar verir. Aksi halde mahkeme fetvayı dikkate almaz. Hâkimin bilgi alma veya istişare amacıyla aldığı fetva bağlayıcı olmasa da çoğunlukla dikkate alınmıştır.³⁰⁰ Tarafların mahkemeye, iddialarını ispatlamak üzere aldıkları fetvaların da delil değeri ile ilgili herhangi bir düzenlemeye rastlanmamıştır. Ancak şer'îyye

²⁹⁹Uğurlu, 16. yüzyıl Sonunda Merkez Taşra İlişkilerinde Çirmen Örneği, 81.

³⁰⁰Mehmet Koç, "Yürürlük (Mahkeme Kararları) Örneklerinden Hareketle Osmanlı Ceza Hukukundaki Fetva-Kazâ İlişkisine Bakış", *Journal Of Islamic Law Studies* 30 (2017) 121.

sicilleri üzerinde yapılan çalışmalarda fetvaların kadılar tarafından dikkate alındığı belirlenmiştir.³⁰¹

3.4.2. İtlâf

Sözlükte helâk ve heder anlamlarına gelen telef sözcüğünden türemiş olan itlâf, *telef etmek* anlamına gelir.³⁰² İtlâf, mala karşı işlenen haksız fiillerden olup “*bir şeyin kendisinden faydalanılamaz duruma getirilmesidir.*”³⁰³ İtlâf ile zarar meydana gelir ve bunun “zarar verme ve zarar görme yoktur”³⁰⁴ hadisi gereği tazmin edilmesi gereklidir.³⁰⁵ İtlâf edilen malın mütekavvim olması gerekir. Tazmin, misli mallarda misli ile, misli olmayan mallarda ise değeriyle olur.³⁰⁶

Sicilde yer alan itlâf olaylarının çoğunluğu hayvanların itlâf edilmesi veya hayvanların verdiği zararlar ilgilidir. Mahkeme bu durumlarda tazminata hükmetmiştir.

İtlâf ile ilgili ele alınacak ilk örnek 149/1 no.lu kayıttır:

149/1-*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Karaağaç’dan Ali Bey meclis-i şer’a hâzır olub karye-i mezbûrdan sığırtmaç Memi bin Muhammed mahzarında takrîr-i da’vâ idüb mezkûr Memi bir inek ve bir danamı zâyî’ etdi dedikde suâl olunub ol dahi ol gün gütdüm? iyiydi amma bilmem nice oldu dedikde ikrârı ile tazmîn lâzım gelub Ali Bey talebiyle kayd-ı sicil olundı tahrîran fî evâhir-i Şevvâl sene 987 (Aralık 1579).*

Şuhûdü’l-hâl:

Veli bin Ali, Mehmed bin Hüseyin, Mûsa bin Hüseyin, Kâtibu’l-hurûf.

149/2-*Oldur ki zikr olunan ineğin tanesiyle üç yüz akçe değer etdigune Sadık Hoca ve Musa bin Şâhin nâm müselmanlar şehâdet idüb kayd-ı sicil olundı fî’l-merkûm [evâhir-i Şevvâl sene 987 (Aralık 1579)].*

³⁰¹Nasi Aslan, “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”, *Dinî Araştırmalar* 1/4 (1999), 90-93.

³⁰²İbnü’l- Manzûr, *Lisânü’l- ‘Arab*, 9:18.

³⁰³el-Kâsânî, *Bedâ’i ‘u ‘s-sanâ’i*, 10:62

³⁰⁴Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askâlânî, *Bulûğu’l-mer’am min edilleti’l-ahkâm*, (Riyad: Dârü’l-Felak, 2003) 274.

³⁰⁵el-Kâsânî, *Bedâ’i ‘u ‘s-sanâ’i*, 10:62.

³⁰⁶el-Kâsânî, *Bedâ’i ‘u ‘s-sanâ’i*, 10:73.

Şuhûdü 'l-hâl:

Veli bin Ali, Mehmed bin Hüseyin, Kâtibu 'l-hurûf.

Bu kayda göre hayvanı telef olan Ali Bey, Memi adlı kişiye dava açmıştır. Sığırtaç olarak nitelendirilen Memi isimli şahıs, sığır çobanıdır. Davalı sığırtaç burada emanetçi konumundadır. Bu durumda tazminden sorumlu tutulabilmesi için kusurlu olması gereklidir.³⁰⁷ Kayıta davalının kusuru ile ilgili bilgi verilmemiştir. Memi her ne kadar olayla ilgisi olmadığını ifade etse de zarardan sorumlu tutulmuş ve mahkeme tarafından tazminata mahkûm edilmiştir. Tazmin bedelinin ne kadar olduğu bir sonraki kayıta tespit edilmiştir. İki bilirkişi hayvanların bedelinin üç yüz akçe olduğunu belirtmişlerdir. Muhtemelen davalı bu bedeli ödemiştir.

Başka bir kayıta yine bir sığırtaç olan Mustafa isimli şahıstan Mevzune isimli kadın davacı olmuştur.

72/1-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Buldi'den Mevzûne binti Memi nâm hâtun meclis-i şer'i şerîf-i münîfeye hâzıra olub karye-i mezbûrda sığırtaç olan Mustafa mahzarında takrîr-i da'vâ idüb mezkûr Mustafa ile sığırım koşdım idi hâlen sığırım zâyî' oldı taleb iderim dedikde mezkûr Mustafa dahi bana karye-i mezbûrdan Ferhâd Beg ve Hüseyin ve küçük Hüseyin ve Hüsâm ve kayını ve Süleyman ve Hoca nâm kimesneler mezkûr sığırı kov alma dediler ben de kovdum almadım dedikde bi't-taleb kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâil-i Muharrem sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü 'l-hâl:

Sinân Beg Abdullah, Muhammed el-İmâm, Sâdık Hoca Sefer, Kâtibu 'l-hurûf.

72/2- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Buldi'den mezkûr Mustafa'nın havâleye? teslim olundığı bi't-taleb kayd-ı sicil olundı tahrîrân fî evâil-i Muharrem sene 987 (Şubat 1579).

Şuhûdü 'l-hâl:

Mezkûrûn [Sinân Beg Abdullah, Muhammed el-İmâm, Sâdık Hoca Sefer, Kâtibu 'l-hurûf].

³⁰⁷Molla Hüsrev Dürer, 2:235,245.

Bu kayıtlara göre Mevzune isimli kadının sığırı Mustafa isimli şahıstayken telef olmuştur. Davalı olan sığırtmaç, sığırları bazı şahısların yönlendirmesi üzerine almadığını iddia etmiştir. Davacı ve davalının iddiaları ile ilgili bir delil yoktur. Sonraki kayıta Mustafa'nın havâleye teslim edilmiş olması hakkında tazmin kararı verildiğini göstermektedir. Davanın bu haliyle tazmin kararı verilmiş olması, davalının kusurlu olmadığı yönündeki iddiasını ispatlayamadığını veya yukarıdaki davada da olduğu gibi herhangi bir kusuru olmaksızın da sorumlu tutulmuş olduğunu göstermektedir. Her iki olay da bir arada değerlendirildiğinde sığırtmaç denilen çobanların bakmakla yükümlü oldukları hayvanlara gelen zarardan sorumlu tutuldukları anlaşılmaktadır. Sığırtmacın kusuru olup olmamasına bakılmaksızın sorumlu olması, İmam Yusuf ve İmam Muhammed'in ecir-i müşterek hakkındaki görüşleri ile uyumludur.³⁰⁸ Onlara göre ecir-i müşterek mücbir bir sebep olmadıkça mala gelen zarardan sorumludur. Çobanlık fıkıh kitaplarında genellikle ecir-i has olarak nitelendirilse de bu kayıtlarda geçen sığırtmaç genele iş yapan ecir-i müşterek olarak değerlendirilebilir. Çünkü aynı çoban birden fazla şahısla anlaşıp hayvanların bakımını üstlenebilmektedir.

61/3 ve 162/7 no.lu kayıtlarda inekleri izinsiz boğazlanan şahıslar faillerden davacı olmuşlardır. Kayıtlar şöyledir:

61/3-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Kovanlı'dan Tabkadın? binti Saltık meclis-i şer'î şerîfe hâzıra olub karye-i mezbûrdan Mahmûd bin Abdullah nâm kimesne mahzarında takrîr-i da'vâ idüben mezkûr Mahmûd benim seksen beş akçelik tosunumu bilâ icâzet boğazladı hakkım aliverin dedikde ol dahi i'tirâf etdikde edâya hükm olunub bi't-taleb sicil olundu tahrîran fî evâsıt-i Zi'l-hicce sene 986 (Şubat 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

es-Sâbikûn [Hasan bin Hoca Ali, Veli bin Abdullah, Mehmed Çelebi Mûsa, Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum].

162/7-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki Çirmen kazâsına tâbî karye-i Kocaş cemâ'atinden Ali bin Tursun nâm kimesne meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub Mustafa bin Emirili? nâm ve Kubâd bin İsâ nâm kimesneler muvâcehesinde takrîr-i da'vâ kılub

³⁰⁸ el-Merginânî, *el-Hidâye*, 3:242.

mezbûrân Mustafa ile Kubâd [ineğimi] gasben aldılar katl etdiler hakkım talep iderim dedikde mezbûrân Mustafa ile Kubâd gıbbu's-suâl cevâb virub merkûm Ali'nin ineği tarlamuza? girub hatâen vurduk öldürdük dediklerinden mezbûrânın ikrârları sebebiyle bahâsı hükm olunub mezbûr Ali dahi inek bahâsını iki yüz akçeye sulh idüb meblağ-ı merkûmi mezbûrân Mustafa ve Kubâd yedinden bî-kusûr aldım kabz etdim dedi? mezbûrân Mustafa ile Kubâd ile min ba'd da 'vâm ve nizâ'ım yoktur eger idersem 'inde'l-hükkâm mesmû' olunmasın dedigi sicil olundu[tahrîrân fî evâhir-i şehri Saferi'l-musaffer sene 988(Nisan 1580)].

Şuhûdü'l-hâl:

Veli bin Ali, Hasan bin Abdullah, Mustafa bin Lütfullah ve gayruhum.

İlk kayda göre bir kadın Mahmut isimli şahıstan tosununu boğazladığı gerekçesiyle davacı olmuştur. Davalı Mahmut suçunu itiraf etmiştir. Mahkeme de tazmine hükmetmiştir. Tosunun bedeli davacının beyanına göre seksen akçedir. Ödenmesine hükmedilen bedel de seksen akçe olmalıdır. Diğer kayıta da Ali isimli şahıs Mustafa ve Kubâd isimli şahıslardan ineğini gasp edip öldürdükleri gerekçesiyle davacı olmuştur. Davalı şahıslar ineği tarlalarına girdiğini ve hatayla öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Davalıların ineği öldürdüklerine yönelik ikrarları üzerine mahkeme tarafından ineğin bedelinin ödenmesine hükmedilmiştir. Ancak taraflar 200 akçe ödeme konusunda sulh olmuşlardır. Hayvanların kasten veya hatayla öldürülmesi sonuca değiştirmemekte her iki durumda da hayvanın değerinin ödenmesi gerekmektedir. Bunun sebebi olayın doğrudan yapılan bir eylemle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Doğrudan eylemlerde failin sorumlu tutulması için ayrıca kasıtlı olması şartı yoktur.³⁰⁹

Başka bir kayıta itlâfa konu olan hayvan domuzdur. 173/2'de Endoni isimli zimmî, Yani isimli zimmîden hınzırını öldürdüğü gerekçesiyle şikayetçi olmuştur.

173/2-Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Kurt Virâni? sâkinlerinden Endoni veledi Yorgi nâm zimmî meclis-i şer'î şerîfe hâzır olub karye-i mezbûrdan Yani veledi Kani nâm zimmî muvâcehesinde takrîr-i da'vâ kılub mezbûr Yani benim hınzırımı öldürdi hakkım talep iderim dedikde mezbûr Yani gıbbu's-suâl cevâb virub mezbûr

³⁰⁹Molla Hüsrev Dürer, 2:111.

Endonun hınzırı benim tarlama girdi urdum öldürdüm dediği sicil olundu [tahrîrân fî evâsî-i Cemâzi'l-ûlâ sene 988(Haziran 1580)].

Şuhûdü'l-hâl:

Veli bin Ali, Ahmed bin Hıdır ve ğayruhum.

Kayıtta yer alan davacı Endoni isimli zimmînin iddiasına göre Yani, onun domuzunu öldürmüştür. Davalı Yani, domuzu tarlasına girdiği için öldürdüğünü itiraf etmiştir. Kayıтта tazmin hükmü yer almamıştır. Domuz her ne kadar Müslümanlar için mütekavvim bir mal değilse de Hanefiler'e göre zimmîler için mütekavvimdir. Dolayısıyla zimmînin domuzu öldürüldüğünde tazmin sorumluluğu doğar.³¹⁰ Burada öldüren de bir zimmîdir. Her hâlükârda sorumludur.

Sicilde hayvanların verdiği zararın da mahkemeye taşındığı görülmüştür. 149/5 no.lu kayıтта yer alan itlâfin konusu hayvanların tarlalara zarar vermesidir. Kayıt aşağıda aktarılmıştır:

149/5- Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki karye-i Dede Deresi'nde Musa bin İskender meclis-i şer'a karye-i mezbûrdan Tudi nâm zimmîyi ihzâr idüb dedi ki mezkûrın hınzırı ve bir bargiri benim tarlama girub terkîm³¹¹çekindi? dedikde ol dahi mu'terîf olub yüz akçe hükm olunub kayd-ı sicil olundu tahrîran fî ğurrâ-i Zi'l-kâ'de sene 987 (Aralık 1579).

Şuhûdü'l-hâl:

Veli bin Ali, Mehmed Çelebi Mahmûd Çelebi, Kâtibu'l-hurûf ve ğayruhum.

Bu kayıтта Musa isimli şahıs Tudi isimli zimmînin hınzır ve beygirinin tarlasına girip zarar verdiğini iddia etmiştir. Davalı da iddiayı kabul etmiştir. Bunun üzerine 100 akçe tazminata mahkûm edilmiştir. Hayvanın sahibinin kusurlu olup olmadığına değinilmemiştir. III. Murat dönemine ait umumi kanunnâme'ye göre hayvanların ekine zarar verirse sahibi tazminle sorumludur. Ayrıca cerime ödemesi gereklidir.³¹²

³¹⁰el-Merginânî, *el-Hidâye*, 4/304.

³¹¹Eyer arkasına bağlanan şey. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 399.

³¹²*Ve eğer bir kimesnenin atı ve katırı ve öküzi ekine girse, davar başına beş ağaç urub ve beş akçe alına. Ve eğer inek girse dört ağaç urub dört akçe alına. Eğer dana ve buzağı girse, bir ağaç urub bir akçe*

SONUÇ

Çirmen'e ait 986-988/1578-1580 tarihli Şer'iyeye sicili sosyal ve tarihi birçok bilginin yanında Osmanlı'daki hukukî hayata dair zengin muhteva sunmaktadır. Sicilde tespit edilen kayıtların yaklaşık %89'unu hukuksal meseleleri ihtiva eden hüccet ve i'lâmlar oluşturmaktadır. Bu belgelere göre Çirmen halkı hukukî işlemlerini tescil etmek, aralarındaki ihtilafları çözümlemek ve haklarını talep etmek üzere mahkemeye başvurmuşlardır. Kayıtlarda yer alan şahısların cinsiyet ve dinleri incelendiğinde, mahkemeye en çok Müslüman erkeklerin daha sonra zimmi erkeklerin başvurduğu görülmektedir. Kadınların mahkemeye başvurmaları erkeklere oranla daha az olsa da çeşitli hukuki işlem ve ihtilaflarda kadınlara rastlanması, kadınların mahkemeye başvurma olanaklarının kısıtlı olmadığını göstermektedir.

Sicilin büyük bölümü muâmelat alanına dahil olan konulardan oluşmaktadır. Muâmelat alanında; nikâh, boşanma, alım-satım, kiralama, hibe ve karz gibi akitler ile alacak davaları yer almıştır. Nikâhın kuruluşuna dair yalnızca bir kayda rastlanmıştır. Boşama kayıtlarından biri hariç tamamı hul' olarak değerlendirilmiştir.

Akitler, kuruluş ve şartları bakımından Hanefî fikhına uygun yapılmıştır. Muâmele-i şer'iyeye, dönemin kanunnâmesine uygun olarak %10 ribh oranına uygun yapılmıştır. Ceza alanında zina, zina iftirası, hırsızlık gibi had suçları, öldürme ve yaralama gibi beden ve bedeninin parçalarına yönelik suçlar ile gasp, ihrâk, itlaf gibi mala yönelik suçlar ve belgede sahtecilik gibi ta'zîr suçlarına dair davalar mahkemeye getirilmiştir. Bazı ceza davalarında suçun işlendiği yerin halkı da olaya müdahil olmuştur. İslam hukukunda kasâme uygulamasında yer alan kollektif sorumluluk diğer bazı suçlara da teşmil edilmiştir. Ceza davalarında genelde davanın sonucu kayıtlarda yer almadığı gibi cezaların infazına dair bilgiler de sınırlıdır. Yalnız zina ile ilgili bir kayıta fâilin suçunu itiraf etmesi üzerine had vurulduğu bilgisi yer almıştır. Suçu sabit olan davalının voyvoda ve muhızır gibi görevlilere teslim edildiği tespit edilmiştir. Zimmilerin Müslümanlar aleyhine şahitliğine özel durumlarda itibar edilmiştir. Hukukî ihtilafların çözümünde Hanefî fikhına genel olarak uyulmuştur.

cürm alına. Amma mukaddem esvakda nida ve tenbih edeler. Ekine davar girse, öldürmek ve kıyruğun kesmek yokdur. Heman vech-i meşrûh üzere amel oluna. Ve dahi olan ziyanı davar sahibine tazmin etdüreler. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, 8:115.

KAYNAKÇA

Edirne Şer‘iyye Sicili(986-988), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, No. MŞH.ŞSC.d.3883. 1-188.

Ahteri, Mustafa Efendi. *Ahterî-i Kebîr (Haz. Ahmet Kırkılıç, Yusuf Sancak)*. Ankara: TDK, 2009.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992-1994.

Akgündüz, Ahmet. *Şer‘iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*. 2 Cilt. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2. Basım, 1996.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstilâhları Kâmûsu*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.

Akgündüz, Ahmet. “Nakid Para Vakfı ile İlgili Çivi-zâde’nin Ebussu‘ûd’a Yazdığı Reddiye Risâlesi”. *Vakıflar Dergisi*, (2019), 87-100.

Akman, Mehmet. “Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlaf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği”. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 7-12.

Aslan, Nasi. “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”. *Dinî Araştırmalar* 1/4 (1999), 85-100.

Aslan, Nasi. *İslâm yargılama hukukunda “Şühûdü’l-hâl” Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.

Aslan, Nasi. *Kayseri Şer‘iyye Sicillerindeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlili*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Aydın, Mehmet Akif. “Liân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 27:172-173. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

el-Aynî, Bedreddin. *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa ‘bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1420/2000.

el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *el-Înâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1. Basım, 1389/1970.

Bağmancı, Fatma. *216 Numaralı 1315-1317/1897-1899 Tarihli Urfa Şer'iyeye Sicilinin Hukuksal Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Barcadurmuş, Şevket. *Bursa Şer'iyeye Sicillerindeki Hicri 1117-1121 Tarih ve B 189/412 Nolu Defterin İslam Hukuku Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

Bayındır, Abdulaziz. *Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usûlleri*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhakeme Hukuku: Osmanlı Devri uygulaması*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1986.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 24 Cilt. Kahire: Merkezu hicrî'l-buhûs ve'd-dirâse, 1. Basım, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Can, Mustafa. *24 nolu Eğin Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi (H. 1301-1302/M. 1883-1885)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

el-Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım. 1403 /1983.

Çalık, Sıddık. *Çirmen Sancağı örneğinde Balkanlar'da Osmanlı düzeni: 15.-16. yüzyıllar*. Ankara: Bosna Hersek Dostları Vakfı, 2005.

Çelik, Sefa. *11 Nolu Eğin Şer'iyeye Sicili transkripsiyonu Ve Hukuki Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Çiçek, Kemal. *Zimmîs (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia court: 1110/39 AH/1698-1726 AD*. Doktora Tezi, The University of Birmingham, Faculty of Arts (United Kingdom), 1992.

Çiğdem, Recep. *The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis*. Doktora Tezi, The University of Manchester The Department of Middle Eastern Studies (United Kingdom), 2001.

Çiğdem, Recep. “Corporal Punishment (Amputation of a Hand): The Concept of sariqa (Theft) in Theory and in Practice”. *Ankara Law Review* 1/4 (2007).

Dumlu, Emrullah. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivî)”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2015), 303-337.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Kanuni Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Ebussuûd, Muhammed el-İmâdî. *Ma'rûzât*. nşr. Pehlül Düzenli. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı hukuku: Adalet ve mülk*. İstanbul: Arı Sanat, 2008.

Erünsal, İsmail. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”. *Osmanlı Araştırmaları* 53/53 (2019), 1-49.

Faydalı, Nurullah. *18 Numaralı Kırşehir Şer'iyeye Sicili'nin (H.1325-1326, R.1323, M.1907-1908) Transkripsiyonu, İslâm Hukuku Açısından Tahlil ve Değerlendirmesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Fırat, Nihat. *Erzincan C 55 nolu Şer'iyeye sicili ve hukuki değerlendirilmesi (1916-1919)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Genç, Mehmet. “İltizâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, 44 Cilt. 22:154-158.

Gerber, Haim. “The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records”. *Studia Islamica* 53 (1981), 109-119.

Güney, Necmeddin. “Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivî'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri”. *Mütefekkir* 6/11 (2019), 13-32.

Habib, Habibullah. *H. 1008-1009/m. 1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer'yye Sicilinin Tasnifi ve Fıkıh İlmi Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

el-Halebî, İbrâhim b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2019.

el-Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Gamzû 'uyûni'l-beşâ'ir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l- 'ilmiyye.1985).

Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1973.

İbn Hacer el-Askâlânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Bulûğu'l-mer'am min edilleti'l-ahkâm*. Riyad: Dâru'l-Felak, 7. Basım, 2003.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1956.

İpşirli, Mehmet. "Mülâzemet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44 Cilt, 31:536-537. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Jennings, Ronald C. "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri". *Journal of the Economic and Social History of the Orient/Journal de l'histoire economique et sociale de l'Orient*, 16/ 2/3 (Aralık 1973). 168-216.

Kâdîhân, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr el-Özkendî. *Fetâvâ Kâdîhân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009).

Kallek, Cengiz. "Müd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt, 31: 455-457. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Karaman, Hayreddin vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

el-Kâsânî, Alâüddîn b. Mes'ûd *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. (Kâhire:Dâru'l-hadîs, 2005).

Kılınç, Ahmet, vd. “Osmanlı Yargılama Hukukunda “Şuhûdu’l Hâl’in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği”. *Adalet Dergisi* 62-63 (2019), 33-48.

Koç, Mehmet. *Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Koç, Mehmet. “Yürürlük (Mahkeme Kararları) Örneklerinden Hareketle Osmanlı Ceza Hukukundaki Fetva-Kazâ İlişkisine Bakış.” *Journal Of Islamic Law Studies* 30 (2017).

Korkmaz, Salih. *Trabzon 1816 Numaralı Şer’iye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Tezkire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 41:73-74. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Mandaville, Jon E. “Usurious piety: The cash waqf controversy in the Ottoman Empire”. *International Journal of Middle East Studies* 10/3 (1979), 289-308.

Menekşe, Ömer. *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

el-Merginânî, Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâ-u turâsi’l-Arabî, ts.

Midilli, Muharrem. “Hanefî Geleneğinden Klasik Osmanlı Kanunlarına Had-Kıyas Dışı Ağır Ceza Formülü”. *Dâru’l-fünun İlahiyat* 30/1 (2019), 25-48.

Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz. *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 14. Baskı. 2016.

Özcan, Tahsin. “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risalesi”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4 (2000). 31-41.

Özcan, Tahsin. *Kanuni Dönemi (m. 1520-1566/h. 926-974) Üsküdar Para Vakıfları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Özcan, Tahsin. “Sofyalı Bâli Efendi’nin para vakıflarıyla ilgili mektupları”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (ts.), 125-155.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Pınarbaşı, Seyit Muhammed Enes. *H. 1313-1315 Tarihli C-147 Numaralı Bursa Şer‘iyye Sicilinin 1-50 Varaklarındaki Kayıtların Fıkıh İlmi Açısından Tasnif ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Sofuoğlu, Hadi. *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer‘iye Sicilleri (1625-1650)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Şafak, Ali. “Ehl-i Vukuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 10:531-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*. (İstanbul: Yeditepe, 2019).

Şener, Murat - Dutoğlu, Salih. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 3. Basım, 2010.

Tak, Ekrem. *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki Şühudü’l-Hal Nasıl Değerlendirilebilir?” *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (2008), 25-44.

Turan, Ali. *1815 Numaralı Trabzon Şer‘iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Uğur, Yunus. “Şer‘iyye Sicilleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 39:8-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Uğurlu, Yaşar. *16. yüzyıl Sonunda Merkez Taşra İlişkilerinde Çirmen Örneği (15 nolu Çirmen Şeriye Sicilinde Padişaha ait Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)*. Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2014.

